

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ELİTLER VE KÜLTÜREL SERMAYE: ECZACIBAŞI
AİLESİNİN SOSYAL TARİHİ**

**SUNA KIRDAĞ MAHİR
13716010**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ESRA DANACIOĞLU**

**İSTANBUL
2018**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ELİTLER VE KÜLTÜREL SERMAYE:
ECZACIBAŞI AİLESİNİN SOSYAL TARİHİ**

**SUNA KIRDAĞ MAHİR
13716010**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ESRA DANACIOĞLU**

**İSTANBUL
2018**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİTLER VE KÜLTÜREL SERMAYE:
ECZACIBAŞI AİLESİNİN SOSYAL TARİHİ

SUNA KIRDAĞ MAHİR
13716010

Tezin Teslim Edildiği Tarih: 19.07.2018

Tezin Savunulduğu Tarih: 21.06.2018

Tez Oy Birliği / Oy Çoğunluğu ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı :

Jüri Üyeleri :

Prof. Dr. Zihni Meczi

Doç. Dr. Nusen Garboje

Prof. Dr. Esra Donacıoğlu Tanel

İSTANBUL
NİSAN 2018

ÖZ

ELİTLER VE KÜLTÜREL SERMAYE: ECZACIBAŞI AİLESİNİN SOSYAL TARİHİ

Suna Kırdag Mahir
Nisan, 2018

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de elit oluşumu sürecine tarihsel bir perspektiften bakmak ve Türkiye’nin toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşüm dinamiklerinin burjuva aileleri üzerinde nasıl tezahür ettiğini anlamaktır. Bu amaçla, Türkiye’de elitler ve sanat alanı ilişkisinde ayırt edici bir örnek olan büyük yerli sermaye gruplarından Eczacıbaşı ailesinin, sosyal ve siyasal ilişkileri etrafında doğuşu ve gelişimi, ekonomik ve kültürel sermaye birikimleri, yatırımları ve ekonomik sermayelerinin kültürel sermayeye dönüştürme stratejileri incelenmiştir.

Bu araştırmada, C. W. Mills’in sosyolojik analiz için önerdiği yaklaşımla “biyografi ve tarihi” sentezleyerek ve ekonomik, sosyal ve kültürel açıları ve bunların kesişimlerini de dikkate alan bir yaklaşımla, Pierre Bourdieu’nun sınıf analizi yaklaşımını birleştirilerek hareket edilmiştir. Elit oluşumu ve yeniden üretimi süreçleri -olası bir ekonomik indirgemecilikten kaçınmak üzere- sadece ekonomik sermaye birikimi ve tüketimi yerine kültürel sermaye ve her iki tür sermayenin birbirine dönüşme kapasitesinin de tedavüle sokulduğu bir süreç olarak ele alınmıştır. Araştırmanın temel tezine dayanak oluşturması için; Eczacıbaşı ailesi üyelerinin biyografik verileri ve kültürel alan ile olan ilişkileri, kültür üreticisi ve tüketicisi olarak, başta yaptıkları koleksiyonlar, düzenledikleri sergi ve konserler olmak üzere kültürel alandaki faaliyetleri, hem de maddi olarak destekledikleri veya yatırım yaptıkları kültür-sanat ve düşünce kuruluşları üzerinden ekonomik sermayelerini kültürel sermayeye dönüştürme süreçleri incelenmiştir. Sonuç olarak ailenin kentli tarihsel kökeninin, kültürel-ekonomik sermaye bileşiminin ve bununla bağlantılı olan siyasal-stratejik tercihlerinin aileyi Türkiye’deki diğer büyük burjuva ailelerden farklılaştıran temel etmenler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eczacıbaşı ailesi, kültürel sermaye, elit tarihi

ABSTRACT

ELITES AND THE CULTURAL CAPITAL: SOCIAL HISTORY OF ECZACIBAŞI FAMILY

Suna Kırdağ Mahir

April, 2018

The aim of this study was to look at from a historical perspective in Turkey and Turkey's social elite formation process, to understand how the economic and political transformation of the bourgeois family dynamic that is manifested. To this end, Turkey in elite and art from big domestic capital group is an example distinguishing the relationship of the Eczacıbaşı family, the birth around social and political relations and development of economic and cultural capital accumulation, investment and cultural capital to transform strategy of economic capital was examined.

In this study, Pierre Bourdieu's class analysis approach was combined with the approach proposed by C. W. Mills for sociological analysis by synthesizing "biography and history" and taking into account economic, social and cultural angles and their intersections. The process of elite formation and reproduction is dealt with as a process in which cultural capital instead of economic capital accumulation and consumption, and the conversion capacity of both types of capital are introduced by means of treatment, in order to avoid an economic reductionism. In order to form the basis of the research thesis; Biographical data of the members of the Eczacıbaşı family and their relationship with the cultural field, cultural producers and consumers as well as their cultural activities, especially their collections, exhibitions and concerts they organize, as well as their cultural assets through cultural-artistic and thought- the process of conversion to capital has been examined. As a result, the family of the urban historical backgrounds, cultural-economic composition of capital and the political-strategic preferences associated therewith, the family is a major factor that differentiates from other big bourgeois family in Turkey have been identified.

Key Words: Eczacıbaşı family, cultural capital, history of elites

ÖN SÖZ

Bu tezi hazırlamam herşeyden önce 2008’de başladığım bölümümün çok sevdiğim hocaları sayesinde mümkün oldu. Bugün artık bölümde olmasalar da başta çok değerli Ece Öztan, Evren Balta ve İsmet Akça olmak üzere bölümdeki tüm hocalarıma sonsuz teşekkür ederim.

Tez sürecime dair ilk teşekkürü sevgili Evren Balta’ya borçluyum. İnişli çıkışlı ve tahmin ettiğimden uzun bir süreç olan tez dönemini tamamlamamda onun destek ve motivasyonunun yeri büyüktür.

Zor bir anımda kapısını çaldığım ve danışmanlığımı kabul eden sevgili hocam Esra Danacıoğlu’na büyük şükran borçluyum. Zamanını esirgmeden çalışmamı satır satır okudu ve çok değerli yorumları ve önerileri ile tezimi bitirmeme yardımcı oldu. Kendisine hep müteşekkir kalacağım.

Son olarak ve en çok da entelektüel birikimini ve arkadaşlığını hiçbir zaman esirgemeyen Yunus Emre Mahir’e teşekkür ediyorum.

İstanbul; Nisan, 2018

Suna Kırdag Mahir

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	vii
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL VE YÖNTEMSEL ARKAPLAN	5
2.1. Araştırma, Yöntem ve Kapsam	5
2.2. Elit Çalışmaları.....	9
2.3. Kavramsal Çerçeve	12
3. ZENGİNLİĞİN TARİHİ	18
3.1. Süleyman Ferit Eczacıbaşı	19
3.2. Nejat F. Eczacıbaşı.....	28
4. ZENGİNLİĞİN KÜLTÜRÜ	40
4.1. İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV).....	44
4.2. İstanbul Modern	47
4.3. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV).....	54
5. SONUÇ	59
KAYNAKÇA	65
ÖZGEÇMİŞ	71

KISALTMALAR

ESEKH	: Ekonomik ve Sosyal Etüdüler Konferans Heyeti
İKSV	: İstanbul Kültür Sanat Vakfı
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdüler Vakfı
TEV	: Türk Eğitim Vakfı
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

1. GİRİŞ

Bugün birçok ülkede en zengin ve en yoksullar arasındaki gelir farkı son 30 yılın en yüksek seviyesine ulaştı; toplumun en zengin %10'luk kesimi, en yoksul %10'dan 9,6 kat daha fazla kazanıyor.¹ Amerika'da toplumun en zengin %1'ini oluşturan nüfus, sadece 2002-2007 yılları arasında milli gelirdeki artışın %65'ten fazlasını aldı.² Türkiye'de ise en zengin %20'lik dilim toplam gelirin %46,5 kadarını alıyor.³ Zenginlerin gelirlerini ve ayrıcalıklarını arttırmaya devam ettikleri bu tabloya baktığımızda, bu konunun sosyal bilimlerde daha fazla çalışma konusu olmayı hak ettiğini düşünebiliriz. Bu varsayım “zenginlik” çalışmaları için belki geçerlidir ancak “zenginler”, zenginliğin bugün ve geleceği anlamak için gerekli olduğunun kabul edildiği bugünlerde çalışma konusu olarak pek rağbet görmemektedir. Elitler kimdir, ayrıcalıklarını nasıl elde eder, nasıl devam ettirirler ve toplumsal uzamda nasıl konumlanırlar gibi soruların cevabını ise zenginlik çalışmalarında bulmak mümkün değildir. Elitlerin toplumsal alandaki rolü sadece ekonomik faaliyetleri ile sınırlı değildir, kültürel ve politik faaliyetler de elitlerin toplumda işgal ettikleri konumların parçasıdır. Bu nedenle elitlerin konu edildiği çalışmalarda, bu grup sadece ekonomik zenginlikleri açısından değerlendirildiğinde, bahsettiğimiz toplumsal olgular göz ardı edilmektedir.

Bu çalışma, söz konusu eksiklikten hareket ederek Türkiye'deki büyük yerli sermaye gruplarından Eczacıbaşı ailesinin tarihini, doğuşunu ve gelişimini, sosyal ilişkilerini, ekonomik ve kültürel yatırımlarını ve ekonomik sermayelerini kültürel sermayeye dönüştürme yollarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun için, C. W. Mills'in sosyolojik analiz için önerdiği yaklaşımla “biyografi ve tarihi”⁴ sentezleyerek ve ekonomik, sosyal ve kültürel açıları ve bunların kesişimlerini de dikkate alan bir yaklaşımı benimsemektedir. Eczacıbaşı ailesinin sağladığı biyografik veriler bu çalışmada daha geniş toplumsal ve tarihsel süreçleri anlamak için kullanılacaktır.

¹ “In It Together: Why Less Inequality Benefits All”, **OECD Publishing**, Paris, 2015.

² Thomas Piketty, Emmanuel Saez, ‘Income Inequality in the United States, 1913-1998’, **The Quarterly Journal of Economics**, c.CXVIII. s. Şubat (2003).

³ TÜİK, 2015

⁴ C. Wright Mills, **The Sociological Imagination**, (New York: Oxford University Press, 2000), 143.

Çalışmanın temel argümanı, elit oluşumu ve elitlerin yeniden üretimi süreçlerinin sadece ekonomik sermaye birikiminin ve tüketiminin değil, aynı zamanda kültürel sermayenin ve her iki tür sermayenin birbirine dönüştürme kapasitesinin de tedavüle sokulduğu bir süreç olduğudur.

Bu araştırmada, Pierre Bourdieu'nun sınıf analizi yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu yaklaşıma göre sınıflar, ilk olarak eyleyicilerin toplumsal uzamdaki gerçek dağılımı ile (pratik düzeyde) ve ikinci olarak ise bu eyleyicilere yönelik bir sınıflandırma eylemiyle (teorik düzeyde) iki kez var olurlar.⁵ Yani bir sınıfın var olması için sadece ekonomik üretim ilişkilerinde ortaya çıkan iş bölümü yeterli değildir. Bir sınıf ancak pratikteki varlığı, sembolik bir inşa süreci, yani bir sınıflandırma ve ayırıştırma faaliyetiyle tamamlandığında var olur. Bourdieu'ya göre,

“Toplum bilimleri, sınıflar değil ama içinde sınıfların ayrılabilceği ancak yalnızca kâğıt üzerinde var olacakları toplumsal uzamlar kurabilir. Her durumda, ampirik olarak gözlemlenen toplumsal uzamı kuramsal olarak yeniden ortaya çıkaracak olan farklılaşma ilkesini kurmalı ve keşfetmelidir.”⁶

Bu nedenle, sınıf analizinde üretim ilişkilerinin yanı sıra ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik olmak üzere farklı sermaye türlerinin varlığını ve birbirlerine tahvil edilebilirliğini de hesaba katmak, ekonomik indirgemeciliğe düşmemizi engelleyecektir.

Bir iktidar grubunu anlamak için söz konusu dönemin daha geniş sosyo-ekonomik özelliklerini dikkate almadan, sadece aktörlerin bireysel tarihlerine odaklanarak çalışmak yetersizdir. Pierre Bourdieu'nun ifadesiyle, “Toplumsal dünyada var olan şey, bağıntılardır; eyleyiciler arasındaki özneler arası bağlar ya da etkileşimler değil.”⁷ Dolayısıyla bu tez, sadece Eczacıbaşı ailesini değil onun da bir parçasını oluşturduğu Türkiye'nin sermaye tarihi ve toplumsal yapısı arasındaki ilişkiyi de değerlendirmeye alan bir çalışma olma iddiası taşımaktadır.

Bir sermaye grubunu, onun diğerleri ile ilişkilerini yok sayarak çalışmak da eksik bir yaklaşımdır. Benzer süreçlerin ve dışsal faktörlerin ürünü olan farklı sermaye gruplarının sınıf oluşum sürecindeki ilişkileri, ittifakları kadar farklılaşan stratejileri

⁵ Pierre Bourdieu, ‘What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence Of Groups’, *Berkeley Journal of Sociology*, c.32 (1987).

⁶ Pierre Bourdieu, **Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine**, (İstanbul: Hil Yayın, 2015), 50

⁷ Pierre Bourdieu, Loic Wacquant, **Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 81.

de sınıf ve sermaye çalışmaları açısından üzerinde yeterince durulmamış önemli bir değişkendir. Eczacıbaşı ailesi de ait olduğu sınıf içindeki konumu itibari ile bu sınıfın sosyo-ekonomik yapısı ve daha geniş bağlamdaki stratejik tercihleri dikkate alınarak çalışılmalıdır. Bu nedenle anlatılan tarihsel süreçte aynı kuşağa ait olan diğer elitlerden de çeşitli referanslarla çalışmada bahsedilecektir. Bir ekonomik aktörün eylemlerini anlamak için onun ekonomik alandaki diğer aktörlere göre nasıl konumlandığını ve farklılaştığını dikkate almak gerekmektedir. Ancak bu tezin amacı elitleri yekpare bir grup olarak kabul ederek Eczacıbaşı ailesi örneğini genelleştirmek değildir. Elitler de içinde buldukları döneme referansla yeni ve eski elitler olarak ayrıldıkları gibi, ağırlıklı olarak sahip oldukları sermaye türüne göre de sınıflandırılabilir. Bu çalışmada referans verilen gruplar temel olarak seküler Cumhuriyet dönemi elitleri ve büyük sermaye sahipleridir. Özellikle 2000'lerden sonra öne çıkan İslami burjuvaziye ve kültürel pratiklerine ise sonuç bölümünde değinilecektir.

Bu tez dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın kapsamı, yöntemi ve sınırlılıkları anlatılacaktır. Ayrıca Türkiye elit çalışmaları literatüründeki bazı güncel çalışmalara ve bu çalışmanın literatürdeki konumuna değinilecektir. Bu bölümün devamında, çalışmanın çerçevesini oluşturan temel sorular ve yararlanılan kaynaklar ile farklı sermaye türlerinin birikim ve dönüşüm süreçlerini dikkate alan kuramsal yaklaşımı mümkün kılacak olan kavramsal araçlar anlatılacaktır. Bu bölümde ayrıca, Türkiye'de ve dünyada elit kavramı ve teorileri hakkındaki literatür değerlendirilecektir.

“Zenginliğin Tarihi” başlıklı bölüm Türkiye'de büyük sermaye olarak tanımlayabileceğimiz grupların ve Eczacıbaşı ailesinin Cumhuriyet ile paralel gelişen tarihine ayrılmıştır. Bugün Türkiye'de en üst gelir grubunu oluşturan büyük sermaye grupları ve bunların sahibi olan aileler, farklılaşan ve kesişen bazı tarihsel süreçlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bölümde ulus devlet oluşum süreci ve Türk ve Müslüman bir burjuvazi yaratma politikalarının sebep ve sonuçları hem Türkiye burjuvazi tarihi hem de Eczacıbaşı ailesinin tarihi açısından incelenecektir. Eczacıbaşı ailesi, Türkiye'nin ilk holdingi olan Koç Holding'i takiben holding olarak örgütlenmiştir. Bu nedenle, Eczacıbaşı ailesinin ekonomik faaliyetlerini 1970 yılından itibaren holding faaliyetleri kapsamında değerlendirmek mümkündür. Bu bölümde, Eczacıbaşı ailesi kabaca yüzyıl başından itibaren genel bir sosyo-ekonomik çerçeve çizilerek ve bu dönemin diğer ekonomik elitleri ile aynı sürecin ürünü olarak

değerlendirilecektir. Bir önceki dönemin politikaları ile süreklilik ve kopuşlar göz önünde tutularak sermaye sınıfı bu süreçteki birikim modeli kapsamında incelenecektir

Üçüncü bölüm ise zenginliğin kültürel formasyonu konusunun inceleneceği bir bölüm olacaktır. Zenginlik ve yoksulluk, literatürde sıkça ekonomik göstergeler aracılığı ile çalışılmış ancak her iki grubun kültürel formasyonuna dair çalışmalar görece sınırlı kalmıştır. Oysa yoksulluk ve zenginlik farklı sermaye türlerindeki birikim üzerinden de tanımlanabilen kategorilerdir.⁸ Eczacıbaşı ailesi sermayesini çeşitlendirmek için erken bir tarihte kültür-sanat alanını seçmiştir. Bu nedenle Eczacıbaşı ailesinin kültür endüstrisi ile olan ilişkileri tarihsel olarak elitler ve sanat alanı ilişkisi kapsamında, hem kültür tüketicisi olarak topladıkları koleksiyonlar, düzenledikleri sergi, festival ve konserler üzerinden, hem de kültür sponsoru olarak destekledikleri veya yatırım yaptıkları kültür-sanat ve düşünce kuruluşları üzerinden değerlendirilecektir. Elitlerin ekonomik sermayelerini kültürel sermayeye nasıl dönüştürdüğü ve bu yolla ayrıcalıklarını nasıl yeniden ürettikleri soruları hem ekonomik hem de kültürel sermayelerinin somutlaştığı bazı kurumsal yapılar üzerinden cevaplanmaya çalışılacaktır.

Dördüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise, Eczacıbaşı ailesi örneği üzerinden, elitlerin ekonomik ve kültürel kaynaklarını ve bunları birbirine dönüştürme kapasitelerini dikkate alan sosyolojik bir analiz yapılacaktır.

⁸ Michel Pinçon, Monique Pinçon-Charlot, **Burjuvazinin Sosyolojisi**, (Ankara: Epos, 2013), 32.

2. KAVRAMSAL VE YÖNTEMSEL ARKAPLAN

2.1. Araştırma, Yöntem ve Kapsam

Sınıfların tarihi ve oluşum süreçleri sosyal tarihçiler tarafından genellikle “aşağıdan tarih” olarak tabir edilen bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu yaklaşımın çıkış noktası, tarihin şimdiye dek hep “yukarıdan” yani üst sınıfların deneyimlerini merkeze alarak çalışıldığı ve sıradan insanların deneyimleri ve hayatları hakkında sınırlı bir veri havuzu ile az sayıda çalışmanın var olduğuydu. Elitlerin sosyal tarihi ise her iki yaklaşımı benimseyen tarihçiler tarafından göz ardı edilmiştir. Sosyal tarih yaklaşımı ile zenginleşen sınıf literatürü çoğunlukla alt sınıflara odaklandığı için, diğer toplumsal gruplar, özellikle de “üst sınıflar” konusunda çalışma sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Elitler araştırma konusu oldukları durumlarda da askeri, finansal ya da siyasal açılardan ve makro düzeyde yer almışlardır. Sadece Türkiye’ye özgü olmayan bu süreçte, üst sınıflar ancak kurumsal olarak yürüttükleri iş faaliyetleri çerçevesinde ve sosyal tarihin yeni yöntemleri kullanılmadan, toplumdan ve devletten soyutlanarak çalışma konusu olmuşlardır.⁹

Sermaye gruplarının konu edildiği akademik çalışmaların çoğunda, bu grupların sermayelerini artırmak, yaymak, yeniden üretmek ve üretim araçlarını ellerinde tutmak gibi çok bariz çıkarları oldukları varsayılmaktadır.¹⁰ Bu çıkarların kaynağını oluşturan ilk birikimin nasıl gerçekleştiği ve elde edilen sermaye ve ayrıcalıkların nesiller boyunca hangi yöntemlerle sürdürüldüğü sorusunun cevabı ise yine çıkarların kurumsallaştığı ve somutlaştığı ekonomik alanın analizi ile sınırlı tutulmaktadır. Bir şirketin nasıl kurulduğu, hacmi, hangi alanlara yatırım yaptığı ve hangi büyüme stratejilerini izlediği gibi soruların cevapları, sermayenin çıkarlarını açıklama konusunda başvurulacak birincil kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Oysa burjuvazi, toplumsal gerçekliğin bütüncül olarak anlaşılması için ekonomik indirgemeciliğin ve iş dünyasının kurumsal yapısının ötesinde değerlendirilmelidir. Burjuvazinin oluşumu

⁹ Sven Beckert, **The Monied Metropolis: New York City and the Consolidation of the American Bourgeoisie 1850-1896**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 10.

¹⁰ Sylvia Junko Yanagisako, **Producing Culture and Capital: Family Firms in Italy**, (Princeton: Princeton University Press, 2002), 7.

da tıpkı işçi sınıfı oluşumunda olduğu gibi kendine ait bir sınıf kültürü yaratan, gelenekler ve tavırlar, ritüeller, kültür, cinsiyet rolleri ve hatta iç mimari tercihleri gibi konuların kulüpler, balolar, gönüllü çalışmalar, müzeler ve siyasi mobilizasyon olarak kurumsallaştığı aktif bir süreçtir.¹¹ Bu grupların oluşum süreci bu kapsamda dahil edilmeksizin, sosyal tarih, sosyal hayatın bütüncül bir görüntüsüne ulaşamayacaktır.

Shamus Rahman Khan özellikle 1960'lardan itibaren hak mücadelelerinin yükselişi nedeniyle elitler hakkında çalışmaların gündemden düştüğünü söylemektedir.¹² Türkiye'de de benzer şekilde yıllardır göz ardı edilen dezavantajlı gruplar siyasal alanda görünür olmaya başladıkça akademik olarak da ilgiye mazhar olmaya başlamış ve bu durum elitlerle ilgili konuların geri planda kalmasına sebep olmuştur. Ayrıcalıklı gruplar hakkında bu kadar az araştırma yapılmış olmasının ve az şey bilinmesinin elbette var olan güç asimetrisiyle de yakın ilişkisi mevcuttur. Bununla ilgili sebeplerin ilki zenginlik ve zenginler hakkındaki bilginin sistematik ve özenli olarak saklanmasıdır.¹³ Sahip olunan servetler hakkındaki bilgi düzenli kamuoyu açıklamaları ile açık ediliyor gibi görünse de aslında tam olarak gerçeği yansıttığı söylenemez. İkinci olarak ise gözlem yapmak amacıyla ayrıcalıklı bir toplumsal alana ve gruba ulaşmanın zorlukları nedeniyle zenginlerin yaşam tarzlarına ve özel hayatlarına dair bilimsel nitelikli bilgi toplamak, yoksullar ile kıyaslandığında oldukça zordur. Yine de bugün özellikle elitlerin sosyal profilleri, eğitim hayatları ve kariyer deneyimleri, sosyal bağlantıları, farklı alanlarda edindikleri ve yönettikleri sermaye türleri gibi elit oluşumunu anlamaya yönelik konular hakkındaki çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı da Pierre Bourdieu'nun Fransız okul sistemi üzerinden, eğitimin dikey toplumsal hareketliliği mümkün kılmasından daha çok, mevcut sınıfsal hiyerarşinin onaylanarak yeniden üretimine katkı yaptığını gösterdiği analizlerin¹⁴ farklı bağlamlarda yeniden test edilmesine dayanan ve sınıf oluşumunu ekonomik indirgemecilik tuzağına düşmeden çalışmayı amaçlayan araştırmalardan oluşmaktadır.

Elitleri birbirleriyle kurdukları ilişkinin niteliği, sosyal kökenleri, eğitim ve kariyer deneyimleri açısından değerlendirmek yatay hareketliliklerini, elit olmayan

¹¹ Beckert, *age*, 9.

¹² Shamus Rahman Khan, 'Elite Identities', *Identities*, c.19. s.4 (2012): 477.

¹³ Pinçon ve Pinçon-Charlot, *age*, 11.

¹⁴ Pierre Bourdieu, Jean Claude Passeron, *Varisler: Öğrenciler ve Kültür*, (Ankara: Heretik, 2014).

topluluklarla ilişkilerinin nitelikleri ise dikey boyutu ifade etmektedir.¹⁵ Bugünlerde yatay hareketliliği, yani üst sınıfların kuşaklar boyu yeniden üretimini anlamaya yönelik çalışmalar ile elitlerin grup içi dinamiklerini inceleyen çalışmalara yönelik akademik ilgide bir artış söz konusudur. Bunun nedenlerinden belki de en önemlisi bu çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi, endüstrileşmiş toplumlarda yoksullar ve zenginler arasındaki uçurumun eşi benzeri görülmemiş oranda derinleşmiş olmasıdır.

Bireylerin ekonomik olanakları çok büyük oranda aileden aktarılan kaynaklar tarafından belirlenmektedir. Eğitimin hayat hikayesi üzerindeki etkisinin her zamankinden daha fazla olduğu günümüzde, eğitimdeki başarının ekonomik olanaklarla doğru orantısal ilişkisi de her zamankinden daha görünür durumdadır. Örneğin yapılan bazı araştırmalar aynı okulda eğitim gören zengin çocuklardan daha başarılı olsalar da yoksul çocukların üniversiteden mezun olma şanslarının daha düşük olduğunu, mezun olduklarında da yoksul çocukların zengin ve başarısız çocuklardan daha düşük gelire sahip olduklarını göstermektedir.¹⁶ Bu durum sadece miras olarak aktarılan parasal kaynaklarla anlaşılacak kadar karmaşıktır. Bourdieu, elitleri elit yapan koşulun sadece sahip oldukları para olmadığını, diğer elitlerle ilişkilerinin, kültürel yargılarının ve sembolik sermayelerinin de konumlarına ulaşmakta ve onu sürdürmekte belirleyici olduğunu söyler. Bu nedenle elit oluşumu sürecinin daha kapsamlı ve dolaylı yollarına bakılması, elitlerin gittikleri okulların, dinledikleri müziklerin, çaldıkları müzik aletlerinin, konuştukları dillerin, gittikleri/kurdukları müzelerin ve sanat koleksiyonlarının, yemek yedikleri restoranların ve hatta üye oldukları kulüplerin araştırma konusu yapılması gereklidir.

Türkiye’de elitler, burjuvazi, sermaye ya da zenginler olarak farklı şekilde ifade edilebilen literatürde sermaye gruplarının konu olduğu çalışmalara baktığımızda, makroekonomik ve politik bir çerçeve ile sınırlı olduklarını görmekteyiz. Burjuvaziyi iş dünyası aktörleri ile eşitleyen bu literatürün, genel olarak devlet-iş dünyası ilişkilerine, burjuvazinin sektörel ya da büyüklük olarak alt gruplara ayrılarak

¹⁵ Michael Hartmann, ‘Elites: Sociological Aspects’, **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, c.7 (2015): 397.

¹⁶ Stiglitz, **age**, 69-70.

tanımlanmasına ve Türkiye siyasetindeki rolüne odaklandığını söylemek mümkündür.¹⁷

Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan'ın ifadesiyle,

“...Türkiye’de zenginlik ve burjuvazi ile ilgili literatür son derece sınırlı.. Mevcut çalışmalar ise büyük ölçüde zenginliğin ekonomisiyle ilgilenen veya ekonomi politik bir perspektiften sermayenin yapısını, burjuvazinin siyasal ve örgütsel temsilini, devlet ve işadamları ilişkisini ele alan çalışmalar...”¹⁸

Bu literatürde ilk dönem çalışmalar daha çok betimleyici nitelikteydi, sonrasında ise Zafer Toprak, “İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918”, “Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918”, “Türkiye’de Ekonomi ve Toplum Milli İktisat - Milli Burjuvazi 1908-1950”, Çağlar Keyder “Türkiye’de Devlet ve Sınıflar”, Korkut Boratav “Türkiye’de Devletçilik”, “Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009” gibi eserleriyle Türkiye’de büyük sermayenin oluşumunu Cumhuriyet öncesi dönemden başlatarak ele alan ve geniş tarihsel aralıklar içerisinde değerlendirdikleri çalışmalar yapmışlardır.

İkinci bir grup ise, ekonomik göstergeleri merkeze koyarak burjuvaziye sahip oldukları iktisadi ve kurumsal yapılar üzerinden değerlendiren çalışmalardır. Örneğin bu yaklaşımın son dönemdeki örneklerinden biri olan *Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*’nde Özgür Öztürk, amacının “büyük sermaye gruplarının ekonomik nitelikli faaliyetlerinin dökümü, sınıflandırılması ve analiz edilmesi” olduğunu yazmaktadır.¹⁹

Literatürdeki bir diğer yaklaşım ise burjuvaziye siyasi tarihle ilişkili olarak ele almaktadır. Ayşe Buğra’nın Türkiye’de iş dünyasını toplumsal ve siyasi gelişmelerle değerlendirdiği ve ilk kez 1994 yılında basılan *Devlet ve İşadamları* adlı çalışması ise bazı elit ailelerin toplumsal kökenlerine değindiği bölümler dışarıda tutulursa bu gruba dahil edilebilir. Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan’ın 2014 tarihli çalışması *Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası* da Türk burjuvazini siyasi gelişmelerle paralel bir seyirde değerlendirdiği için yine bu kapsamda değerlendirilebilir. Rıfat

¹⁷ David Behar, ‘L’inscription de L’héritier Dans La Lignée. Filiation, Affiliation et Réussite Sociale En Grande Bourgeoisie Turque’, **European Journal of Turkish Studies**, c.4 (2006): 3.

¹⁸ Tanıl Bora, Necmi Erdoğan, ““Zengin” Bir Araştırma Gündemi, “Yoksul” Bir Literatür”, **Toplum ve Bilim**, 2005: 5.

¹⁹ Özgür Öztürk, **Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi**, (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2011), 12.

Bali'nin *Tarz-ı Hayattan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar* başlıklı çalışması ise büyük sermaye çerçevesi ile sınırlı olmamakla beraber, Türkiye'de üst sınıfların kültürel değişimini konu edinmesi açısından bu çerçevenin dışında tutulabilecek ender çalışmalardan biridir.

Bu çalışmada başvurulan kaynaklar biyografiler, otobiyografiler, gazete haberleri ve bu alanda yapılmış olan ikincil kaynak nitelikli çalışmalardır. Yaşar Aksoy'un "Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları", Can Dünder'in "Bir Yaşam İksiri: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı", Celal Ertuğ'un "Sivil Toplum Lideri: Dr. Nejat Eczacıbaşı" biyografi türündeki çalışmalarının yanı sıra basındaki haberlerden derlenmiş olan "Dr. Nejat F. Eczacıbaşı için Yazılanlar: Basındaki Yorum ve Değerlendirmelerden Seçmeler" kitabı Eczacıbaşı ailesi hakkındaki temel biyografik verilerin toplandığı kaynaklar olmuştur.

2.2. Elit Çalışmaları

2000'li yıllarda Thomas Piketty, Emmanuel Saez ve Joseph H. Stiglitz gibi makro-ekonomistlerin ağırlıklı olarak toplumsal eşitsizlik ve sonuçları hakkında çalışmalar yayınladılar.²⁰ Buna paralel olarak uluslararası düşünce ve yardım kuruluşları da toplumsal eşitsizlik ve yoksulluk konusunda ve eşitsiz bölüşüm ilişkilerini zenginlere odaklanarak açıklamaya çalışan raporlar yayınladılar. Yazılanların ortak yanı eşitsizliğin kaynağı olarak zenginlere işaret etmeleri ve bu duruma yine zenginler üzerinden çözüm önerileri geliştirmeleriydi. Yoksulların, işsizlerin ve emekçilerin deneyimleri toplumsal bir sorun olarak araştırma gündemlerinde zaten yer alıyordu. Süper-zenginlerin varlığı ise artık etik bir mesele olmaktan ziyade ekonomik ve sosyal bir sorun olarak akademi ve akademi dışı alanlarda tartışma konusu olmaya başladı.²¹

Shamus Rahman Khan da bugün elitleri konu edinen çalışmaların artmasının nedenlerinden biri olarak giderek artan toplumsal eşitsizliği göstermektedir.²² Zenginler, yoksullarla beraber, eşitsiz toplumsal yapının diğer bileşenini oluşturmasına rağmen eşitsizlik çoğu zaman dezavantajlı gruplar ve yoksulluk

²⁰ Bkz. Thomas Piketty, **Capital in the Twenty-first Century**, (London, UK: Harvard University Press, 2014); Joseph E Stiglitz, **Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

²¹ Filippo Barbera vd., 'Investigating Élités: Relationships , Spaces , Rituals: An Introduction', **Sociologica**, c.2 (2016): 1.

²² Shamus Rahman Khan, 'The Sociology of Elites', **Annual Review of Sociology**, c.38 (2012): 362.

üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Oysa Khan'a göre ekonomik bölüşüme, politik güce, bilgi tekeline elinde bulunduran kurumlara ya da kültürel olarak neyin arzu edilir olduğuna bakmak bize eşitsizliğin kaynağının elitler olduğunu göstermektedir.²³ Dolayısıyla farklı alanlarda ve farklı şekillerde karşımıza çıkan bu asimetric güç ilişkisini anlamaya yönelik kuramsal ya da ampirik çalışmalara rağmen, eşitsizliğin diğer veçhesi de analiz edilmediği sürece literatür yoksul kalacaktır.

Araştırma gündemi açısından düşünüldüğünde, yukarıda bahsedilen çalışmaların ekonomi dışındaki disiplinler üzerinde de belirgin bir etkisinden bahsetmek mümkündür. Ayrıca sosyal tabakalaşmayı ekonomik göstergeler üzerinden analiz eden çalışmaların sayısının artmasına rağmen bu çalışmalar meseleyi çözümlenmede yetersiz kalmışlardır. Bu nedenle, bu çalışmaların sayılarının ötesindeki durumu kavramanın gerekliliği konusunda da sosyal bilimlere ilham verdikleri söylenebilir. Burada özellikle Thomas Piketty'nin son yıllardaki çalışmalarının etkisine işaret eden Mike Savage, bu etkinin sosyal bilimlerin, özellikle de sosyoloji ve tarihin yakın gelecekteki araştırma gündemine elitlerin dünyasının eklenmesini sağlayan önemli bir kaynak olduğunu söylemektedir.²⁴ Gelir veya toprak sahipliği gibi ekonomik veriler üzerinden işaret edilen bu çok küçük ayrıcalıklı kesimin kendi içinde nasıl farklılaştığı ve elitlerin ayrıcalıklı eğitimi, yerleşim düzenleri ve tüketim kalıpları üzerinden araştırılması, kısaca toplumun en üst katmanının karakteristik özelliklerinin ortaya çıkarılması Savage'a göre günümüz sosyolojisinin en temel meselesidir.²⁵ Klasik iktisat çalışmalarının vergi, siyaset-iş dünyası ilişkileri gibi yaklaşımlarının yanı sıra artık elit oluşumu ve formasyonuna kültürel ve sosyal açılardan yaklaşan birçok çalışma yapılmaktadır.

Kapitalizmin analizinde elit teorilerinin yerini incelediklerini çalışmalarında Özlem Tezcek ve Fuat Ercan, sınıf analizi ve elit analizini birbirinden farklı gibi gören ancak birbiri ile ilgili ve bütüncü iki analiz biçimi olduğunu ifade ederler.²⁶ Bireyleri incelemek her ne kadar kısa vadeli süreçleri içermesi bakımından eksik görünse de, maddi üretim ilişkilerinin farklı özneler tarafından nasıl yeniden ve

²³ **age**, 373.

²⁴ Mike Savage, 'Piketty's Challenge for Sociology', **British Journal of Sociology**, c.65.s.4 (2014): 592.

²⁵ **age**, 603.

²⁶ Özlem Tezcek, Fuat Ercan, 'Türkiye'de Kapitalizmin Güncel Analizine Yönelik Bir Deneme: Sınıf ve Elit Teorilerine Bütünsel Bakış', **Emek ve Siyaset**, ed. Ali Rıza Güngen vd. (İstanbul: Dipnot, 2010): 83.

yeniden üretildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.²⁷ Diğer bir deyişle, elit teorilerinin konusu bireylerin öznel dünyaları değil, toplumsal süreçlerin somutlaştığı olgulardır. Söz konusu sermaye elitleri olduğunda ise sermayedarlar sermaye birikim sürecini tarihsel olarak ele almayı mümkün kılan özneler olmaktadır. Matias Lopez ise elit çalışmalarını, sınıf çalışmaları ve diğer yapısal analizlerin karşısına yerleştirilmesini elit çalışmalarının karikatürleştirilmesi olarak tanımlamaktadır.²⁸ Siyaset bilimi ve siyasal sosyoloji açısından düşünüldüğünde elit teorileri, mikro düzeydeki bir alanda makro teoriler ile çalışmayı ve teori ve ampirik çalışma arasında ilişki kurmayı sağlaması bakımından oldukça yararlıdır.²⁹

Bu çalışmada iş dünyasını ilgilendiren faaliyetlerin sadece ekonomik saiklerle yapıldığını ve sonuçlarının da ekonomik değişkenlerden oluştuğunu varsayan klasik iktisat teorisi ve Marksist teoriden farklı bir varsayımla hareket edildiği için bu kuramsal yaklaşımların, ekonomik alan ve sosyal alan olarak ayrılmış bir gerçeklik durumu olduğu varsayımı da benimsenmemektedir. Çünkü,

“Ortodoks iktisat, (kültürel, sosyal, siyasal vb.) pratiklerin, mekanik nedenlerden ya da faydayı azamiye çıkarmaya yönelik bilinçli bir niyetten başka ilkeleri olabileceği, yine de içkin bir iktisadi mantığa itaat edebilecekleri gerçeğini görmez: Pratiklerin, iktisadi mantığa indirgenemeyecek bir iktisatları, bir mantıkları vardır.”³⁰

Bu nedenle burada, ekonomik faaliyetlerin toplumsal alana etkisinin sayısal olarak ölçülebilecek özerk bir bütün olduğu fikri de benimsenmemektedir. Eleştirilen bu yaklaşımda, sosyal etmenlerin de ekonomi alanındaki aktörlerin davranışlarını etkileme kapasitesi yok sayılmaktadır. Oysa, iş dünyasının devletle olan ilişkileri olduğu kadar içinde bulunduğu toplumda gerçekleştirdiği her türlü faaliyet sadece ekonomik saiklerle değil, içinden geçtikleri tarihsel bağlam ve sosyo-kültürel ortam tarafından da belirlenir. Bu nedenle sınıf, sosyal bir kategori olarak ele alınacak ve bir sonraki bölümde, zaman içinde bu çerçevede çalışmayı mümkün kılmış olan kuramsal yaklaşımların kısa bir bilançosu sunulacaktır.

²⁷ Tezcek ve Ercan, **age**, 83.

²⁸ Matias Lopez, ‘Elite Theory’, **Sociopedia.isa**, 2013, 2.

²⁹ **age**, 8.

³⁰ Bourdieu ve Wacquant, **age**, 109.

2.3. Kavramsal Çerçeve

Tony Bennett'e göre elit kavramı, kültürel, doğal ya da sosyal olarak belirlenmesi mümkün olan bir seçim sürecine işaret etmektedir.³¹ Bu seçim sürecinin sonucu bir gruplaşmanın gerçekleşmesi ve bazı seçeneklerin diğerlerine üstün gelmesidir. Sosyal bilimlerdeki yaygın kullanımında ise elitler, sosyal ya da siyasal olarak ayrıcalıklı bir pozisyonu paylaşan ve ittifak içerisinde olan insan gruplarını tanımlamaktadır.³² Siyaset bilimi literatüründe de elit kavramı oligarşi, yönetici sınıf ya da siyasal iktidar sahiplerini tarif edecek şekilde farklı kavramların yerine kullanılmıştır.³³ Elit, hangi kriterle temellenmiş olursa olsun temelde azınlık ve çoğunluk olarak bölünmüş bir toplumsal yapının varlığını ve aynı zamanda azınlığın çoğunluk üzerindeki iktidarını ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁴

Sosyal bilimlerde elit teorilerinin ilk sistematik örneklerini 20.yy. başında Vilfredo Pareto (1848-1923), Gaetano Mosca (1858-1941) ve Robert Michels (1876-1936) vermiştir. Elit sözcüğünü ilk kez sosyolojik bir kavram olarak kullanan Pareto, elitleri kendi çalışma alanlarında en yüksek vafsa sahip insanlar olarak tanımlamıştır. Pareto'ya göre insanlar bedensel, zihinsel ve ahlaki olarak birbirlerinden farklı kapasitelere sahiptir.³⁵ Bu nedenle iktidar ve refah da insanlar arasında eşitsiz olarak dağılmıştır. Toplumsal ve siyasal gücün toplandığı grup olarak elitler de kendi çalışma alanlarında sahip oldukları üstün yetenekler sayesinde toplumun diğer kesimlerinden üstün konumlanacak şekilde ayrılmıştır.

Mosca ise elitlerin gelişmiş ya da ilkel tüm insan topluluklarında var olduğunu tespit ettikten sonra, bunun kaçınılmaz olarak böyle olacağını ve olması gerektiğini de yazmıştır.³⁶ Mosca'nın toplumsal teorisi de Pareto gibi, insan doğası hakkındaki düşüncelerine dayanmaktadır. Toplumsal katmanlaşmanın nedeni insanlar arasındaki yeteneklerin eşitsiz olarak dağıtılmış olması ve her birinin işlevsel olarak farklı bir gereksinime karşılık gelmesidir.³⁷ Elit kavramına yönetici sınıf anlamını yükleyen

³¹ Tony Bennett, **New Keywords: A Revised Vocabulary of Culture and Society**, ed. Tony Bennett, Lawrence Grossberg, Meaghan Morris (UK: Blackwell Publishing, 2005), 99.

³² Roger Scruton, **The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought**, (New York: Palgrave MacMillan, 2007), 205.

³³ Paolo Zannoni, 'The Concept of Elite', **European Journal of Political Research**, c.6 (1978): 6.

³⁴ Bennett, **age**, 99.

³⁵ Zannoni, **age**, 16.

³⁶ Berch Berberoğlu, **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 54.

³⁷ Zannoni, **age**, 13.

Mosca için, yönetme yeteneğine sahip organize bir azınlık olan elitler maddi ve ahlaki alanlarda toplumun çıkarına olanı seçmek ve yapmak için yeteneklidir.³⁸ Bunu sağlamak için gerekli yeteneklere sahip olmadıklarından, kitlelerin toplumsal ve siyasal değişime etki etmeleri söz konusu değildir, değişim varsa bu kitlelerden değil elitler arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır.³⁹

Klasik elit teorileri dönemin Marksist iddialarına, özellikle de Karl Marx'ın emek hareketini merkeze alan sosyal teorisine cevap olarak yazılmıştır.⁴⁰ Bu teorisyenlerin ortak paydası, eşitsizliği toplumsal bir veri olarak kabul etmiş olmalarıdır.⁴¹ Pratikte de yükselen kitleler karşısında burjuva kesimin duyduğu endişeden beslenen bu kuramların ortak yanı, sayıca az ve vasıflı bir azınlığın yönetme kapasitesi ve meşruiyetine dayalı bir toplumsal yapının kaçınılmazlığı ve ideallığı üzerine kurulmuş olmalarıdır. Genel olarak, toplumun geri kalan kısmından sahip oldukları yetenek ve yönetme becerisi sayesinde ayrılmış bir grup olarak tanımladıkları elitleri, kendilerini yönetme yeteneğine sahip olmayan kitlelerin yöneticisi olarak tasvir ederler. Bunu da insan kaynağı ve yeteneklerinin toplum refahı için en etkili biçimde kullanılmasını sağlamanın doğal yolu olarak görürler.

Günümüz toplumlarında, elit teorisinin ortaya çıktığı erken endüstriyel toplumla kıyaslandığında oldukça farklı bir toplumsal iş bölümü vardır. Bu nedenle, öncesinde zenginler ve yoksulları ayırmak için başvurulan üretim araçları sahipliği gibi durumlar günümüzdeki sosyal ve siyasal kurumların karmaşık yapısını analiz etmek için yetersizdir. Güncel ve eleştirel olarak tanımlanabilecek çalışmalarda elit kavramı önemli kaynaklara sahip ve ekonomide ve ekonomi dışındaki alanlarda güçlü pozisyonları işgal eden aktörleri ve grupları tanımlamak için kullanılmaktadır. Örneğin Shamus Rahman Khan elitleri, transfer edilebilir nitelikli kaynaklar üzerinde kendilerine avantaj sağlayacak şekilde orantısız bir kontrol veya mülkiyete sahip olan gruplar olarak tanımlamaktadır.⁴² Elitler bugün, Khan'ın ifadesiyle kontrol edebildikleri ya da bizzat sahip oldukları kaynaklar üzerinden tanımlandığında bu farklı kaynaklardan beslenen farklı elit gruplarının oluşumundan bahsetmek de

³⁸ Philipp Korom, 'Elites: History of the Concept', **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, c.7 (2015): 394.

³⁹ **age**, 391.

⁴⁰ Tom Bottomore, **Elites and Society**, (New York: Routledge, 1993), 15.

⁴¹ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007), 124.

⁴² Shamus Rahman Khan, 'Elites', **Oxford Bibliographies**, (Oxford University Press, 2011)

mümkün olmaktadır.⁴³ Elit kavramı başlangıçta uzun bir süre güç sahibi yönetici sınıf anlamında siyasal elitlere işaret etmiş olsa da bugün farklı toplumsal alanlardaki güç ilişkilerine atıfla askeri elitler, yargı elitleri, entelektüeller, medya elitleri, ekonomi elitleri, dinsel elitler, akademi elitleri gibi farklı ifadeler kullanılabilir. Sahip oldukları bu ayrıcalıklarla toplumun diğer kesimlerine göre avantajlı bir pozisyonda olan elitler yalnızca bu ayrıcalıkların keyfini sürmekle kalmaz, aynı zamanda tam da bu kaynakların sağladığı güç ve meşruiyetle diğer grupları ve onların hakimiyetindeki kaynakları yönetirler. Bu bağlamda kaynaklar, sadece maddi değeri olan mallar üzerindeki mülkiyeti ifade etmez, ayrıcalık sağlayan ve bu ayrıcalıkları devam ettiren herhangi bir nitelik olabilir.

Bu bağlamda eleştirel çalışmaları klasik elit çalışmalarından ayıran en önemli özellik, elit olarak tanımladıkları toplumsal grupların kaçınılmazlıkları ve meşruiyeti konusunda aldıkları pozisyonudur. Klasik elit çalışmaları toplumun elitler dışındaki kesimini kendileri için karar alabilme yeteneğine sahip olmayan, vasıfsız kitleler olarak tanımlar ve elit yönetimini kaçınılmaz bir gereklilik olarak kabul ederken eleştirel yaklaşımlar toplumun elitler tarafından sömürüldüğünü ileri sürmektedir.⁴⁴ Khan'ın da dahil olduğu günümüz eleştirel elit teorilerinin temel dayanaklarını Pierre Bourdieu ve C.W. Mills'in çalışmaları oluşturmaktadır. Bourdieu ve Mills, klasik ve işlevselci elit teorilerinin aksine elitler arasında bir eşitliğin var olmadığını ve elit formasyonunda performansa dayalı bir toplumsal seçimden bahsedilemeyeceğini savundular.⁴⁵ Klasik teorilerin iddialarının aksine, elitlerin oluşumunda ve yeniden üretilmesinde eğitim kurumları, aile kökenleri, sosyal ilişkiler ve sembolik mücadeleler gibi toplumun her kesiminin birbirine göre konumlandığı pozisyonu belirleyen ve toplumsal olan her şeyin nasıl gerçekleştiğini açıklayan bazı nedenler vardır.

C. W. Mills *İktidar Seçkinleri* adlı kitabında Amerikan toplumunun, aktörlerin görünürdeki çoğulluğuna rağmen askeri, siyasal ve ekonomik olmak üzere üç kurum tarafından yönetildiğini yazmıştır. Toplumun her açıdan en ayrıcalıklı en üst katmanını, bu üç kurumun da en üst katmanında yer alan insanlar oluşturur. Zenginler,

⁴³ Lopez, *age*, 3; Khan, 'The Sociology of Elites', 363.

⁴⁴ Berch Berberoğlu, **Political Sociology in a Global Era: An Introduction to the State and Society**, (New York: Routledge, 2016), 20.

⁴⁵ Hartmann, *age*, 397.

savaş lordları, ünlüler, askeri ve siyasi yöneticiler gibi aslında hepsini elitler olarak adlandırdığı bu tek bir gruba ait olan kişiler, Amerika’da esas karar verici pozisyonlardadır. “İktidar seçkinleri” adını verdiği bu grup sıradan insanlardan, büyük kararlar verme yetkileri çerçevesinde ayrılırlar.⁴⁶ Ancak başarıları iddia edildiği gibi meritokratik bir sürecin ürünü olmadığı gibi, toplumsal konumları da ahlaki bir değerden kaynaklanmamaktadır.⁴⁷ Her biri kendi alanında uzmanlıklarıyla öne çıkan bu kesimler, aslında çıkarları söz konusu olduğunda ortak bir paydada buluşmaktadırlar. Belli bir oranda sosyal ve psikolojik bir bütünlüğe sahip olduğu söylenebilecek bu grubun üyeleri birbirlerini iş hayatında olduğu kadar sosyal hayatta da görmektedirler.⁴⁸

Pierre Bourdieu ise Mills’in açıkça ifade ettiği bu katmanlaşmanın nasıl gerçekleştiği ile ilgilenmiştir. Kendisi elit teorisi olarak adlandırmaya da elit teorilerine habitus ve sermaye çeşitleri gibi kavramlar aracılığı ile katkıda bulunmuştur. Başta *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power* ve *Varisler: Öğrenciler ve Kültür* olmak üzere, eğitim alanında yaptığı ampirik çalışmalar ve analizlerle tüm eşitlik ve ulaşılabilirlik vurgularına rağmen, en iyi okulların belli bir sınıf habitusu üzerinden nasıl sistematik olarak seçici ve dışlayıcı olduğunu göstermiştir.⁴⁹ Bourdieu için elitlerin yeniden üretimi kendiliğinden gerçekleşen ve insan doğasının sabitliğinden kaynaklanan bir sürecin nihai ürünü değil, bizzat elitler tarafından yürütülen koruma ve dışlama mekanizmaları sayesinde sıkı bir şekilde kontrol edilen ve toplumsal alandaki pozisyonları neredeyse garantileyen güç ilişkilerinin sonucudur. Tüm seçim süreçleri, toplumsal ayrışmaları teknik bir seçim kılıfı altında gizlemekte ve toplumsal hiyerarşilerin varlığı ve yeniden üretimini eğitim yoluyla meşrulaştırmaktadır.

Alan, Bourdieu’nun toplumsal uzamın nesnel bir modelini inşa etmek için kullanıma soktuğu bir kavramdır. Toplumsal evreni oluşturan, sanat, din, iktisat gibi kendilerine özgü mantık kurallarına tabi alanların her biri tarihsel olarak ve görece birbirlerinden bağımsız olarak gelişmişlerdir.⁵⁰ Tüm bu alanların her birinde kendilerine özgü geçerli kozlar yani sermayeler mevcuttur. Örneğin kültürel sermaye, bu alanda konumlanmak

⁴⁶ C. Wright Mills, **The Power Elite**, (New York: Oxford University Press, 2000), 71.

⁴⁷ **age**, 361.

⁴⁸ **age**, 11.

⁴⁹ Pierre Bourdieu, **The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power**, (Stanford: Stanford University Press, 1996); Bourdieu ve Passeron, **age**.

⁵⁰ Bourdieu ve Wacquant, **age**, 81.

isteyen aktörlerin yatırım yaparak kullandıkları tüm kaynaklarını ifade etmektedir. Bu kozlar gerektiğinde diğer alanlarda kozlara dönüştürülebilen ve böylece eyleyicilere o toplumsal alanda iktidar ve meşruiyet sağlayan, bir nevi oyunlarda kullanılan kartlara benzeyen kozlardır.⁵¹ Dolayısıyla, birbirlerinden ayrı görünmelerine rağmen alanlar arasında sermaye biçimlerinin dönüştürülebilir niteliklerinden dolayı kaçınılmaz bir ilişki vardır.

Alan teorisinin elit teorisine en önemli katkısı, elitleri iktidar sahibi sabit öznelerden ziyade sahip oldukları sermaye biçimleri ile alanda mücadele eden ve dolayısıyla alanın yapısal özelliklerinden etkilenen, birbirlerinden farklı çıkarılara sahip oyuncular olarak düşünmeye imkan vermesidir. Alan teorisi, muktedir ve yekpare bir çıkar anlayışı etrafında örgütlenmiş elitler tahayyülünü yıkar, bizi elitlerin de etkilendiği yapısal özelliklere dikkat etmeye çağırır. Buradan hareketle, elitlerin sahip oldukları her türden sermaye ile sabit birer konumu işgal ettikleri varsayımının aksine, toplumsal alandaki mücadelelerden ve çatışmalardan azade olmayan, kendisi de yapısal süreçler nihayetinde ortaya çıkmış ve değişen miktarlarda da olsa sürekli bu süreçlerin etkisinde olan özneler olarak değerlendirilmelidir. Böylece farklı tarihsel kökenlere, farklı kimliklere, farklı çıkarlar ve tercihlere sahip “elitler”den bahsedebiliriz.

Shamus Rahman Khan, bütün eşit fırsatlar söylemine rağmen bugün elitlerin Amerika’da işgal ettikleri konumun yarattığı eşitsizlik sonuçlar itibari ile geleneksel aristokrasiden çok da farklı olmadığını söylemektedir.⁵² Bu eşitsizlik kendisini sınıfsal farklılıklarda temellenen kültürel hiyerarşiler olarak göstermektedir. Peki bir kurum olarak Batı tipi bir aristokrasinin var olmadığı Türkiye’de büyük sermaye grubundaki elitler ayrıcalıklarını nasıl elde ettiler ve nasıl sürdürüyorlar? Zenginliğin ne ölçütü ne de tek görünür yüzü artık para veya toprak olmadığına göre zenginlik analizleri artık “zenginliğin kültürel formasyonunu” yani zenginlerin kültürel pratiklerini, ekonomik sermayelerinden zenginlik statüsü ve hiyerarşiler üretme yollarını, icat ettikleri “yüksek kültür” ve bununla ilişkili faaliyetler ile bunların sponsorluğunu da dikkate almalıdır.⁵³

⁵¹ Bourdieu ve Wacquant, *age*, 82.

⁵² Shamus Rahman Khan, *Privilege: The Making of an Adolescent Elite at St. Paul’s School*, (Princeton: Princeton University Press, 2011), 24.

⁵³ Bora ve Erdoğan, *age*, 6-7.

Bu sorular bir sonraki bölümden itibaren Eczacıbaşı ailesi bağlamında yeniden formüle ederek sorulacaktır: Neden Eczacıbaşı ailesi kültür ile, Türkiye'deki diğer büyük sermaye sahibi ailelerden farklı bir ilişki geliştirmiştir? Eczacıbaşı sermaye grubu hangi toplumsal ve siyasal süreçlerin sonucunda oluşmuştur ve hangi kurumsal biçimlerde varlık göstermiştir? Kültür ve sanat alanına olan ayırıcı ilgileri nasıl ortaya çıkmıştır? Ekonomik ve kültürel sermayelerini karşılıklı dönüşüm stratejileri nelerdir? Eczacıbaşı ailesinin tarihine kültür, sanat ve düşünce alanlarına olan ilgilerinin nereden kaynaklandığı sorusu ile ve bunu da toplumsal sınıfla ilişkilendirerek cevap aranacaktır.

Bu çalışmada elit kavramı ile kültürel, ekonomik, sosyal, sembolik ve siyasal iktidar sahibi olan azınlık grup kastedilmektedir. Elit kavramının seçilmesinin sebebi ise, kavramın iktidarın hem ekonomik hem de sosyal ve kültürel sermaye sahipliğinden kaynaklanan özel bir durum olduğunu yansıtabilme kapasitesidir. Bu nedenle çalışma boyunca burjuvazi, elitler ya da sermaye gibi sözcükler birbiri yerine ve yer aldıkları bağlamla ilişkili olarak kullanılacaktır.

3. ZENGİNLİĞİN TARİHİ

Sven Beckert, Amerikan burjuvazinin oluşumunu incelediği çalışmasında araştırma nesnesinin kuzeyli ekonomik elitler olduğunu, ancak aslında anlattığının 19.yy. Amerika'sının tarihi olduğunu söylemektedir.⁵⁴ Ekonomik elitlerin bireysel ya da sınıf olarak tarihleri, dönemin Amerikan toplumunun bir parçası oldukları ve o dönemi anlamak için gerekli oldukları için önemlidir. Türkiye toplumuna ekonomik, politik, siyasal ve kültürel olarak nüfuz eden bir ailenin tarihi, bize Türkiye'nin toplumsal yapısı ve tarihi hakkında neler söyleyebilir? Aynı zamanda Türkiye'nin toplumsal ve siyasal tarihi bir burjuva ailesinin gelişimi üzerinde nasıl etkili olmuştur?

Sahip olunan servetin, servet sahiplerinin kendi çabası, çalışkanlığı ve yeteneği ile kazanmış oldukları, Türkiye'deki büyük sermaye gruplarının en azından birinci kuşakları için oldukça sık kullanılan bir retoriktir. Üstelik bu, Türkiye'ye özgü bir durum da değildir. Örneğin Amerika'da yeni zenginlerin, aile, sosyal üyelikler, okullar, paylaşılan sosyo-kültürel geçmiş gibi ayrıcalıklar sayesinde değil, tamamen çalışarak ve hak ederek zengin olduklarını ve bu yeteneklere sahip herkesin de zengin olabileceğini söyleyen meritokratik anlatı oldukça yaygındır.⁵⁵ Eczacıbaşı ailesinin incelendiği bu bölümdeki tarihsel kavramsallaştırma, hem Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişteki toplumsal ve siyasal gelişmelerle paralel seyretmekte hem de sermaye birikim rejimlerinin değişimi sürecinde Türkiye'de ticaret burjuvazisinden sanayi burjuvazisine geçiş süreci ile de örtüşmektedir. Bu durum bize aslında bireysel beceri, yetkinlik ve çabanın sonucu olarak kabul edilen zenginliğin de tıpkı yoksulluk gibi, toplumsal ve tarihsel bir sürecin sonucu olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Bu bölümün genelinde Türkiye'de büyük burjuvazinin oluşum süreci tarihsel bir bakış açısıyla sunulacaktır. Bu amaçla, bir yandan yerel burjuvazinin yaratılması ve sermayenin el değiştirmesi gibi sosyo-ekonomik ve politik gelişmeler diğer yandan da

⁵⁴ Beckert, *age*, 11.

⁵⁵ Khan, 'Elite Identities'; Khan, *Privilege: The Making of an Adolescent Elite at St. Paul's School*, 9.

ailenin ilk kuşak üyelerinden itibaren eğitim, evlilik ve girişimcilik faaliyetlerini içeren aile hikayesi paralel bir seyirle anlatılacaktır.

3.1. Süleyman Ferit Eczacıbaşı

Süleyman Ferit Eczacıbaşı (1885-1973), 20. yy. başında İzmir’de yaşamış diplomalı bir Türk ve Müslüman eczacıydı.⁵⁶ Babası o dönemki İzmir Belediyesinde başkantarıcı olarak çalışan Hacı Hafız Şakir Efendi idi. Yaşar Aksoy biyografik çalışmasında Süleyman Ferit Eczacıbaşı’nın “bir *kent* ile bir *insan* arasındaki ilişkilerin ilginç bir örneği” olduğunu yazar.⁵⁷ Yüzyıl başında en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak Osmanlı kentleri arasında oldukça ayrıcalıklı ve özgün bir pozisyonda olan İzmir’in, onun hayat hikayesine etkisi pek çok açıdan gözlemlenebilir. Süleyman Ferit’in hayatı, hem önemli bir ticaret şehri olarak İzmir’in ekonomik ve toplumsal yapısının dönüşümü hem de bununla bağlantılı olarak, Osmanlı’daki toplumsal tabakalaşmanın Türk ve Müslümanlar lehine değişimi süreçlerinin içerisinde şekillenmiştir. Savaş ve nüfus mübadeleleri ile değişen toplumsal yapıda kalifiye işgücü ve sermaye boşluğu ortaya çıkmış, Süleyman Ferit Eczacıbaşı ise bu ortamda eğitilmiş bir eczacı olarak öne çıkmıştır.

19. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı’da elit statüleri genellikle merkezden dağıtılmaktaydı. Bu anlamda Osmanlı elitleri dini ve etnik kökenlerinden bağımsız olarak sahip oldukları askeri ya da bürokratik yetkilerle, bir taraftan da bunu sağlayacak olan eğitim geçmişi ile toplumsal bir sınıf olarak ayırmıştır. Osmanlı’nın son döneminden itibaren ise ayrıcalıklı sınıflar ekonomik sermayenin yanı sıra Batılı bir kimlik ve eğitimle ön plana çıkmışlar ve Süleyman Ferit Eczacıbaşı da bu grubun Ege bölgesindeki bir örneği olmuştur.⁵⁸

İzmir, o dönemde bir liman kenti olarak hem ulusal ve uluslararası ticaret ağlarının hem de nitelikli ve kozmopolit bir kentli nüfusun ve zenginliğin merkezidir.⁵⁹ Bu

⁵⁶ 1914 yılında yayınlanan İzmir vilayeti salnamesinde dönemin önemli isimlerinin arasında, Süleyman Ferit’e ve fotoğrafına da yer verilmektedir. Hüseyin Rifat, **İzmir 1914 Aydın Vilayeti 1330 Sene-I Malîyesi Ticaret Rehberi**, ed. Erkan Serçe (İzmir: Akademi Yayınevi, 1997), 39.

⁵⁷ Yaşar Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan: İzmir’in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları**, (İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1986), 25.

⁵⁸ **age**, 18.

⁵⁹ 1920 yılında İzmir Amerikan Koleji’nde görevli öğretmenler tarafından hazırlanan bir çalışmada, İzmir şöyle tasvir edilmektedir: “Ege Denizi’ndeki konumuyla, istenilen ölçüde genişletilebilecek limanı, ülkenin iç bölgelerine uzanabilecek iki demiryolu hattıyla savaştan bu yana geçen sürede 400,000’e ulaşan nüfusuyla, dünyanın bu bölgesindeki en sanayileşmiş yeri olmalı hak eder durumdadır. Şehrin konumu, hammaddelerin ithalatı olduğu kadar nihai ürünlerin ihracatını da son derece elverişli

kentteki ticaret faaliyetlerini elinde bulunduran ticaret burjuvazisi ve bankerler ağırlıklı olarak gayrimüslimlerden oluşuyordu. Eczacılık da bu dönemde ağırlıklı olarak Avrupa’da üretilen ilaçların veya ilaç hammaddelerinin ithal edilmesine dayanan bir ticaret faaliyetiydi ve İzmir’deki eczanelerin tamamına yakını gayrimüslimler işletiyordu.⁶⁰

Süleyman Ferit Eczacıbaşı, ilköğrenimini İzmir’de tamamladıktan sonra İzmir Sultani İdadisini bitirmiştir.⁶¹ İmparatorluğun en genç eczacısı olarak 1903 yılında İstanbul Tıp Fakültesi Eczacılık Yüksek Mektebi’ni bitirerek İzmir’e dönmüş, mesleğine burada başlamıştır.⁶² Eczacı olarak çalıştığı ve şehirdeki ilk Türk hastanesi olan Gureba-i Müslimin Hastanesi’nde (Yoksul Müslümanlar Hastanesi) Rum baş eczacının 1905 yılında ülkeden göç etmesinin ardından onun yerine geçerek baş eczacı olmuştur. Buradaki görevi sırasında eczanedeki kalfaların nüfus dengesi tamamı Türklerden oluşacak şekilde değişmiştir.⁶³ 1909 yılında dört Rum, iki Ermeni ve iki Türk doktorun sahibi olduğu Eczane-i Umumi adında, kendisine ait olan ilk eczaneyi satın almıştır.⁶⁴ 1911 yılında ise, öncesinde bir Türk’e aitken bir Rum’a devredilmiş olan Şifa Eczanesini satın almış ve eczanesinde tıbbi ilaçların yanı sıra kolonya, krem, pudra, diş suyu gibi kozmetik ürünler üretmeye başlamıştır. Yine aynı yıl, İzmirli bir iş adamı olan Caferizade Kemal Bey’in kızı Saffet Hanım’la evlenmiştir.⁶⁵

Süleyman Ferit’in bireysel görünen başarı hikayesi aslında Osmanlı son dönemi ve erken Cumhuriyet döneminin siyasal ve ekonomik dönüşümleriyle doğrudan bağlantılıdır. Tüm bu gelişmelerin yaşandığı mekân olarak İzmir’in o günlerdeki dönüşümü de özel olarak bu hikayenin seyrini etkilemiştir. Türkiye’de sanayi

hale getirmektedir çünkü çeşitli alanlardaki üretimde kullanılacak hammadde kaynaklarının zenginliğine sahip iç bölgelere ulaşımındaki kolaylık, burasını Avrupa’da herhangi bir şehirden üstün olmasa da bu şehirlerle eşit şartlara sahip bir üretim merkezi haline gelmesine imkan tanımaktadır. **İzmir 1921 Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi Raporu**, ed. Aykan Candemir (İzmir: İzmir Yayıncılık, 2000), 15.

⁶⁰ Örneğin 1890 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi’nde yer alan şehadetnameli eczacı ve doktorlar listesi içinde askeri hastane ve Guraba Hastanesi’nde çalışanlar dışında Türk ve Müslüman bir isim yer almamaktadır. İbrahim Cavid, **Aydın Vilayet Salnamesi R.1307 / H. 1308**, ed. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu ve Abdülkerim Şahin (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 355-357.

⁶¹ Bu okulun öğrencileri içinde o yıllarda Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Şükrü Saraçoğlu gibi isimler de bulunuyordu. Aksoy, **age**.

⁶² Can Dündar, **Bir Yaşam İksiri: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı**, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), 11.

⁶³ ‘Eczacıbaşı’nın Kökleri’ <<http://www.eczacibasi.com.tr/images/pdf/eczkokler.pdf>> [1 Ekim 2017]

⁶⁴ Aksoy, **age**, 96. Süleyman F. Eczacıbaşı, eczanenin adını daha sonra Kanaat Eczanesi olarak değiştirmiştir.

⁶⁵ Ayfer Tantay, ‘İşgalden Kurtuluşa İzmir’de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri (1919-1922)’ (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008), 90.

elitlerinin oluşumu, her ne kadar kendisi bir sanayi girişimcisi olmasa da Süleyman Ferit'in hayat hikayesi de dahil olmak üzere, içinde geliştikleri bu sanayileşme ve sermaye birikimi sürecinin tarihsel koşulları dikkate alınmadan anlaşılabilir. Cumhuriyet dönemi elitleri, devletçilik politikası, Varlık Vergisi uygulaması gibi ekonomik olduğu kadar etnik ve dini boyutlardan da soyutlanamayacak olayların yaşandığı bir siyasal coğrafyanın ürünüdür. Bu koşullar ülkeden ayrılan tüccar gayrimüslimlerin mallarını edinmelerinin yanı sıra doktorluk, eczacılık gibi profesyonel mesleklerin de Müslüman Türklere geçmesini sağlamıştır. Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın yakın bir aile dostu olan, bir dönemin İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal Bayar için yaptığı "İzmir'in ekonomik düzenini Türkler'den yana düzeltebilmek amacıyla büyük çaba gösteriyordu. Onun zamanında Türkler ilk kez Ticaret Odası'na ve Borsa'ya yönetici olarak girmeye başlamışlardır."⁶⁶ yorumunun da gösterdiği gibi toplumsal ekonomik iş bölümü aynı zamanda toplumdaki etnik ve bazen de dini gruplarla örtüşebilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun küresel kapitalist ekonomi ile eklemlenme biçimi ve süreci, imparatorluğun son dönemlerinde bu durum toplumsal iş bölümünün de temel belirleyeni olmuştur. Bu dönemde gayrimüslimler ağırlıklı olarak finans ve ticaret alanlarında yoğunlaşmışken, Müslüman gruplar küçük köylülük, geleneksel küçük ve orta çaplı sanayi ve ticarete hakimdi.⁶⁷ François Georgeon'un "siyasi iktidarla ekonomik iktidar arasındaki çelişki"⁶⁸ olarak yorumladığı bu denklemdeki iktidar olarak İttihat ve Terakki, bu çelişkiyi bertaraf etmek için ekonomik sermayenin ve hakimiyetin el değiştirmesi ile sonuçlanacak süreci başlattı.

⁶⁶ Aksoy, **age**, 125.

⁶⁷ Pınar Kaya Özçelik, 'İlk Birikim Sorunsalı Bağlamında ve Türk Ulus Devletinin Kurulma Sürecinde Gayrimüslim Azınlıklar', **Praksis**, s. 38, 2015: 70.

⁶⁸ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, (İstanbul: YKY, 2006), 27. Georgeon'un verdiği rakamlar, savaş öncesinde sanayi sermayesinin %50'sinin Rumların, %20'sinin Ermenilerin, %5'inin Yahudilerin, %10'unun yabancıların elinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte İstanbul'da ithalat-ihracat, toptan ve perakende ticaret ile uğraşan tüccarların sadece %5-10'unun Türk olduğu görülüyor. 1921 yılında yayınlanan bir kaynak ise mevcut durumu şu şekilde özetlemektedir: "Gerek refah gerekse yaşayan kişi açısından Küçük Asya'nın en büyük ve en önemli şehri ve limanı olan İzmir'in savaştan önceki nüfusu tahminen 400,000 idi ve bunun 155,000'ini Rum (40,000 Yunanlı ve 115,000 Osmanlı tebaası), 165,000'ini Türk; 35,000'ini Yahudi; 25,000'ini Ermeni ve 10,000 İtalyan, 3000 Fransız ve 2000 İngiliz'in içinde bulunduğu 20,000 kişilik bir yabancı grubu oluşturmaktaydı. Şehirde Türk olmayan nüfus şehrin ticari ve endüstriyel unsurlarını oluştururken Türkler çoğunlukla devlet görevlerinde ve Türk mahallesinde günlük işçi, hamal ve küçük esnaf olarak çalışmaktaydılar. Genel olarak belirtmek gerekirse, Rumlar bankalarda, ticari işletmelerde çalışanların, evlerde çalışan hizmetçilerin, nitelikli işçilerin, makine ustalarının ve dükkân sahiplerinin oluşturduğu sınıfı meydana getirmekte, ayıca ithalat ve ihracat işiyle de geniş ölçüde uğraşmaktadırlar." Candemir, **age**, 1.

İmparatorluktan devralınan endüstri mirasının yoksulluğu hem Osmanlı'nın son dönemini hem de sonraki dönemlerde izlenen politikaları etkileyen en önemli etkenlerden biridir. Sanayi faaliyetlerini geliştirerek uluslararası kapitalizme eklenmek açık ve üzerinde uzlaşmış bir hedef olsa da bunun hangi sermayedar sınıf ile gerçekleştirilebileceği en azından o sırada bir soru işaretiydi. Savaş ve beraberinde getirdiği toplumsal değişme, nüfusun etnik ve dini yapısındaki değişiklik elitler açısından bu soruyu yanıtlamanın yollarından birini oluşturdu. Çağlar Keyder'e göre savaş ve uluslararası sistemin dayatmaları ile değişen dengeler, sınıf yapısında önceden tahmin edilemeyen bir yola girilmesine neden oldu.⁶⁹ Balkan Savaşları ile başlayan ve 1. Dünya Savaşı ile devam eden süreçte, Osmanlı elitleri gayrimüslimlerin gayri milli olduklarına ve dolayısıyla devletin geleceğinde bir yerleri de olmadığına kanaat getirdi.⁷⁰ Sonuçta, dönemin koşulları ile değişen nüfus dengelerine kendisi de müdahale ederek, durumu tamamen Müslüman Türk kesimin lehine çevirmeyi amaçlayan politikaları gündeme getirdi. Bu amaçla gümrük ve gelir vergilerinin yeniden düzenlenmesinden milli bankaların kurulmasına, ticari işlemlerin Türkçeleştirilmesinden gayrimüslimlere yönelik boykotlara kadar gizli ya da açık olmak üzere çeşitli politikalar izlenmiştir.⁷¹

Yerli bir burjuvazinin eksikliği İttihat ve Terakki hükümeti döneminden beri Türkiye siyasal elitlerinin gündeminde olmuştur. Örneğin Zafer Toprak, dönemin etkili siyasal düşünürleri tarafından Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik buhranı aşmak için sermayedar Türk burjuvazi sınıfının oluşturulmasının tek çözüm yolu olarak sunulduğunu göstermiştir.⁷² Korkut Boratav da, büyük ölçüde gayrimüslimlerden oluşan ve ticarete dayalı olan Osmanlı burjuvazisinin ve bu gruba bağlı olan küçük ve orta büyüklükte, esnaf nitelikli Türk ve Müslüman burjuvazinin zayıflığının ulusal bir kapitalizmin önündeki en büyük engel olduğunu söylemektedir.⁷³

“Ulusal ilaç endüstrisi özellikle Celal Bayar ve babam Süleyman Ferit Eczacıbaşı için ayrı bir önem taşıyordu. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra dikkatler ekonomik gelişmeye yönelmişti. Oysa, tüm ülkede olduğu gibi İzmir'de de savaştan önce iş ve meslek yaşamı genellikle azınlıklar ve yabancıların elindeydi. İzmir'in diplomalı eczacılarından olan Süleyman Ferit ve yakın arkadaşı

⁶⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 97.

⁷⁰ Kaya Özçelik, **age**, 47.

⁷¹ **age**, 88-90.

⁷² Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Milli İktisat - Milli Burjuvazi (1908-1950)**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 20.

⁷³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 23-24.

Mahmut Celal Bayar daha 1910'ların İzmir'inde bazen geleceğin Türkiye'sini düşler; sanayisiyle, ticaretiyle, bankacılığıyla tüm uğraş alanlarının bir gün kendi insanımızın elinde olacağına iman ederlerdi.⁷⁴

Bu alıntıdan hareketle, Celal Bayar'ın yukarıda da kısaca değinilen ve İttihat ve Terakki iktidarının ulus devlet ve beraberinde yerli ve milli bir burjuvazi sınıfı yaratmak için izlediği politikaların hayata geçirilmesi noktasındaki rolüne dikkat çekmek gerekir. İttihat ve Terakki'nin nüfus ve iskan politikası 1913-1918 yılları arasında neredeyse tüm Anadolu'da hayata geçirilmiş ve bu coğrafyadaki nüfus yapısı büyük ölçüde değiştirilmiştir.⁷⁵ Taner Akçam'a göre bunun için iki temel yol izlenmiştir; Müslüman olmayan nüfus tasfiye edilmiş ve Türk olmayan Müslüman nüfus ise asimile edilmeye çalışılmıştır.⁷⁶ Bu durum savaş koşullarının etkisiyle kendiliğinden ortaya çıkmış bir strateji değildir, aksine savaş öncesinde ve süresince gayrimüslimlerin demografik dağılımları ve gelirleri gibi bilgilerin resmi makamlarca takip edilmiş olması iskan politikalarının en başından beri planlanmış olduğunu göstermektedir.⁷⁷

Alınan bu kararların, henüz savaş başlamadan önce de tehlikeli bir nüfus yapısına sahip olduğu düşünülen Ege bölgesinde hayata geçirilmesine karar verilmiştir.⁷⁸ Celal Bayar da bu nedenle 1914 yılında İttihat ve Terakki iktidarı tarafından Aydın vilayeti sorumlusu olarak bölgeyi Rumlardan arındırma sürecinde iktisadi boyut ile ilgilenmek üzere görevlendirilmiştir.⁷⁹ İzmir ve çevresindeki Rumlar savaş süresince çeşitli resmi kararlarla ya da hukuk dışı yöntemlerle göç etmeye zorlanmıştır. Göç edenlerin geride bıraktıkları mallar kimi yerlerde bakanlıklara devredilmiş, bazen de bu malların geride bıraktıkları ailelerine ya da ortaklarına bırakılmalarına karar verilmiştir.⁸⁰ Görev süreci boyunca Celal Bayar'ın anılarında yer verdiği sayılara göre 130.000 Rum göç ettirilmiştir.⁸¹

⁷⁴ Nejat F. Eczacıbaşı, **Kuşaktan Kuşağa**, (İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1982), 103.

⁷⁵ Taner Akçam, **'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur' Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 38.

⁷⁶ **age**, 37.

⁷⁷ **age**, 43-44.

⁷⁸ Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na**, 2. Baskı (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 187.

⁷⁹ **age**, 191.

⁸⁰ Akçam, **'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'**, 128-129.

⁸¹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş**, 5. Cilt (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997), 100.

Yerli burjuvaziyi oluşturmaya yönelik hedeflerin sanayi politikalarına dönüşmesi, 1913'teki Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi istisnalar dışında savaş yılları koşullarında pek mümkün olmamıştır. Ancak savaş yıllarının olağanüstü koşulları ve sebep olduğu nüfus yapısındaki değişiklik, yerli burjuvazi yaratma hedefine geç de olsa yardımcı olmuştur.⁸² Bunun en bariz örnekleri İttihat ve Terakki üyelerinin kişisel ticari faaliyetleri ile savaş yılları karaborsasının Müslüman Türk toplumunda sermaye birikimi sağlamış olmasıydı ki bu da büyük oranda İttihat ve Terakki ile kurulan yakınlığın derecesiyle değişen oranlardaydı.⁸³ Osmanlı'da gelir bölüşümü modeli 1. Dünya Savaşı yıllarından itibaren, özellikle Batı Anadolu'da, orta ve büyük toprak sahipleri, taşralı tüccarlar ve İttihat ve Terakki ile yakın ilişki içinde olan esnaf ve savaş yılları tüccarların lehine değişmeye başlamıştır.⁸⁴ Sonuçta, savaş yıllarında izlenen politikalar sayesinde, başta siyasi iktidarla yakın ilişkiler içinde olanlar olmak üzere Müslüman Türkler yeni burjuvazi sınıfının tabanını oluşturmuştu.

Boratav'a göre 1908'de İttihatçıların ve 1923'de Cumhuriyet elitlerinin iktisat politikaları, devlet eliyle zenginleşen yerli burjuvazinin (siyasi kadrolar ve bürokratların da içinde yer alabileceği ya da işbirliğine girebileceği), yabancı sermaye ile işbirliğine de girerek sanayileşmeyi ve ilerlemeyi sağlaması amacı üzerine kuruluydu.⁸⁵ Erken Cumhuriyet döneminde de İttihat Terakki'nin sermayenin el değiştirmesi yoluyla yerli burjuvazi oluşturmak için izlediği politikalara benzer politikalar sürdürüldü. Bununla birlikte, gayrimüslimlerin ağırlıklı olarak örgütlendiği sanayi ve ticaret odalarının millileştirilmesi ve iktisadi kurumlarda Türkçe zorunluluğu gibi konularda süreklilik söz konusudur.⁸⁶ Bunları Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül olayları gibi özel olarak gayrimüslimleri hedef alan mülksüzleştirme siyaseti izlemiştir.

Cumhuriyetin yönetici elitleri özel sektörün öncülüğündeki sanayi girişimlerinin hızlı bir kalkınmayı getireceğini öngörüyorlardı. Ancak 1930'larda izlenen devletçilik politikalarının da gösterdiği gibi özel sektör öncülüğünde beklenen hızlı kalkınma gerçekleşmemiştir. Planlama ve devlet girişimleri bu beklentilerin karşılanmamasının bir sonucu olarak yeni müdahale aygıtları olarak tasarlanmıştır. Bu iki dönem

⁸² Keyder, **age**, 97.

⁸³ Feroz Ahmad, 'Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918', **From Empire to Republic: Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey** (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 45.

⁸⁴ Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi**, (İstanbul: Homer Yayınevi, 2003), 198.

⁸⁵ Boratav, **age**, 61.

⁸⁶ Kaya Özçelik, **age**, 96-97.

karşılaştırıldığında ilkinin ikincisinde sanayi yatırımlarını yapacak olan kesimin sermaye biriktirmesini sağladığı görülür. Kısaca özetlemek gerekirse, Cumhuriyetin erken dönem elitlerinin ilk tercihi İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat politikasının izlenmesi olmuştur. Her iki iktidar döneminde de devamlılık sağlayacak şekilde uygulanan politikalar istenen sonucu kısmen gerçekleştirmiş ve zengin bir azınlık grup oluşmuştur, ancak asıl hedef olan sanayileşme beklenen oranda gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla bu dönemdeki ekonomik dönüşümler ve ekonomik zenginleşme süreçleri siyasal dönüşümlerle iç içe geçmiştir.

Süleyman Ferit Eczacıbaşı sadece eczacılık yapmıyor, bir yandan da yerel direniş örgütleyen kentli ileri gelenler grubundan biri olarak yerel İttihat ve Terakki çalışmalarına katılıyordu. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte destekçisi olduğu İttihat ve Terakki için:

“Bütün ömrümce aktif politikanın dışında kalacaktım. Ne var ki bizler İttihat ve Terakki'yi yalnız siyasi bir parti olarak düşünmüyorduk. Türk'e yapılmış haksızlıklara artık son verecek bir araç olarak da bu örgütü benimsemiştik. Ben de partinin İzmir'deki ileri gelen destekçileri arasına katılmıştım.”⁸⁷

yorumunu yapan Eczacıbaşı, aynı zamanda işgal mağdurları ve imparatorluğun kaybedilen topraklarından İzmir'e göçenler için çalışan ve işgal yıllarında faaliyetlerine devam edebilen tek Türk örgütü olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 1908 yılında açılan İzmir şubesinin de başkanlığını yapıyordu.⁸⁸ Bizzat siyasete katılmamış olsa da dönemin siyasi gelişmelerinde önemli bir aktördür. Örneğin, Eczacıbaşı'nın İzmir'deki Şifa Eczanesi mütareke döneminde sadece eczane olarak hizmet vermekle kalmamış, aynı zamanda toplantıların yapıldığı, direnişin örgütlendiği ve Redd-i İlhak bildirisinin dahi hazırlandığı bir üs olarak kullanılmıştı.⁸⁹ Süleyman Ferit ayrıca savaş yıllarında toplumsal dayanışmayı örgütleyen Donanma Cemiyeti, Muhacirin Muavenet ve İskan Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nde de görevler almıştır. Bununla birlikte eczanesi Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Haşim, Halit Fahri Ozansoy, Orhan Seyfi Orhon ve Celal Sahir gibi tanınmış isimlerin de konuk olduğu bir toplantı yeri idi.⁹⁰ Siyasi bağlantıları ve mesleki başarılarının yanı sıra Süleyman Ferit Eczacıbaşı aynı zamanda kente kazandırılmasına emek verdiği kültürel yapılarla da

⁸⁷ Aksoy, **age**, 89.

⁸⁸ Dündar, **age**, 18.

⁸⁹ **age**, 26.

⁹⁰ Aksoy, **age**, 110.

anılmaktadır. Bunlardan ilki 1911 yılında kurulan İzmir Milli Kütüphanesi'dir. Bu kütüphane, o dönem İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal Bayar gibi isimler tarafından gençleri örgütlemek amacıyla desteklenmiş, diğer kurucular açısından ise milli bir kültür ve eğitim aracı olarak düşünülmüştür.⁹¹ Savaş sonrasında da kentnin siyasal ve toplumsal gelişmelerinde yer almaya devam eden Süleyman Ferit Eczacıbaşı, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi düzenleme temsilciliği yapmış, ulusal ekonominin en az ulusal ordu kadar zorunlu olduğu savunmuştur.⁹² 1927 yılında kurulan İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın yönetim kurulu başkanı seçilen Eczacıbaşı 7 yıl bu görevde bulunmuş, 1923 -1930 yılları arasında ise İzmir Belediye Meclisi üyeliği yapmıştır.⁹³

Süleyman Ferit Eczacıbaşı, devletle kurduğu ilişkiler bakımından ticaret burjuvazisinden farklılaşmaktadır. Çünkü hem mesleki anlamda ticaret ya da sanayi burjuvazisinde olduğu anlamda piyasada rakibinin olmaması nedeniyle hem de bürokrasi ile kurduğu ilişkiler açısından yaptığı işin doğası gereği çatışmacı olmak durumunda değildi. Aksine, diplomalı ilk Türk eczacılardan olması ve yaptığı gönüllü çalışmalar ve hayırseverlik faaliyetleri nedeniyle farklı kesimlerin saygısını kazanmış bir isimdi. Nitekim Milli Mücadele yıllarından itibaren İzmir'de mesleği ile ön plana çıkmış, kentnin önde gelen isimlerinden biri olarak bürokratlarla yakın ilişkiler içinde olmuştu. Celal Bayar da anılarında Süleyman Ferit Eczacıbaşı'ndan "İzmir'de ulusal görevleri birinci derece üstlenen kişi olarak" bahsetmektedir.⁹⁴ Anılarında ayrıca, İzmir Husus-i Divan-i Harbi'nde Ermeni tehciri konusunda sorguya çekildiğini anlattığı bölümde, kendisinden sonra sorguya alınacak olan Süleyman Ferit için şöyle demektedir:

"Ferit Bey yakın arkadaşımızdı. Fakat bu ve buna benzer konularla hiç ilgilenmezdi. Kendini sosyal hizmetlere, Milli Kütüphane'nin bilim işlerine vermişti. Bundan da bir şey çıkmayacağını anlamışlardı."⁹⁵

Eczacıbaşı, eczacılık diplomasını alıp İzmir'e döndüğü yıllar için şu yorumu yapıyordu:

⁹¹ **age**, 110.

⁹² **age**, 199.

⁹³ **age**, 217-219.

⁹⁴ **age**, 134-135.

⁹⁵ Bayar, **age**, 37.

“...Guraba, garip, kimsesiz ve dayanıksız anlamına geliyordu. Demek ki devlet o günlerde, kendi halkının özelliğini bu tanımla belirtiyordu. Gerçekte, sağlık kuruluşları açısından 1900’lerde yalnızca İzmir’de değil, bütün ülkede bu benimsenen ada uygun acı koşullar egemenliğini sürdürüyordu. İzmir’de Rumların, Ermenilerin, Musevilerin, Levantenlerin ve bu arada İngiliz, Fransız, İtalyanların, daha sonraları da Alman ve Amerikalıların hastanelerinin hiçbirinin adında bu tür bir garibanlık damgası yoktu. Bu sıfat, içinde bulunduğumuz kötü durumu yüzümüze vurarak, onurumuzu rahatsız ediyordu. Yüreğime ve beynime yerleştirdiğim, İzmir’ime sağlık tesisleri yoluyla hizmet etme özlemi, ilk devlet görevimde bu acı görüntülerden kopup gelerek bir ideale dönüşüyordu.”⁹⁶

Sonuçta Türkiye’de elit oluşumunu etkileyen en önemli faktörün devlet politikaları, daha genel olarak da sosyo-politik ortamın niteliği olduğu söylenebilir.⁹⁷ Türkiye’de iş dünyası elitlerinin toplumsal kökenleri bize sermaye birikimine erken Cumhuriyet döneminde başlamış olan kabaca iki tür girişimci olduğunu göstermektedir. İlk grup, kamudaki görevlerinden ayrılarak özel teşebbüsü tercih eden eski bürokratlardır.⁹⁸ Bu kesimin girdikleri yeni iş alanlarında kaynağını büyük oranda kamudaki deneyimlerinin oluşturduğu siyasal ve sosyal sermayelerinden yararlandıkları düşünülmektedir. Dahası, özel sektörün büyümeye devam ettiği sonraki yıllarda da bürokratik elit olmak ya da onlarla yakın ilişki içinde olmak sermaye elitleri açısından avantajlı konumda olmak anlamına gelecektir. İkinci grup ise, yerel ve uluslararası ölçekte çalışan tüccarlardır. Örneğin Vehbi Koç ticaret ve montaj sanayi ile birikim yaparken, iken Hacı Ömer Sabancı sermaye birikimine ticaret ve toprak sahipliği ile başlayan bir tüccardı. Süleyman Ferit Eczacıbaşı’nı bu iki isimle karşılaştırıldığında farklı kılan nokta, daha sonra büyük sermaye gruplarının temelini oluşturan bu birinci kuşak iş adamlarının aksine mesleki uzmanlaşma ve eğitim (kültürel sermaye) gerektiren bir alanda birikime başlamış olmasıydı. Asıl ekonomik sıçramayı yapacak olan oğlu Nejat F. Eczacıbaşı’na diğer büyük sermaye sahibi ailelerde olduğu kadar büyük bir başlangıç sermayesi, ticaret deneyimi ya da ekonomik ilişkiler ağı miras bırakmamıştı. Bunun yerine, ayrıcalıklı bir eğitim almasını sağlayan koşulları ve sonraki yıllarda sıkça gündeme gelecek olan sosyal bağlantıları ve ilişkileri sağlamıştı. Bir sonraki bölümde ağırlıklı olarak Nejat F. Eczacıbaşı üzerinden grubun hikayesi anlatılacaktır.

⁹⁶ Aksoy, **age**, 77.

⁹⁷ Sibel Yamak, ‘Changing Institutional Environment and Business Elites in Turkey’, **Society and Business Review**, c.1.s.3 (2006), 215.

⁹⁸ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

3.2. Nejat F. Eczacıbaşı

Süleyman Ferit'in en büyük çocuğu ve Eczacıbaşı Holding'in kurucusu olan Nejat F. Eczacıbaşı 1913 yılında o sırada İzmir'de doğdu. Evde Alman dadısı ile başladığı öğrenimine, İzmir İtalyan Okulu ve İzmir International College'ta devam etti. Kardeşleri ile birlikte öğrenim gördüğü İstanbul Robert Koleji'ni bitirdikten sonra Almanya'da Heidelberg University'de kimya eğitimi gördü. University of Chicago'dan kimya yüksek lisans derecesini aldıktan sonra Almanya'ya dönerek 1937 yılında Humboldt University of Berlin'de kimya alanında doktorasını tamamladı. Bu sırada Berlin Konservatuarı'nda keman eğitimi aldı. 1939 yılında Türkiye'ye dönene kadar, şimdiki adı Max Planck Institute olan Kaiser Wilhelm Institute'de Nobel ödüllü kimyacı Adolf Butenandt'ın asistanlığını yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra Laleli'de kurduğu küçük atölyede bebek maması ve konsantre balık yağı ile başlayan üretim hayatı 1940'larda Avrupa ilaçlarına muadil olarak geliştirdiği bazı ilaçlar konusunda girişimleri oldu. İlaç sektörü dışında da mobilya üretimi, kahve fincanı üretimi, seramik ve sağlık malzemeleri konusunda girişimleri ve ortaklıkları oldu.

1951 yılında TSKB'den aldığı kredi ile yabancı patentle ilaç üretimine başladığı Eczacıbaşı İlaç Fabrikası'nı kurdu. 1969 yılında kurulan Eczacıbaşı Holding'in yönetim kurulu üyeliğinde bulundu. TEV, TESEV, İKSV gibi büyük sivil kuruluşların kurucuları arasında olan Nejat F. Eczacıbaşı, 1993 tarihinde Amerika'da hayatını kaybetti. Büyük bir sermaye yatırımı yapılmamıştı ancak eğitimini aldığı hormon ve vitaminler konusunda Türkiye'de yetişmiş uzman olmamasının ve babasından devraldığı eczacılık bilgisinin de etkisiyle başarılı oldu.⁹⁹ Bunun yanı sıra, Nejat F. Eczacıbaşı'nın girişimde bulunduğu sektörler incelendiğinde savaş koşullarının etkisiyle ithalatında zorluk yaşanan tüketim mallarının yerli üretimine giriştiği görülebilir. Bu ürünler, balıkyağı, bebek maması, insülin, vitaminler gibi kimya sektörü deneyiminden kaynaklanan ürünlerle sınırlı kalmamış, Türkiye'nin ilk seramik fabrikası da bu girişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. İş hayatındaki büyük atılımı ise 1951 yılında Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası (TSKB)'den aldığı kredi ile 23 Kasım 1952 tarihinde Levent'te açılan ve yabancı patentle ilaç üretimine başladığı fabrikası olmuştur.¹⁰⁰

⁹⁹ age, 60.

¹⁰⁰ Buğra, age, 130.

Cumhuriyet kadrolarının, erken dönemde başlattığı özel sektörün desteklenmesi politikaları Demokrat Parti hükümetleri döneminde de sürdürülmüştür. Sibel Yamak'ın aktardığına göre 1950'lerin ilk yarısında anonim ve limited şirketlerin sayısı 3'ten 56'ya çıkmıştır.¹⁰¹ Bu dönemde ortaya çıkan büyük şirketlerin temel karakteristikleri aile şirketleri olmaları ve büyük oranda bireysel bir birikim sürecinin ürünü olmalarıdır.¹⁰² Savaş sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin hem model hem de pratik olarak dünya ekonomisi ile eklemlenmesi iş dünyası açısından gündeme uluslararası ittifakları da getirmiştir. 1950'lerde çok uluslu şirketlerle yatırım olanakları ve dış kaynaklı kredi finansman seçeneklerinin ortaya çıkması, sermaye sınıfının devletle ilişkisinde de büyük bir dönüşüme neden olmuştur.¹⁰³ 1950 yılında TSKB'nin kurulması bu dönemde iş dünyası açısından en önemli olaylardan biriydi. Tek parti dönemi dahil olmak üzere uzun yıllar ticaret odaklı bir gelişim gösteren sermaye birikim süreci de böylece bu yıllarda sanayi veçhesine kavuşmuş oldu. 1950 mayısında iktidara gelen Demokrat Parti aynı yılın haziran ayında TSKB'yi kurmuştur. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) ile Vehbi Koç gibi Türk sanayicilerinin yanı sıra İş Bankası, Yapı Kredi Bankası gibi bankalar tarafından finanse edilen TSKB, özel girişime kredi vermek amacıyla kurulan ilk bankaydı ve Marshall yardımları olarak bilinen kredilerin dağıtılmasında önemli bir araç olmuştu.

Nejat F. Eczacıbaşı da ilk yatırımını TSKB'den aldığı kredi ile gerçekleştirmiştir. 1951 yılının Nisan ayında bankaya kredi için başvuran Nejat F. Eczacıbaşı, yüzde 7 faiz, 2 yıl geri ödemesiz, 8 yıl vade ile 800 milyon lira kredi almıştı.¹⁰⁴ Kredi konusunda eski bir hocasının yardımını almış olmasını Nejat F. Eczacıbaşı anılarında şöyle anlatmaktadır:

“TSKB Yönetim Kurulu kısa bir görüşmeden sonra isteğimi geri çevirmek üzereyken, Yönetim Kurulu Üyelerinden Robert Kolej'den hocam olan Prof. Dr. Hazım A. Kuyucak müdahale etmiş ve beni – kural dışı olarak- sorguya çekmeye karar vermişlerdi.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Yamak, *age*, 212.

¹⁰² *age*, 213.

¹⁰³ Haldun Demirel, '1980 Sonrası Devlet -İş Dünyası İlişkileri Bağlamında Ekonomi Elitlerinin Dönüşümü' (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 14.

¹⁰⁴ *age*, 182.

¹⁰⁵ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 93.

Haldun Demirel, TSKB kredilerinin Nejat F. Eczacıbaşı'nın da dahil olduğu ikinci kuşak sanayi sermayesinin oluşumunda, devletin belirleyici rolünü aşındırması ve farklı finansman kaynağı oluşturması bakımından önemli olduğunu söylemektedir.¹⁰⁶ Ancak dönemin genel bir özelliği iş adamları ile siyasi elitler arasında kişisel, yakın ilişkilerin olması ve bu iki alan arasında birinden diğerine geçişin sıkça yaşanmasıydı. Süleyman Ferit Eczacıbaşı İzmir'de İttihat ve Terakki sorumlu sekreteri Celal Bayar ile bu yıllarda başlayan ve yıllarca devam eden bir dostluk kurmuştur.¹⁰⁷ Bu dostluk, daha sonra Nejat Eczacıbaşı iş dünyasına girerken oldukça faydalı olacaktır. Ayrıca girişimcilik ve sanayiciliğin devletin önceliğinde olduğu bu dönemde devlet bürokrat kadrosu kişisel ilişkiler yoluyla da destek oluyordu. Eczacıbaşı, Celal Bayar ve dönemin Sağlık Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ'ın da katıldığı ilk fabrikasının açılış törenini anılarında şöyle anlatmaktadır:

“1950 yıllarında bir fabrika temeli atmak bir bayram gibi kutlanırdı. Üretime dönük her yatırım, ülke ekonomisine yapılacak bir katkı, bir hizmet sayılırdı. O yıllarda fabrika sayısının az olması böyle bir tutuma yol açıyordu.”¹⁰⁸

1960 askeri darbesi ile girilen yeni dönemde ekonomi politikaları farklı bir yol izliyor gibi görünse de özel sektörün devlet tarafından desteklenmesi konusunda farklı bir durum ortaya çıkmamıştır. 1960'lar sanayileşmeyi önceleyen ve planlamaya dayalı ithal ikameci sanayi politikalarının hayata geçirildiği bir dönemdir. Korumacı ithal ikameci sanayileşme yeni bir birikim rejimini uygulamaya imkan tanımıştır. Bu birikim rejimi, tüketim mallarının gümrük korumaları yoluyla yurtiçinde yerli burjuvazi tarafından üretilmesine ve aynı zamanda ücretlerin ve sosyal hakların görece olarak iyileştirilmesiyle bu tüketim mallarına yönelik iç talebin arttırılmasına ve sınıflar arası bir uzlaşmanın inşasına dayanıyordu.¹⁰⁹ Bu dönemde Nejat F. Eczacıbaşı, TSKB kredisi ile var olan yatırımlarını genişletmiş, seramik fabrikasındaki ürün çeşitliliğini arttırmış ve ilaç ve seramik alanlarında tekel durumuna geçmiştir.¹¹⁰ 1970 yılında da Eczacıbaşı Holding kurulmuştur.¹¹¹

¹⁰⁶ Demirel, *age*, 14.

¹⁰⁷ Aksoy, *age*.

¹⁰⁸ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 102.

¹⁰⁹ İsmet Akça, 'Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi', *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. Evren Balta Pakker, İsmet Akça (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).

¹¹⁰ Öztürk, *age*, 390.

¹¹¹ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 125.

Hem Demokrat Parti döneminde Adnan Menderes tarafından siyasete hem de Menderes hükümetini deviren darbeden sonra Milli Birlik Komitesi döneminde bizzat Cemal Gürsel tarafından sanayi bakanlığına davet edilmesine rağmen Nejat F. Eczacıbaşı siyasete girmemiştir. Bunun sebebi olarak da özel girişimlere sahip olması nedeniyle ortaya çıkması muhtemel çıkar çatışmasını göstermiştir. Kardeşi Şakir Eczacıbaşı, bu konuda babası Süleyman Ferit'in de Celal Bayar'ın Demokrat Parti İzmir teşkilatını kurması teklifi aldığını ancak kabul etmediğini ve çocuklarına da siyasete girmeme yönünde öğüt verdiğini ifade eder.¹¹² Her ne kadar siyasete doğrudan girmeyi kabul etmemiş olsa da iş adamı sıfatıyla çeşitli siyasal girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, 1974 yılında Amerika Türkiye'ye silah ambargosu koymasının ardından hükümet adına Amerika'ya giderek lobicilik yapan bir grup iş adamının arasında Nejat F. Eczacıbaşı da vardı. Eczacıbaşı, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını anlatmak ve uluslararası kamuoyunda bozulan imajını düzeltmek amacıyla Londra ve Paris'e de giden ve iş dünyası ile görüşmeler yapan bu grupta İngilizce, Fransızca ve Almanca bilmesinin yanı sıra akademisyen ve sanayicilerle olan tanışıklığı nedeniyle öne çıkmış ve grup adına sözcülük yapmıştı.¹¹³

Eczacıbaşı ailesinin girişimcilik sıfatı sadece dar bir ekonomik faaliyetler bütünü ile sınırlı kalmamış, kültür-sanat alanında girişimleri de olmuştur. 1978 yılında Dr. Nejat F. Eczacıbaşı vakfı kurulmuştur. Vakfin kuruluş belgesine göre çalışma alanları "Türk kültür ve sanatının korunma ve gelişimine katkıda bulunmak, bilimsel araştırmaları desteklemek ve Türk eğitimine destek olmak" tır.¹¹⁴ Bu amaçları hayata geçirmek için kaynak kitaplar hazırlamış ve ileride kurulacak olan modern sanat müzesine de temel oluşturan resim koleksiyonunu toplamıştır.¹¹⁵ Vakıf bugün, sanat alanındaki yetenekli gençlere eğitim bursları sağlamaktadır. Ayrıca, bilim, kültür, sanat ve sporun çeşitli şekillerinde yaptıkları kurumsal girişimlerin yanı sıra, sanatçı ve sporcu olarak bizzat yer alan aile üyeleri de olmuştur. Nejat F. Eczacıbaşı'nın kardeşleri Vedat ve Kemal Eczacıbaşı da Robert Kolejine devam etmiş, kardeşler babalarının kendileri için seçtiği mesleklerde yükseköğrenime devam etmişlerdir.¹¹⁶ Ağabeyi gibi nitelikli bir eğitim

¹¹² Dündar, **age**, 88.

¹¹³ **age**, 144-145.

¹¹⁴ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 174.

¹¹⁵ **age**, 174.

¹¹⁶ **age**, 26.

alan Şakir Eczacıbaşı da Robert Koleji'ni bitirdikten sonra Londra'da eczacılık eğitimi almıştır.

Kültürel sermaye, üst sınıfın alt sınıftan farkını ortaya koyduğu gibi, aynı sınıf içinde de farklılaşma yaratan bir rekabet unsurudur. Elitlerin kendi içindeki farklılaşmasını ifade eden şeylerden biri de kültürel sermaye üzerinden kurgulanan bir aidiyet mekanizmasıdır. Bunun Türkiye'deki en görünür hali Avrupa ile entegre olmuş uluslararası seçkin bir grup olan sermaye ile Anadolu, Özal döneminde zenginleşmeye başlayan, maddi zenginliğine rağmen seçkinler grubuna ait olmayan yeni burjuvalar ayrımıdır. Bu ikinci gruba, maddi zenginliğinin temelleri 2000'lerden itibaren AKP döneminde atılan bir üçüncü grubu da eklemek mümkündür. İlk grup, aşağı yukarı benzer kültürel profile sahip, eğitilmiş, kentli, yabancı dil bilen, Batılı ve sahip oldukları sermaye grubunun temelleri erken Cumhuriyet ya da en geç Demokrat Parti döneminde atılmış olan eski zenginlerin ilk kuşaklarıydı. Eczacıbaşı ailesi bu sınıflandırmada ilk gruba dahildir. Yeni zenginler ise bu kentli geçmişin sağladığı ayrıcalıklardan mahrum olmuş ve kültürel sermaye bakımından da genellikle eski zenginlerin çok gerisinde kalmışlardı. Sahip oldukları ekonomik sermayeyi, kendilerini içinde buldukları yeni sınıfa adapte olmak için genellikle başarısız olacak şekilde kullanıyor ve kültürel yargıları bakımından sonradan görme olarak yaftalanıyorlardı. Örneğin muhtemelen kendisini Nejat F. Eczacıbaşı ile aynı grupta tasavvur eden Alarko Holding'in kurucusu İshak Alaton, sınıfın içinden bu durumun ne anlama geldiğini kültür temelinde yaptığı gruplandırma ile şöyle ifade ediyordu:

“Birinci gruptakiler: Birkaç lisan bilir. Kültürlüdür, güzel sanatlara klasik müziğe yatkındır. Türkiye'nin gelişmiş ülke imajına katkıda bulunur. İnsancıldır, hoşgörülüdür. İkinci gruptakiler: Giyim ve görünüme çok önem verir. Kokteyllerde sık sık karşılaşırız. İlkbahar ve sonbaharda hafta sonlarını Bodrum'da geçirir. Diğer ülkelerin sosyete kulüpleriyle ilişkilidir. Hoşsohbet, nüktedandır, fazla derin değildir. Çok hoş ama biraz da boştur. Üçüncü gruptakiler: Yeni zengin olmuştur. Parasal kudret en önde gelir. Kültür eksikliğini cömert jestlerle, bol para harcamayla dengelemeye çalışır. Çocuğunun sünnet düğününde kuş sütü hariç her şey bol miktarda bulunur. Siyah havyar çorba kaşığıyla verilir. Garsonlara haşın davranır, servis personeline sık sık hakaret eder. Saati kalın bilezikli altın ve parlak taşlıdır. Sık sık gömlekle gezer kalın altın zinciri görülür.”¹¹⁷

¹¹⁷ Rıfat N. Bali, **Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 40.

Kamuoyunda da Nejat F. Eczacıbaşı'ndan bu iş adamı tipinin antitezi olarak, entelektüel ve kültürlü olmasına referansla bahsetmek oldukça yaygın bir tutumdur. Örneğin bir yazısında Zülfü Livaneli, Türkiye'de iş dünyasında hakim olan kaba, kültürsüz ve para düşkünü iş adamı profilini özetledikten sonra, Nejat F. Eczacıbaşı'nın farkını şu şekilde ortaya koyar: “*Eczacıbaşı, bu insanlarla çevrili bir ortamda iş yapan ama aynı zamanda Haendel dinleyebilen, Gustav Klimt seyredilen, Friedrich Dürrenmatt okuyabilen bir çapın adamıydı.*”¹¹⁸

Pierre Bourdieu, savaş sonrası Fransa'da iki tür girişimci türü olduğundan bahseder; bunlardan ilki büyük ve küçük burjuva ailelerden gelen gelenekseller diğeri ise eğitim aracılığı ile edindiği sosyal sermaye ile bulunduğu konuma gelmiş olan teknokratlardır.¹¹⁹ İkinci gruptakiler, ilki ile kıyaslandığında sosyal olarak görünürdür, kitap ve makaleler yazar, röportajlar verir.¹²⁰ Nejat F. Eczacıbaşı her iki gruba da dahil edilebilecek bir figürdür. Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik tarihi için dönüm noktaları sayılabilecek bazı oluşumların kuruluşunda öncülük yapmış ve yönetimlerinde bulunmuştur. TÜSİAD fikrinin doğduğu ilk günden başlayarak kuruluş çalışmalarının içinde bulunan ve bu çalışmalarda öncü rolü oynayan Eczacıbaşı, TÜSİAD'ın kurucularından ve çeşitli dönem yöneticilerindedir. 1971-1975, 1976-1977, 1978-1979 dönemlerinde TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanlık Divanı üyeliği, 1980-1981, 1982-1984, 1985 ve 1986 dönemlerinde ise TÜSİAD Başkanlığı yapmıştır. 1971-1975, 1976-1977, 1978-1979 dönemlerinde TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanlık Divanı üyeliğinde bulunmuştur. Hakkında yazılan hemen her çalışmada, bir sanayi girişimcisi olarak başarıları kadar yetiştiği elit ortam ve aldığı ayrıcalıklı eğitime bağlanan bir yüksek kültür sahipliği ile tasvir edilmektedir. Nejat F. Eczacıbaşı'nın ekonomik ve sosyal girişimleri ailesinin, öğrenim gördüğü okulların ve öğretmenler ile çıktığı seyahatlerin oluşturduğu bir düşünce ve beğeni dünyasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kendisi de sosyal girişimlerini şekillendiren faktörlerin ne olabileceği konusunda açıklama olarak, ailesinden aldığı mirasa ve kişisel geçmişine gönderme yapmaktadır:

¹¹⁸ Dr. Nejat F. Eczacıbaşı İçin Yazılanlar: Basındaki Yorum ve Değerlendirmelerden Seçmeler, (İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1999), 362.

¹¹⁹ Harold James, Youssef Cassis, **Family Capitalism: Wendels, Haniels, Falcks, and the Continental European Model**, (Cambridge: Harvard University Press, 2006), 329.

¹²⁰ *age*, 330.

“Politika, uğraştığım konular içine girmedi. Hiçbir zaman bir siyasi partiye bağlı olmadım. Hangi parti programını ülkemizin yararına gördümse, onun yanlısı oldum. Dışa dönük çalışmalarında beni neyin yönlendirdiğini tam değerlendiremiyorum. Bu kişisel bir eğilim de olabilir, aile görgüsü de... Babam da ömrü boyunca kendi işi dışındaki konularla ilgilenmişti. Hangi nedenle olursa olsun, kendi dar çevremiz dışına taşıp toplumumuzun sorunlarıyla ilgilenmenin zorunluluğuna inandım. Bir kurumu hiçbir maddi yarar beklemeden meydana getirmek, beni yeni bir tesis kurmuş kadar mutlu kıldı.”¹²¹

Nejat F. Eczacıbaşı kendi kuşağındaki Vehbi Koç, Hacı Ömer Sabancı gibi iş adamlarıyla kıyaslandığında oldukça farklı bir portre çizmektedir. Kendisi ile aynı kuşaktan iş adamları Sakıp Sabancı ve Vehbi Koç lise eğitimlerini yarıda bırakmış ve erken yaşlarda sermaye birikimine yoğunlaşarak ticaret deneyimi kazanmışken, Nejat F. Eczacıbaşı'nın küçük yaşlardan itibaren evde başlayan ve İngilizce ile Almanca öğrendiği, kendisinin de ayrıcalıklı olarak tanımladığı bir eğitim geçmişi olmuştur:

“Örneğin “gavur’a” değdiği zaman Müslümanların abdest tazelediği bir çevrede ben bir Alman mürebbiyenin eline doğmuşum. Bugünkü ortamda olanakları bulunanların çocukları için her türlü çözüme başvurmaları mümkünse de 1913 Türkiye'sinde Müslüman evinde bir Alman hemşiresine yer vermek pek kolay değildi.”¹²²

Pinçon ve Pinçon-Charlot'un kozmopolit habitus olarak tanımladıkları strateji, burjuvazi çocuklarının uluslararası nitelikli bir eğitim almasını, yabancı dadılar ile büyüyerek yabancı dil öğrenmeleri, uluslararası kolejlere gitmeleri gibi bazı ortak eğilimleri ifade etmekte ve çocuklara saygın bir uluslararası sosyal sermaye kazandırmaktadır.¹²³ Türkiye'de de 1950 öncesinde yurt dışında eğitim görmek ya da burada kalarak yurtdışı etkisinde yetişmek (örneğin Amerikan okulunda okumuş olmak) elit oluşumu sürecinde önemli bir mekanizmaydı.¹²⁴ Türkiye'de büyük sermaye gruplarının eskiden beri stratejisi varislerin uluslararası nitelikli eğitim ve deneyim sahibi olmalarını sağlamaları ve bu varislerin, toplumun diğer kesimleriyle kıyaslandığında, neredeyse hiç beyin göçünü seçmemiş olmalarıdır.¹²⁵ Bu uluslararası deneyim ise, her şeyden önce elitlerin çocuklarının küçük yaşlardan itibaren çocukları için özel eğitim yoluyla yabancı dil eğitimi olanaklarını oluşturması ile mümkün

¹²¹ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 143.

¹²² *age*, 18.

¹²³ Pinçon ve Pinçon-Charlot, *age*, 87 .

¹²⁴ Yamak, *age*, 214.

¹²⁵ David Behar, ‘La Troisième Génération de La Grande Bourgeoisie Turque’, *Cahiers de La Méditerranée*, 2011: 341.

oluyordu.¹²⁶ Kozmopolit habitus, gerektirdiği eğitim ve sosyalleşme ile temelde ekonomik bir ayrıcalıktan kaynaklanmaktadır çünkü hem yabancı dil öğrenimi hem de yabancı okullar ve yurtdışı eğitim olanakları çocuklarını yatırım olarak tasavvur edebilen ve buna kaynak ayırabilen elit aileler tarafından tercih edilmektedir. Eczacıbaşı ailesi, Süleyman Ferit Eczacıbaşı'ndan itibaren nitelikli eğitimi önemsemiş, sonraki kuşaklarda da bu stratejiyi benimsemiştir. Kardeşi Şakir Eczacıbaşı¹²⁷ da bu anlamda ailenin bu stratejisinin örneğidir. Diğer büyük ailelerin, Eczacıbaşı ailesinin daha erken bir tarihte benimsediği bu stratejiyi ancak birkaç nesil sonra uygulamaya başladığı söylenebilir. Eğitim yoluyla kültürel ve sosyal sermaye edinmek, genellikle ekonomik sermaye sahibi ailelere özgü bir strateji olsa da Eczacıbaşı ailesinde farklı bir durum gözlenmektedir.

Toplumsal yeniden üretimin merkezinde olan aile hem maddi hem de sosyal-kültürel anlamda mirasın korunması ve sonraki kuşaklara aktarılmasının temel aracıdır. Nejat F. Eczacıbaşı *Kuşaktan Kuşağa* isimli kitabını “Yaşamımda ancak iki türlü talihe inandım. “Nasıl doğdum?” ve “Nerede doğdum?” sorularına verilen yanıtlardı bunlar.” diye bitirir.¹²⁸ Nejat F. Eczacıbaşı'nın kişiliğinin ve ilgi alanlarının izini büyük oranda ait olduğu aile ve sosyal sınıfta sürmek mümkündür. İlk olarak doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği İzmir hem ekonomik hem de kültürel kaynaklar açısından dönemin en zengin kentlerinden biriydi. Bugün için bile ayrıcalıklı bir kültürel sermaye olan yabancı dil ile henüz 20.yy. yüzyıl başında, ilk kez erken çocukluk döneminde Alman dadısı aracılığıyla karşılaşan, ilk öğrenimini İtalyan okulunda tamamlayan Nejat F. Eczacıbaşı eğitimine Uluslararası Amerikan Koleji ile Robert Koleji'nde devam ederken buna İngilizceyi ekleyebilmiştir. Bourdieu'ya göre,

“Dilsel beceri, basit bir teknik yeti değildir, aynı zamanda statüyle ilgili bir kapasitedir... Dilsel yeti eşitsizlikleri, gündelik etkileşimler piyasasında, yani iki kişi arasındaki gevezelikte, kamusal bir toplantıda, bir seminerde, bir iş görüşmesinde, radyoda ya da televizyonda, sürekli olarak ortaya çıkar. Yeti, farklılık yaratacak biçimde işlev görür”¹²⁹

¹²⁶ age, 341.

¹²⁷ Şakir Eczacıbaşı, 1929 yılında İzmir'de doğdu. Robert Koleji'ni bitirdikten sonra Londra'da Eczacılık eğitimi gördü. 1970'li yıllarda Eczacıbaşı İlaç Kuruluşu Genel Müdürü, 1980'de Eczacıbaşı Topluluğu İcra Kurulu Başkanı, 1993'te ise Eczacıbaşı Holding Yönetim Kurulu Başkanı oldu. İKSV'nin yöneticiliğini yaptı. 1996'da profesyonel iş hayatından ayrıldı. Editörlük, gazetecilik, fotoğrafçılık, yönetmenlik yaptı, çeşitli sergiler düzenledi. 2010 yılında hayatını kaybetti.

¹²⁸ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 248.

¹²⁹ Bourdieu ve Wacquant, age, 141-142.

Eczacıbaşı ailesinde yabancı dil öğrenimine verilen önemi göstermesi bakımından Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın İzmir İl Genel Meclisi tutanaklarında yer alan şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“Çok düşünerek hepimizce kabul edilen bir amaca bir an önce varabilmek için İzmir’de bir Dil Okulu’nu açmalıyız. Özellikle dış satımlarda Avrupa’yla ilişki kurmak zorundayız...Çocuklarımızı iyi yetiştirmek amacıyla yabancı okullara başvurmak zorunda kalıyoruz. Bundan sonra gençliği yetiştirmekte yeni fedakarlıklar yapmak gerekir.”¹³⁰

Bunun yanı sıra Nejat F. Eczacıbaşı aile çevresi ve eğitim hayatı sayesinde hayatının ilerleyen yıllarında faydasını göreceği bir sosyal ilişkiler ağı geliştirebilmiştir. Sosyal sermaye, kişinin kurulması ve devam ettirilmesi için çaba göstermesine gerek duyulan, sürekliliği olan ve maddi/maddi olmayan kazançlar sağlayabilen ilişkiler ağı olarak tanımlanabilir.¹³¹ Burjuvazi açısından bakıldığında iş hayatı dışındaki hayatta da ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesine imkan veren yemekler, davetler, galalar, açılışlar gibi organizasyonların hepsi kısa vadeli birer etkinlikten ziyade uzun vadede yarar sağlayacak olan sosyal ilişkiler kurmaya yarayan organizasyonlardır.¹³² Bu çevre ona TSKB kredisi hikayesinde olduğu gibi doğrudan yardımcı olabildiği gibi, kendisi de ayrıcalıklı bir aileden gelen eşiyle tanışmasını sağlamıştır.¹³³ Aynı zamanda, Celal Bayar başta olmak üzere aile dostları olan siyasetçiler ile erken yaşlardan itibaren kurduğu yakınlık, kendisine iş hayatı boyunca muhatap olacağı siyasi aktörler ağına erken dahil olarak tanışmasının yanı sıra bu sosyal sınıf ile ilişki geliştirebilmesini sağlayan yetenek ve bilgiyi de içeren sosyal sermayeyi kazanmasını sağlamıştır.

Ayrıca bulunduğu ortamlar sayesinde yüksek kültür ürünü olarak kabul edilen sanat ürünlerini deneyimleyerek öğrenmiş, örneğin Robert Koleji yıllarında keman çalmaya başlamış ve okul orkestrasında yer almıştır. Belki de bundan daha önemlisi, tüm hayatı boyunca etkisini gösterecek olan sanat, kültür ve müzik beğenisinin bu koşullar tarafından belirlenmeye başlamış olmasıdır. Çünkü keman, “yüksek kültür” ürünü “Batılı” bir enstrüman olarak sadece bir müzik aleti olmanın ötesinde anlamlar

¹³⁰ Aksoy, **age**, 221.

¹³¹ Pierre Bourdieu, ‘The Forms of Capital’, **Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education**, ed. J.E. Richardson, Greenwood (New York: Oxford University Press, 1986): 251.

¹³² Pinçon ve Pinçon-Charlot, **age**, 14.

¹³³ Nejat F. Eczacıbaşı, Milli Mücadelede bulunup İzmir milletvekilliği yapmış ve İnönü hükümeti döneminde İktisat Bakanlığı görevinde bulunmuş ve anılarında yakın bir dostu olarak tanıttığı Rahmi Köken’in torunu Beyhan Ergene ile tanışmış ve 1946 yılında evlenmiştir. Dündar, **age**, 68.

taşımaktadır. Benzer şekilde kardeşleri Haluk, Vedat ve Melih Eczacıbaşı mandolin, Şakir Eczacıbaşı ise piyano eğitimi almıştır.¹³⁴

Çocukluk ve ilk gençlik dönemindeki ortamın etkisi, Nejat F. Eczacıbaşı'nın sonraki yıllarında da belirleyici olmuştur. Bunu hem sağlanan olanaklar hem de yabancı dil gibi kazanılan yetenekler açısından söylemek mümkündür. Eğitimine Almanya'da Heidelberg Üniversitesi'nde kimya eğitimi ile devam eden Nejat F. Eczacıbaşı aynı zamanda Berlin Konservatuarı'nda keman derslerine devam etmiştir. Eczacıbaşı anılarında, eğitim için Almanya'yı seçme nedenini üniversitede tanıdıkları olmasının yanı sıra o sırada kimya alanında popüler olan Almanya'nın ona yeni bir dil öğrenme fırsatı verecek olması olarak açıklamaktadır.¹³⁵ Kazandığı bir bursla devam ettiği Chicago Üniversitesi'nden kimya yüksek lisans derecesini aldıktan sonra tekrar Almanya'ya dönerek 1937 yılında Berlin Humbolt Üniversitesi'nde kimya alanında doktorasını tamamlamış, 1939 yılında Türkiye'ye dönene kadar, şimdiki adı Max Planck Enstitüsü olan Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde Nobel ödüllü kimyacı Adolf Butenandt'ın asistanlığını yapmıştır. Dönemin siyasi atmosferi ve ekonomik-teknolojik olanakları düşünüldüğünde Almanya yaygın bir tercih olsa da, ABD eğitim amaçlı ziyaret için Türkiye'de oldukça nadir tercih edilen bir seçenektir. Öyle ki, 1935 yılında Chicago Üniversitesi'nde öğrenim gören tek Türk Nejat F. Eczacıbaşı'dır.¹³⁶ Tüm bu deneyimlerin aynı ailede yetişmelerine rağmen yarattığı ayrımı, kardeşi Melih Eczacıbaşı şöyle ifade etmektedir:

“Nejat Bey çok Avrupalı bir insandı. Bunu bizleri küçük görmek için söylemiyorum. Avrupa'yı görmüş, Avrupalı gibi düşünen biriydi. Yurtdışında eğitimini tamamladıktan sonra dahi gerek ziyaret ederek gerek okuyarak Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etti.”¹³⁷

Tüm bu süreç ve deneyimlerin içinde oluşmuş habitusu, Nejat F. Eczacıbaşı'nın hayatı boyunca ilgi duyduğu, yatırım yaptığı kültürel ve ekonomik alanlarda belirleyici olmuştur. Kitaplarında ve söyleşilerinde kendisi de bu önermeyi doğrulayacak şekilde, seçimlerinin, ailesinden devraldığı ve eğitimi sırasında deneyimlediği pek çok olguyla (doğduğu ve büyüdüğü şehir, aile çevresi, yabancı ülkede yaşama deneyimi gibi) ilişkili olduğunu ifade etmiştir.

¹³⁴ Aksoy, **age**, 314.

¹³⁵ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 35.

¹³⁶ **age**, 50.

¹³⁷ DüNDAR, **age**, 182.

Rıfat Bali, Türkiye’de iş adamlarının 1980’li yıllarda canlanan toplumsal hayatta daha fazla görünür olmaya karar verdiklerinde işe saygınlıklarını artırmak amacıyla bazı ortak davranışlar geliştirmekle başladıklarını söylemektedir.¹³⁸ Böylece hem 1970’lerden itibaren devam eden ve sol siyasetin henüz tasfiye edilemediği sınıf çatışması ortamında zedelenen imajlarını yenilemeyi hem de iş faaliyetleri için reklam yapmayı amaçlamışlardır. Nejat F. Eczacıbaşı ise böyle bir ortamda yukarıda detayları verilen nitelikleri ve iş hayatı dışındaki girişimleri ile büyük burjuvazi içinde bir kültür ithalatçısı konumundaydı. Bunu da ait olduğu sınıf itibarı ile Avrupa ve Amerika’daki Rockefeller, Rothchild gibi aileler başta olmak üzere Batılı büyük burjuvaziye izleyerek ve stratejilerini benimseyerek gerçekleştiriyordu. Örneğin anılarında 1966 yılında kurulan Beynelmillel İdari Hizmetler Teşkilatı Derneği’nin, David Rockefeller’ın International Executive Service Corps isimli kuruluşundan ilham aldığını ve bizzat onunla görüşerek kurduğundan bahsetmektedir.¹³⁹ Bu aileler, sadece servetlerinin büyüklüğü ile değil, tarihsel olarak kültür ve sanat alanında biriktirdikleri sermayeleri ve kurdukları vakıflar ile hayırseverlik faaliyetleri ile ön plana çıkmışlardır. Aslında TÜSİAD ve ESEKH gibi kurumların gerekliliğini anlatırken sık sık gelişmiş ülkelerdeki örneklere atıf yapan Eczacıbaşı’nın, TEV, İKSV başta olmak üzere kuruluşunda öncülük yaptığı veya destek vermekle yetindiği tüm kurumlarda da aynı aktörleri örnek aldığını söylemek mümkündür. Örneğin “*Yeni Bir Türkiye*” kitabında Rockefeller örneği üzerinden Amerika’da yaygınlaşan kurumsal halkla ilişkiler kavramına vurgu yapmaktadır:

“John D. Rockefeller, nefret uyandıran adının yeniden saygınlık kazanması için, güvendiği bir kişiye, görünümünün düzeltilmesi görevini vermişti. Petrol alanında sınırsız servetlere ulaşan Rockefeller’in saygınlık kazanmak amacıyla kullanmaya hazır olduğu paranın ölçüsü yoktu. Rockefeller’in imgesini düzeltmek görevini alan kişinin yaklaşımı, eğitim ve kültür alanına yönelmek olmuştur. Rockefeller, ilk hayır girişimine, ünlü Chicago Üniversitesi’ni kurmakla başlar. Bu ünlü üniversiteyi, Rockefeller Vakfı’nın kurulması izlemiştir. Eğitim kurumları, kültür hizmetleri derken, bir süre sonra Rockefeller denince, hayırsever, uygar, saygın bir kişi anlaşılmasına başlamıştır. Rockefeller’in görünümünü değiştiren kişi ise, ‘halkla ilişkiler’ kavramını yaratanlardan birisi olarak tanınıyor.”¹⁴⁰

Nejat F. Eczacıbaşı, kendi kuşağından Sakıp Sabancı ve Vehbi Koç ile kıyaslandığında içinde yetiştiği şehir ve aile, sosyal çevre, aldığı eğitimin niteliği de dahil olmak üzere

¹³⁸ Bali, **age**, 20.

¹³⁹ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 204.

¹⁴⁰ Nejat F. Eczacıbaşı, **Yeni Bir Türkiye**, (İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1998), 98.

kültürel seçkinliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Ekonomik sermaye açısından benzeşmelerine ve aynı ekonomik sınıfa ait olmalarına rağmen kültürel ve sosyal sermaye açısından diğer sermayedarlardan ayrılmaktadır. Örneğin Eczacıbaşı, 1960-1969 yılları arasında ODTÜ’de yönetim kurulu üyeliği ve yine 1960’larda İstanbul Rotary Kulüp Başkanlığı, Binicilik Federasyonu Başkanlığı, Türk Eğitim Vakfı Başkanlığı, Türkiye Turing Otomobil Kurucu Başkanlığı, TSKB Yönetim Kurulu Üyeliği yapmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulmuş olan İşletme İktisadi Enstitüsü’nün de kurucuları ve yönetim kurulu üyeleri arasındaydı. 1970 yılında TÜBİTAK üyeliği görevine seçilmiş ve yaklaşık 3 yıl bu görevde bulunmuştur. Bu ayrışma kendisini sadece kişisel hayat hikayesinde değil düşünce, sanat ve kültür alanlarında var olma biçiminde ve iş dünyasına öncülük etmesinde göstermektedir. Örneğin Sakıp Sabancı Eczacıbaşı’nın ardından şöyle diyordu:

“Ben Adana’da oturuyordum. Benim gönlümde, gözümde Monte Kristo gibi biriydi. Ya çiftçinin çocukları ya esnafın çocukları ile büyüdüğümüz için Nejat Bey deyince büyük bir hayranlık var bende... Pabuçlar giyerdi kahverengi beyaz, lacivert beyaz, beni etkilemiştir. Benim de hala kullandığım kahverengi beyaz pabucum var. Biz yıllarca halı topladık, ben resim toplamayı ondan öğrendim. Zarafeti, her şeyi ile bambaşka bir insandı.”¹⁴¹

Benzer şekilde Rahmi Koç da babasının kendisine Nejat F. Eczacıbaşı’nı örnek almasını tavsiye ettiğini, nedenini sorduğunda ise “Çünkü dolu bir insan, üç lisanı ana dili gibi konuşuyor, iyi okumuş, hem sosyal hem sanayi faaliyetleri vardır” dediğini aktarmaktadır.¹⁴² Sakıp Sabancı için aynı ekonomik çıkarları paylaştığı ve hatta TÜSİAD’da birlikte yer aldığı Eczacıbaşı, giyim tarzı ve tavırlarının yanı sıra sanat tercihleri başta olmak üzere kültürel beğenileri açısından değerlendirildiğinde sosyal sınıf olarak kendisinden oldukça farklı bir pozisyondaydı. Vehbi Koç için ise aralarındaki ayrım, nitelikli eğitim ve sosyal faaliyetler olarak görünür durumdaydı. Her iki alıntıda da altı çizilen nokta, aynı ekonomik çıkarları paylaştıkları hatta aynı sınıf örgütünde birlikte yer aldıkları Nejat F. Eczacıbaşı’nı diğerlerinden ayıran kendine has bir zevk, tavır ve yeteneğin varlığıdır

¹⁴¹ Dündar, **age**, 188.

¹⁴² **age**, 187.

4. ZENGİNLİĞİN KÜLTÜRÜ

Büyük sermaye grupları neden kültür ve sanat yatırımları yapıyor? Neden müzeler kuruyor, sergiler ya da yayınevleri açıyorlar? Sosyal ve kültürel sermayeye sahip olmanın ekonomik alanda başarılı olmak açısından bir fark yarattığı söylenebilir mi? Bu sorulara genellikle 1980'lerden itibaren devletin her alandan olduğu gibi kültür-sanat alanından da çekilmeye başlaması, bu konularda özel sektörün vergi vs. araçlarla teşvik edilmesi gibi ekonomik açıklamalar ışığında cevap verilmektedir. Tamamen yanlış olmamakla beraber, bu analizler yeterli bir açıklama sağlamamaktadır.

Pinçon ve Pinçon-Charlot'a göre "Toplumsal sıkıntıların kümelenmesi gibi, ayrıcalıklar da üst üste yığılır."¹⁴³ Zenginler pek çok açıdan ayrıcalıklıdır ancak bunu yaratan zenginlik tek boyutlu değildir. Kültürel sermaye, eğitim sermayesi ve toplumsal sermaye gibi çeşitli nitelikler sadece ayrıcalıklı olmanın göstergeleri olmakla kalmaz aynı zamanda ayrıcalığın çeşitli kaynaklarını oluştururlar. Buna göre kültürel ve sosyal alandaki faaliyetlerini, elitlerin hakimiyet alanlarını genişletme arayışı olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda büyük burjuvazinin önde gelen isimlerinin, sonrasında ise şirketlerin sanatın belli türlerine olan ilgileri de sanatın toplumsal temayüz aracı olarak görülmesi ile de ilişkilidir.¹⁴⁴ Şirket koleksiyonu oluşturmak gibi kararlar da kişisel zevk ve tercihlerden ya da karlı bir yatırım aracı olmasının yanı sıra, kurumun kendisini kamusal alanda ifade etmesini sağlayan bir araç olarak değerlendirilmelidir.¹⁴⁵ Bu bağlamda kültürel ve sosyal alanlara yapılan faaliyetler aslında hem ekonomik anlamda hem de kültürel anlamda elitlerin ve şirketlerin çıkarlarını maksimize etmesine olanak sağlamaktadır. Pierre Bourdieu'ya göre, "ekonomik çıkarları önemsemez veya onlara kayıtsız görünen alanların (örneğin, sanat, edebiyat ve bilimin) bile sermaye birikimi ve sermayenin yeniden- üretimi mantığına göre işlediğini"¹⁴⁶ gösterir. O'na göre sermayenin yeniden üretimi süreci

¹⁴³ Pinçon ve Pinçon-Charlot, *age*, 12.

¹⁴⁴ Chin-tao Wu, *Kültürün Özelleştirilmesi: 1980'ler Sonrasında Şirketlerin Sanata Müdahalesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 22.

¹⁴⁵ *age*, 380-386.

¹⁴⁶ Craig Calhoun, 'Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları', *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, ed. Güney Çeğin vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014): 107.

asında kültürel, sosyal ve ekonomik sermayelerin, sembolik getirisi ve dolayısıyla da uzun vadede hem sembolik hem de ekonomik karlılığı en yüksek olacak şekilde birbirine dönüştürme sürecinden başka bir şey değildir.¹⁴⁷ Kültürel yatırımların iş dünyası ve elitler için bir diğer önemi de kendi ayrıcalıklarına toplumsal meşruiyet sağlamasıdır. Bourdieu'ya göre kültürel sermaye, toplumsal üstünlüklerinin doğallaştırılarak meşrulaştırılması ve böylece yeniden üretilmesi açısından elitler için hayati önemdedir. Bu nedenle belirli bir sınıfın kültürü, ortak kültürel değerler olmanın ötesinde sınıfsal ayrımları üretmekte ve muhafaza etmektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere, Türkiye'deki büyük aileler genelde vakıf olarak örgütlenmekte, eğitim ve sağlık alanında hayırseverlik faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Yeni elitler de sosyal ve ekonomik yatırımlarını o dönemde Batılı elitler için de revaçta olan alanlarda yapmayı tercih ettiler.¹⁴⁸ Amerika'daki zenginlerin ve şirketlerin hayırseverliği, kurumsal ya da bireysel olarak, hastaneler, müzeler, okullar kurmalarına ve eğitim, sanatı kültür alanlarını destekleme yoluyla gerçekleşiyordu. Bunun için de vakıf ya da dernek olarak örgütlenen sivil toplum kuruluşları kurarak veya destekleyerek hayırseverliklerini kurumsallaştırıyorlardı. Müzeler ya da sanat eserleri bir yandan kurumsal bir sosyal sorumluluk aracı olarak kullanılırken, diğer yandan da ailenin ismiyle sunulduğu için ismin kendisine de prestij sağlıyordu. Buğra'ya göre iş dünyasındaki diğer aktörlerin toplumsal görünürlüğü ve bunun getirilerini keşfetmesinden çok daha önce Eczacıbaşı, iş dünyasının toplumsal rolünün ekonomik faaliyetlerin ötesine uzandığını, toplumun sosyal anlamda da gelişmesinde sorumlulukları bulunduğunu söylüyordu.¹⁴⁹

Ayşe Buğra, özel sektörün tarihsel süreç içerisinde kurumsal ve ideolojik anlamda toplumsal alana yerleşemediği geç sanayileşmiş ülkelerde işletme faaliyetlerinin toplumsal meşruiyet sorunu olduğunu söylemektedir.¹⁵⁰ Toplumun çok küçük bir kesiminde toplanmış geniş bir ekonomik güce dayanan kişisel çıkar ve ayrıcalıkların meşru bir durum olarak kabul ettirilmesi, bu kesim açısından yürüttükleri faaliyetlerin daha geniş kesimlerin yararına olacak işleri ön plana çıkartmayı gerektiriyordu. Vehbi Koç, Sakıp Sabancı ve Nejat Eczacıbaşı'nın biyografilerini inceleyen Buğra, bu iş

¹⁴⁷ Pierre Bourdieu, 'The Market of Symbolic Goods', *Poetics*, c.14. s.1-2 (1985).

¹⁴⁸ Aysun Albayrak, 'Les Musées Des Grandes Familles Turques: Réflexion Sur Les Pratiques Culturelles Des Koç, Sabancı et Eczacıbaşı', *Cahiers de La Méditerranée*, (2011): 228.

¹⁴⁹ Buğra, *age*, 132.

¹⁵⁰ *age*, 36.

adamlarının başarılarından söz ederken neredeyse özür dileyen bir tavırla ekonomik başarılarının toplumsal sonuçlarına ısrarla vurgu yaptıklarını söyler.¹⁵¹ Bali'ye göre de Türkiye'de iş adamları 1970'li yıllardaki emek mücadelesi tarihinin mirası olan olumsuz imajlarını değiştirmek istediklerinde Amerika'daki iş dünyası geleneğini örnek almayı tercih ettiler.¹⁵² 1980'den sonra iş dünyası elitleri medyada neredeyse, temellerini oluşturan ekonomik bağlamdan koparak toplumsal misyonları çerçevesinde görünür olmaya başladılar. 1980 öncesinde grevler, hak mücadeleleri, eylemler ve emekçi sınıfların oluşturduğu toplumsal alanı şimdi elitler tek başlarına temsil ediyorlardı. Sermaye sahipleri medyada da ekonomik işletme sahibi elitlerden ziyade temel misyonları toplumsal refahı ve faydayı artırmaya yönelik yatırımlar yapan, okullar ve kültür-sanat kurumları kuran, düşünce ve sanat dünyası ile yakın ilişkiler geliştiren aydın kişiler olarak yer almaya başladılar.

Rıfat Bali'nin 1980'li yıllara dair tespitlerinden biri de paranın kendisinin en önemli toplumsal statü aracı haline gelmiş olmasıdır. Zenginlik ve servet sahibi olmak, bu yıllarda gazetelerde haber değeri taşıyan, günlük hayatta sohbet konusu yapılan bir konuya dönüştü. Örneğin 1985 yılında Amerikalı iş dünyası dergisi Forbes'tan esinlenen Nokta dergisi ilk kez "Türkiye'nin en zengin 100 ailesi" listesini yayınladı ve daha sonra bunu düzenli olarak yaptığı bir habere dönüştürdü.¹⁵³ Diğer tarafta da servet haberlerinin öznesi olan büyük sermaye sahipleri, kelimenin değer yüklü anlamıyla da toplumun "elit" grubunu oluşturmaya başladılar. Sahip oldukları kuruluşlarda ikinci kuşak aile üyelerinin yönetimde yer almaya başladığı bu dönemde, artık deneyimli birer iş adamı olan Sakıp Sabancı, Vehbi Koç, Nejat F. Eczacıbaşı gibi isimler Türkiye toplumunda ekonomik hayatta olduğu kadar entelektüel dünyada da önemli referans noktaları oldular. Elitler artık dünya ve Türkiye gündemindeki konular hakkında ne düşündükleri merak edilen, fikirleri ve beğenileri ile kültür-sanat konularında referans kaynağı olan toplumsal figürler haline gelmişlerdi. Yayınevi kurmakla yetinmeyerek kitap yazan, üniversiteler tarafından fahri doktora layık görülen bu grupta Bali'ye göre en çok öne çıkan isimlerden biri de Nejat F. Eczacıbaşı oldu.¹⁵⁴ Bütün bunların sermaye sahipleri için anlamı aslında zenginliklerinin ve ayrıcalıklarının toplumda meşruiyet kazanmaya başlamış olmasıydı. Ancak diğer

¹⁵¹ Buğra, **age**, 16-17.

¹⁵² Bali, **age**, 107.

¹⁵³ **age**, 33.

¹⁵⁴ **age**, 65.

tarafından da sosyal konumlarından şüphe duydukları ve sanat ve hayırseverlik faaliyetleri ile bu durumu değiştirmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür.¹⁵⁵ Zira toplumsal eşitsizlik ne kadar büyük olsa da zenginler refah yatırımları yapmaya devam ettiği sürece eşitsizlik daha az sorun olarak algılanmaktadır.¹⁵⁶

Tarihsel olarak incelendiğinde, Türkiye’de kültürel ve sanatsal alandaki dönüşümler, siyasal ve ekonomik alanlardaki dönüşümlerle paralellikler göstermektedir. Türkiye’de müzecilik ve kültür-sanat girişimciliği anlayışı, kültür politikaları ekseninde ortaya çıkmış ve 1980’lere kadar büyük oranda devlet güdümlü kültür ve sanat çalışmalarının bir uzantısı olmuştur. Milli İktisat ve sonrasında da devletçilik politikaları Cumhuriyet tarihi boyunca kültür ve sanat alanlarına da yansımıştır. Bu dönem iktisat politikalarının yansımaları, sanat ve kültür alanında da korumacı ve destekleyici bir tutum izlenmesi şeklinde tezahür etmiştir.¹⁵⁷ Önemli bazı müzeler bu dönemde kurulurken, aynı zamanda müzik, tiyatro, heykel ve resim gibi alanlarda da okullar ve sergi salonları başta olmak üzere ilk kurumsal örnekler bu dönemde verilmiştir. 1970’ler ve özellikle 1980’den sonra müzeler ve diğer kültürel ve sanatsal faaliyetlerde yavaş yavaş özel sektör ağırlık kazanmaya başlamıştır. Koç grubu, bu alandaki girişimlerini kökenleri 1969 yılına dayanan Vehbi Koç Vakfı ile yürütmektedir. Vakfın çalışmaları arasında Sadberk Hanım Müzesi ve Atatürk Kitaplığı’nın yanı sıra Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Koç Üniversitesi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) ve ARTER Sanat İçin Alan gibi girişimler yer almaktadır.¹⁵⁸ Bunun yanı sıra Suna ve İnan Kıraç Vakfı tarafından kurulan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü’nde Bizans araştırmaları, Osmanlı araştırmaları ile Atatürk ve Cumhuriyet araştırmaları bölümleri yer almaktadır. Sabancı grubu ise bilgi üretimi alanına 1999 yılında Sabancı Üniversitesi’nin kuruluşu ile girmiş, 2002 yılında Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi ile aile koleksiyonunu sergilemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra halk oyunları, kısa film yarışmaları, tiyatro festivali, müzik festivali ve kazı çalışmaları gibi alanlara yatırım yapmaktadır. Aile koleksiyonlarının niteliği ve tercih edilen sanat

¹⁵⁵ Buğra, *age*, 26.

¹⁵⁶ Khan, *Privilege: The Making of an Adolescent*, 4.

¹⁵⁷ İkbâl Begüm Kösemen, ‘Sosyal Sermaye Kuramı Çerçevesinde Türkiye’de Özel Sektörün Kültür ve Sanat Yatırımları’ (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 67.

¹⁵⁸ ‘Hakkımızda’ <<http://www.vkv.org.tr/hakkimizda.aspx?hl=tr>> [28 Ocak 2018].

türü olarak bakıldığında, Sakıp Sabancı'nın hat eserleri ve yazma Kuran nüshaları gibi eserlerle oluşturduğu Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu'nun yanı sıra Osman Hamdi Bey, Şeker Ahmed Paşa, Süleyman Seyyid, Nazmi Ziya Güran, İbrahim Çallı, Feyhaman Duran, Fikret Mualla gibi isimlerin eserlerinden oluşan "Tanzimattan Cumhuriyete Türk Resmi" koleksiyonu bulunmaktadır. Joan Miró, Kutluğ Ataman ve Ai Weiwei gibi çağdaş sanatçıların eserleri de müzede sergilenmiştir. Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi ise Arkeoloji Bölümü ve Türk İslam Eserleri olmak üzere iki temel bölümden oluşmakta, geçici sergilerin ise antik ve yakın çağ konulu koleksiyonlardan oluştuğu görülmektedir. Rahmi M. Koç Müzesi ise endüstri ve mühendislik temasını taşımakta, ulaşım, bilimsel aletler ve makineler gibi eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Suna ve İnan Kırac Vakfı tarafından kurulan Pera Müzesi'nde Kütahya Çini ve Seramikleri Koleksiyonu, Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri Koleksiyonu ve Oryantalist Resim Koleksiyonu'nun yanı sıra farklı sanat türlerini temsilen ulusal ve uluslararası sanatçıların eserleri sergilenmektedir. Son olarak, ARTER Sanat için Alan, Vehbi Koç Vakfı tarafından çağdaş sanat alanındaki eserlerin sergilenmesini sağlamanın yanı sıra, Türkiye'de bu alanda eser üretimini de desteklemek üzere kurulmuştur.

Eczacıbaşı ailesinin kuruluşunda öncülük ettiği ve yönetim kademelerinde bulunarak katkı sağladığı kurumlar da Türkiye'nin sanat, kültür, düşünce ve genel olarak da sivil toplum alanında oldukça büyük etkisi olan oluşumlardır. Bunlardan bazıları, TEV, TÜSİAD, TESEV (ESEKH), İKSV, Eczacıbaşı Spor Kulübüdür. Bu bölümde İKSV, İstanbul Modern ve TESEV başta olmak üzere bu kuruluşlar ve sermaye biçimlerinin dönüşümü kapsamında incelenecektir.

4.1. İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV)

1980 sonrası Türkiye'de ekonomi modeli gibi medya ve iş dünyası arasındaki ilişki de çarpıcı bir biçimde değişti. Daha önce hem mal varlıklarını hem de kişisel yaşamlarını büyük bir titizlikle gizleyen iş dünyasından isimler, 1970'lerin çatışma ortamında yaptıklarının aksine medya çalışanları ve köşe yazarları ile samimi ilişkiler kurarak medyada daha görünür olmaya başladılar.¹⁵⁹ Eczacıbaşı ailesi de bu konuda bir istisna değildi. Özellikle sanat dünyası ile yakın ilişkiler içinde olmaları ve aile üyelerinin bu

¹⁵⁹ Bali, age, 21.

tür faaliyetlere aktif olarak katılmaları medyada oldukça fazla görünür olmalarını sağladı.

1980'lerin toplumsal ikliminde görülen en büyük farklılık ise Batı tipi tüketim alışkanlıklarının yerleşmeye başlamış olmasıydı. Reklamlar, köşe yazıları ve diziler bu yeni tüketim alışkanlıklarını ve yaşam biçimini heyecanla karşılayan sınıfları hedeflemeye başladı. Bu iklimin en önemli özellikleri, ithal tüketim maddelerini tercih etmek, yurtdışı ile bağlar kurmak ve Türkiye'yi de restoran ve kafelerinden kültür-sanat alanına kadar Batı ile ve onun gibi yeniden inşa etmenin yaygınlaşmasıydı.¹⁶⁰ Bu nedenle yurtdışının nasıl olduğunu bilmek ve o bilgiyi burada uygulamaya koyabilmek önemli bir kültürel ve ekonomik sermaye gerektiriyordu. Nejat F. Eczacıbaşı bu sermayeye sahip istisnai bir iş adamı olarak hayata geçirdiği fikirleri ile Türkiye'deki iş adamı kimliğini olduğu kadar iş adamlarının sivil toplum ile kurduğu ilişkiyi de dönüştürmüştür.

Şehirlerin sanat organizasyonlarıyla özdeşleşmesi yeni bir olgu değildir ve Salzburg Festivali bunun en bilinen örneklerinden biridir.¹⁶¹ Robert Koleji yıllarından başlayarak keman çalan ve Berlin'de yüksek lisans çalışmaları yaptığı sırasında Berlin Konservatuvarı'na devam eden Nejat F. Eczacıbaşı da anılarında, genç bir öğrenci iken Salzburg Festivali'ni görmüş olduğundan ve bir gün Türkiye'de de böyle festivaller yapılmasının hayalini kurduğundan bahsetmektedir. Eczacıbaşı, İKSV girişimi için Salzburg Festivali'nin de kurucusu olan Prof. Dr. Bernhard Paumgartner ve Herbert Von Karajan gibi isimlerle iletişime geçerek İKSV yönetim kuruluna davet etmiştir.¹⁶²

İKSV bu düşünsel arka planda 1973 yılında 17 iş adamının ortaklığında ve Nejat F. Eczacıbaşı'nın liderliğinde kurulmuş olan, kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur. Vakfın temel amacı bir taraftan dünyadaki sanat eserlerini Türkiye'de sergilemek ve tanıtmak, diğer taraftan da ulusal kültür-sanat üretimini uluslararası nitelikteki organizasyonlar aracılığı ile dünyaya tanıtmaktır.¹⁶³ Bu amaçla, özellikle Avrupa şehirlerinde organizasyonlar düzenleyen İKSV, "Avrupa Birliği'nin kültür politikalarının oluşumunda rol oynayan çeşitli kurum ve kuruluşlarla iş birlikleri"

¹⁶⁰ age, 32.

¹⁶¹ Nora Seni, 'Istanbul À L'heure Des Musées Privés', *Méditerranée*, 2010: 127.

¹⁶² Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 160.

¹⁶³ Jean-Francois Polo, 'The Istanbul Modern Art Museum: An Urban Regeneration Project?', *European Planning Studies*, c.23.s.8 (2015): 1515.

yürütmekte ve “2005 yılından bu yana EUROMED-Anna Lindh Vakfı Türkiye Ağı'nda yer almaktadır.”¹⁶⁴

Vakıf çalışmaları kapsamında, ilk kez 1973 yılında gerçekleştirilen İstanbul Müzik Festivali klasik müzik odaklı bir organizasyondur ancak bunu bale, tiyatro, sinema gibi farklı dallara odaklanan festivaller takip etti. 1987 yılında Uluslararası İstanbul Bienali, 1989 yılında İstanbul Tiyatro Festivali ve İstanbul Film Festivali ve 1994 yılında İstanbul Caz Festivali gerçekleştirildi. Uluslararası İstanbul Bienali de her iki yılda bir Türkiye'nin en önemli sanat faaliyeti olarak devam etmektedir. ¹⁶⁵ Vakıf 2000'lerde bu faaliyetleri çeşitlendirmiş, Filmekimi adında bir film festivali haftasının yanı sıra alternatif rock, indie ve elektronik müzik performanslarının sergilendiği Phonem by Miller müzik festivali de eklenmiştir. Uluslararası Venedik Bienali'ne düzenli katılım sağlayan vakıf, Almanya, Hollanda, Fransa, İngiltere'de de çeşitli ortak projeler aracılığı ile sergi açmıştır.¹⁶⁶

Kültür-sanat politikaları çalışmaları ise vakfın faaliyetlerinin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Vakıf “Kültür-sanat alanındaki tartışmaları zenginleştirmek, alanın farklı aktörlerinin bu tartışmalara katılımını artırmak ve geleceğin kültür politikalarının yaratım sürecine katkıda bulunmak amacıyla” toplantılar ve sempozyumlar düzenlemekte ve raporlar yayınlamaktadır.¹⁶⁷ Kurulduğu günden itibaren sahip olduğu özel konumunun yanı sıra deneyimi de düşünüldüğünde İKSV

¹⁶⁴ ‘Kültür Politikaları Çalışmaları’ <http://www.iksv.org/tr/hakkimizda/kultur_politikaları> [17 Eylül 2017].

¹⁶⁵ “İyi Bir Komşu” temalı 15. İstanbul Bienali 16 Eylül-12 Kasım 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bienalin sponsorluğunu 2027 yılına kadar Koç üstlenmiştir.

¹⁶⁶ "Şimdi Now" (Berlin 2004) "Şimdi Stuttgart" (2005), "Turkey Now" (Amsterdam ve Rotterdam 2007- 2008), (Russia 2008), (Vienna, Austria 2009), "Cultural Season of Turkey in France"(2009 - 2010) in collaboration with Culturesfrance and the Pavilion of Turkey at the Venice Biennale since 2007.

¹⁶⁷ Raporlar: Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımlar (Şubat 2017), Yerel Yönetimler İçin Kültürel Planlama (Şubat 2016), Türkiye’de Sanat Eğitimi (Yeniden) Düşünmek (Aralık 2014), İKSV Ekonomik Etki Araştırması (Aralık 2012), İstanbul’da Kamusal Alanda Sanat Uygulamaları İçin Öneriler (Temmuz 2011); Toplantılar: Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımları Birlikte Tasarlamak (Şubat 2017), Kamu Dışındaki Kültür-Sanat Kurumlarına Yönelik Teşvik ve Sponsorluk Mekanizmaları(Nisan 2012), Sanata Destek Mekanizmaları, Örnek Sunumlar ve Model Arayışı (Mayıs 2012), “İtrî ve Dönemine Disiplinler arası Bakışlar (Aralık 2012); Politika Metinleri: 2015 Yılı Seçim Bildirgelerinin Kültür Politikaları Perspektifinden Değerlendirmesi (Ocak 2015), Ülke İçinde Üretilen Filmlerin Kayıt Tescil Belgesi Aranmaksızın Gösterilmesine Yönelik Düzenleme, Seçim Bildirgeleri İçin Siyasi Partilere Kültür Politikaları Öncelikleri ve Öneriler (Ocak 2015), TÜSAK Kanun Tasarısı Taslağı Hakkında Görüş(Mart 2015), Kültürel Diplomasi(Mart 2013), Kültür ve Sanat Alanına Yönelik Kamusal Destekte Temel Politika Önerileri, Şehir Vergisi, Anayasa Çalışmaları (Mart 2012) ‘Kültür Politikaları Çalışmaları’.

hem kamusal hem de uluslararası iş birlikleri için en uygun aday olmuştur. Bu deneyim sayesinde de özellikle Eczacıbaşı ailesi üyeleri için kamusal alanda kültür politikası üretebilecekleri sosyal ve kültürel sermayenin yaratılmasında katkısı olmuştur. İKSV bu anlamda hem kültür politikalarının oluşumunda hem de kurumsallaşmasında en önemli aktör olmuştur. 1993'e kadar Nejat F. Eczacıbaşı ondan sonra ise kardeşi Şakir Eczacıbaşı başkanlığında yönetilen İKSV'nin başına 2010 yılında Bülent Eczacıbaşı geçmiştir.

İKSV, 1973 yılında Kültür Bakanlığı'nın kültür ve sanat yatırımlarının destekleneceği politikasını açıklamasından hemen sonrasında kurulmuştur. İKSV bir yandan kamunun kültür ve sanat alanındaki kurumsal ve ideolojik tekeli olmayı terk etmesinin bir yandan da sermayenin bu alana girişinin ilk örneğiydi. Bu alandaki özel girişimler söz konusu olduğunda benzer bir durum 2004'te İstanbul Modern müzesinin kuruluşunda yaşanmıştır. Bu politikaların 1990'lar ve 2000'lerde nasıl devam ettiği ise bir sonraki bölümün konusudur.

Diğer taraftan kültürel kurumlar temsil ettikleri değerler ile buldukları şehirlerin değerini artırır ve bu nedenle sermaye için oldukça faydalıdır.¹⁶⁸ Darbeler ve diğer olağan antidemokratik sosyo-ekonomik deneyimlerin bozduğu Türkiye'nin imajını düzeltmek ve uluslararası kamuoyunda saygın bir iş ortağı olarak kabul edilmesi için uluslararası sanat festivalleri ve müzelerin kurulması kentli burjuvazi için bir iş stratejisi olarak da kabul edilebilir.

4.2. İstanbul Modern

İlk defa 1980 yılında özel sermaye ile müze kurulması mümkün olmuş ve sonrasında sayıları hızla artan özel müzeler, müzayedeler aracılığı ile rekabet etmeye başlamış ve alınıp satılan sanat eseri sayısı daha önce görülmeyen bir boyuta ulaşmıştır.¹⁶⁹ Bu çerçevede, sermaye grupları arasında servetlerinin büyüklüğü ile öne çıkan üç aile, Koç, Sabancı ve Eczacıbaşı aileleri İstanbul'un kültür piyasasında da daha fazla etkili olmuş, sahip oldukları özel koleksiyonlarla özel müzelerin ilk örneklerini kurmuşlardır. Türkiye'de kurulan ilk özel müze girişimi 1980 yılında Sadberk

¹⁶⁸ Beckert, *age*, 50.

¹⁶⁹ Esra Aliçavuşoğlu, 'How a National Museum Perception Is Created Through a Special Collection from Imaginary to Reality', *Synergies Turquie*, 2011: 53.

Hanım'ın kişisel koleksiyonunu sergilemek amacıyla Vehbi Koç Vakfı tarafından kurulan Sadberk Hanım Müzesi'dir.

İkinci özel müze girişimi ise, 1987 yılında Feshane binasında açılan ancak mekân konusunda yaşanan sıkıntılar sebebiyle kapanan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Nejat F. Eczacıbaşı Müzesi isimli sanat müzesidir. Bu girişimin devamı olarak düşünülerek, Türkiye'nin ilk modern sanat müzesi olan *İstanbul Modern*, T.C. Denizcilik İşletmeleri için kuru yük antreposu olarak inşa edilmiş olan binada 2004 yılında kuruldu.¹⁷⁰ İstanbul'un ilk modern sanat müzesi olan İstanbul Modern, başta Eczacıbaşı ailesi olmak üzere kurucularının bağışladığı eserlerle İKSV bünyesinde oluşturuldu. Kuruluşundan sonra İKSV'den ayrılan müze 2011 yılında *İstanbul Modern Sanat Vakfı*'nın kurulmasının ardından buraya bağlandı. Müze 2010'dan beri, müze projesinin de sahibi olan Oya Eczacıbaşı¹⁷¹ tarafından yönetilmektedir. Müze, özellikle bienal ve süreli sanat sergileri ile, Türkiye'de sanat alanına hâkim durumdaki İstanbul'un kültür ve sanat piyasasında büyük ölçüde belirleyicidir.

Eczacıbaşı kültürel kurumlarının en temel farkı, sanatın ve kültürel faaliyetlerin sunumunu, geleneksel devlet kurumlarından farklı bir minvalde gerçekleştirmesidir. Bu farklılık kamu-özel sektör ayrımının açıkça görünmesi nedeniyle yorumlanabilir olsa da Eczacıbaşı'nın bu sunumda diğer sermaye gruplarından da farklılaşıyor olması açıklanmaya ihtiyaç duyan bir durumdur. Örneğin, Koç ve Sabancı ailelerinin tercih ettiği üzere müzenin ismi genellikle koleksiyonun da sahibi olan kişiye atıfla belirlenmiştir.¹⁷² İstanbul Modern ise, Eczacıbaşı ailesinin fikri olması ve onların öncülüğünde kurulmuş olmasına rağmen bir isim ya da soy isimden ziyade, müzede sergilenecek olan sanat türü ve Türkiye açısından bir marka değeri taşıdığı

¹⁷⁰ 'Tarihçe - İstanbul Modern' <http://www.istanbulmodern.org/tr/muze/tarihce/tarihce_6.html> [17 Eylül 2017].

¹⁷¹ Oya Eczacıbaşı, Nejat F. Eczacıbaşı'nın büyük oğlu Bülent Eczacıbaşı'nın eşidir. 1959 yılında İstanbul'da doğan Oya Eczacıbaşı, lise eğitimini 18 yaşına kadar yaşadığı Fransa'da almış, lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi İşletme bölümünde tamamlamıştır. Yüksek lisans derecesini ise Leicester Üniversitesi'nde müze yönetimi alanında almıştır. Kuruldukları günden itibaren İKSV ve İstanbul Bienalleri'nde yöneticilik yaptı. 2002-2007 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde müzecilik alanında dersler verdi. 2011 yılında Fransa'dan Chevalier dans l'Ordre National de la Legion d'Honneur madalyası alan Oya Eczacıbaşı İngilizce, Fransızca ve Almanca bilmektedir. Bugün, İstanbul Modern'in yönetim kurulu başkanı olarak çalışmaktadır.

¹⁷² Örneğin, 'Sadberk Hanım Müzesi' <<http://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/>> [18 Haziran 2017]. 'Rahmi M. Koç Müzesi' <<http://www.rmk-museum.org.tr/default.aspx>> [18 June 2017]. 'Sakıp Sabancı Müzesi' <<http://www.sakipsabancimuzesi.org/>> [18 Haziran 2017].

düşünüldüğü için, Tate Modern'i örnek alarak İstanbul Modern olarak isimlendirilmiştir.¹⁷³

2000'li yıllarda İstanbul Modern'in yanı sıra Koç Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi, Pera Müzesi ve Sakıp Sabancı Müzesi gibi kurucularının koleksiyonlarına müzeler kurulmuştur. Ayrıca SALT Beyoğlu ve Karaköy ile Santralistanbul gibi farklı sermaye grupları tarafından desteklenen kurumlar da vardır. Bunların da dahil olduğu kültür ve sanat alanındaki kurumların son yıllardaki artışındaki temel motivasyon konusunda genel kabul gören birkaç açıklayıcı argüman bulunmaktadır. Bunlardan ilki bu kurumların özel kesim için maddi olarak karlı yatırımlar olduğudur. Gerçekten de çıkardığı yasalar ile devlet uzun zamandır varlık göstermediği bu alandan, yerini alacak olan yeni aktörleri destekleyerek çekildiğini ilan ediyordu. Yasalar ile kültür yatırımı veya girişimi kapsamındaki teşvik veya indirim konuları olacak faaliyetler şunlardı: “Kütüphane, arşiv, müze, sanat galerisi, sanat atölyesi, film platosu, sanatsal tasarım ünitesi, sanat stüdyosu ile sinema, tiyatro, opera, bale, konser ve benzeri kültürel ve sanatsal etkinliklerin ya da ürünlerin yapıldığı, üretildiği veya sergilendiği mekânlar ile kültürel ve sanatsal alanlara yönelik özel araştırma, eğitim veya uygulama merkezlerinin yapımı, onarımı veya işletilmesi” ile “Kültür varlıkları ile somut olmayan kültürel mirasın araştırılması, derlenmesi, belgelendirilmesi, arşivlenmesi, yayımlanması, eğitimi, öğretimi ve tanıtılması faaliyetleri.”¹⁷⁴

Gerçekten de tarihsel olarak bu kurumlara bakıldığında, kültürel alanının özelleşmesi yönündeki politikalarla paralel ilerlediği görülebilir. İstanbul Modern, kendisinin de kurulduğu yıl çıkarılan bu yasalar kapsamında değerlendirilerek maddi getirilerine indirgenme olasılığı taşımaktadır. Örneğin, müze sanat eserlerinin sergilendiği bir mekân olmaktan çok daha fazlasıdır; müzenin restoranı, kafesi, sineması, sergi salonları ve kütüphanesinin yanı sıra alışveriş yapılabilecek bölümleri de mevcuttur. Ancak, ziyaretçi gelirlerinin, müzenin toplam gelirleri içindeki oranı sadece %10'dur.¹⁷⁵ Müze, temel olarak özel sponsorluklar ile finanse edilmektedir. Dolayısıyla ekonomik çıkarları baz alan açıklamalar, piyasa açısından büyük kırılmalara işaret etmesi bakımından önem taşıyor olsa da, özellikle Eczacıbaşı

¹⁷³ Aliçavuşoğlu, *age*, 52.

¹⁷⁴ **Teşvik Kanunu No. 5225** (Türkiye, 2004)

¹⁷⁵ Polo, *age*, 1522.

ailesinin Türkiye'nin sanat dünyasında 1970'lerden itibaren etkili olduğu düşünüldüğünde yetersiz kalmaktadır.

Bu çalışmada söz konusu girişimlerin altında yatan temel motivasyonun girişimlerin sağladığı doğrudan maddi getirilerin değil, taşıdığı sembolik değer olduğu savunulmaktadır. Bunun için müzenin kuruluşuna dahil olan aktörler ile bu aktörlerin çıkarları ile tedavüle soktukları sermayeleri üzerinden yorum yapmak gerekmektedir. Jean-François Polo, İstanbul Modern'i siyasal aktörler ve özel girişimciler arasında, her iki tarafın da kazandığı bir iş birliği olarak değerlendirmektedir.¹⁷⁶ Polo'ya göre müzenin kurulduğu tarihsel an, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği müzakerelerinin önemli bir aşaması olması bağlamında, Eczacıbaşı ailesi için yıllardır süren bir mekan sorununu çözerken, siyasetçiler için de Batılı ve modern bir imaj çizmeyi sağlaması açısından, her aktör için avantaj sağlayabileceği bir ortam yaratıyordu.

Gerçekten de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yeni İstanbul vizyonu ile bir marka oluşturmak ve özellikle uluslararası yatırımları çekmek amacıyla büyük kentsel dönüşüm projeleri geliştirdiği bir döneme rastlayan müze projesi belediye tarafından destek görmüştür. Bunun yanında, müzenin açılışının Avrupa Birliği ile müzakerelerin başlayacağı bir tarihe denk gelmesi nedeniyle, hükümet açısından da stratejik bir araç olarak desteklendiği söylenebilir. Belediyenin desteğine rağmen, müzenin Türkiye Denizcilik İşletmeleri'ne ait olan binada kurulması konusunda sıkıntılar yaşanıyordu. Oya Eczacıbaşı, binanın müze olarak kullanılması için 2004 yılında, Fransa'nın müzakereler sırasındaki çekincelerinin konuşulduğu toplantılar sırasında bir yemekte o dönem başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan'ı ikna etmiştir.¹⁷⁷ Ancak Erdoğan, müzeye vereceği desteği müze açılışının, 17 Aralık 2004'teki, Türkiye ile müzakerelerin başlayıp başlamayacağına karar verilecek olan Avrupa Zirvesi tarihine yetiştirilmesi şartına bağlamıştır.¹⁷⁸ Müzenin açılışı 11 Aralık 2004 tarihinde Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, Kültür Bakanı Erkan Mumcu ve Başbakan Erdoğan'ın da katıldığı bir törenle gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ age, 1512.

¹⁷⁷ age, 1520.

¹⁷⁸ "Eğer AB için bir pirinç tanesi kadar katkısı olabilecekse, açarız tabii dedik ve üç vardiya çalışarak müzeyi yetiştirdik." 'Oya Eczacıbaşı Anlattı/ İstanbul Modern'in İlginç Hikayesi' <<http://www.arkitera.com/haber/7760/oja-eczacibasi-anlatti--istanbul-modernin-ilginc-hikayesi->> [17 Eylül 2017].

¹⁷⁹ 'İstanbul Modern 1 Milyon Ziyaretçi Bekliyor' <<https://m.bianet.org/biamag/kultur/50779-istanbul-modern-1-milyon-ziyaretci-bekliyor>> [17 Eylül 2017].

Modern sanatlar müzesi fikrinin, tarihsel olarak önemli bir ana denk gelmesi siyasal aktörlerden aldığı desteği büyük oranda açıklamaktadır.¹⁸⁰ Hükümet açısından bu destek ve açılış, Avrupa Birliği'ne çok kritik bir anda modern ve Batılı bir imaj vermek açısından yararlı olmuştur. Bülent Eczacıbaşı'nın ve Erdoğan'ın müze hakkında yaptıkları yorumlar da aktörlerin iş birliğinin motivasyonu hakkında hemfikir olduklarını göstermektedir. Eczacıbaşı,

“Başbakan, müzenin sembolik anlamını hemen fark etti. Avrupa Birliği'ne kültürel olarak Doğulu olduğumuz kadar Batılı da olduğumuzu göstermeye çalıştığımız bu dönemde, bu (müze) önemli bir örnek oldu.”¹⁸¹

derken Erdoğan da bunu destekleyecek şekilde “Siyaseti belirleyen değerler arasında kültür-sanat yeterince yer almıyor. Bu özeleştiriyi yapmak zorundayız. Bunun gibi yeni müzeler yapılacaktır.” yorumunu yapmıştır. Daha geniş bir bağlam açısından bakıldığında da “ulusu bir sanat eseri olarak kurgulama” stratejisinin benimsendiğinden bahsetmek mümkündür.¹⁸² Her ne kadar kamunun kültür ve sanat alanından çekildiği yorumunu yapıyor olsak da gerçek, özel sektör için yatırım yapmayı mümkün ve tercih edilir hale getiren vergi muafiyetleri, teşvikler, mekan sağlanması gibi müdahalelerle kamunun aslında hala önemli bir aktör olduğudur.¹⁸³

Müzenin sembolik değerinin siyasal aktörler açısından önemi oldukça net olmasına rağmen sermaye açısından ne anlama geldiği yeterince değerlendirilmemiştir. Müzenin kurucusu ya da sanat tüketicisi konumundaki elitler için Avrupa bir idealdir. Dolayısıyla, politikacıların kaygılarına paralel olarak elitler de Batılı yüzlerinin görünür kılınmasından dolayı İstanbul Modern'i desteklemişlerdir. Bourdieu'ya göre kültürel hükümler sadece sosyal konumu ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda kültür bu konumu yaratır. Dolayısıyla sermaye açısından sadece imaj ve prestij için bazı toplumsal fayda getirecek girişimlerde bulunmaktan daha temel bir meseledir. Bizatihi

¹⁸⁰ Bu desteğin, içinde bulunulan kritik anla ilişkisini vurgulamak için Polo, Suna ve İnan Kıracık kültür merkezi projesi örneğini göstermektedir. Kıracık Vakfı, İstanbul Modern'den hemen bir yıl sonra, 2005'te, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nun bulunduğu alanı da içeren bir kültürel alan projesi geliştirmiş ancak Kurum'un binasını satmak istememesi üzerine proje gerçekleşmemiş ve destek görmemiştir. Polo 1521 Benzer şekilde, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi de içinde bulunduğu maddi yoksunluklara ve İstanbul'da başbakanlık konutu olarak kullanılan Dolmabahçe Sarayı'nın hemen yanında yer almasına rağmen ilgi görmemiştir.

¹⁸¹ Polo, *age*, 1520.

¹⁸² Brian Wallis, 'Ülkeleri Pazarlamak: Uluslararası Sergiler ve Kültür Diplomasisi', **Sanat Siyaset: Kültür Çağında Sanat ve Kültürel Politika**, ed. by Ali Artun (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 256.

¹⁸³ Kösem, *age*, 52.

bu misyona sahip olabilecek toplumsal grup olarak elitleri kuran şey, sanat ve kültür gibi konularda öncülük yapabilecek kapasiteye sahip olmalarıdır. Müzenin belirli bir yerel tüketici profili tarafından ziyaret edildiğini ifade eden Polo, burjuva sosyalleşmesinde de önemli bir rolü olduğunu söylemektedir.¹⁸⁴ Michael Useem iç çembere yakın olan elitlerin sanat ya da diğer alanlara destek konusunda yakın olmayanlara oranla daha cömert olduğunu söylemektedir.¹⁸⁵ Sanat örneğinde, kent yaşamını daha kaliteli bir hale getiren, yabancılaşmayı azaltan ve özel girişimin kültür ve refahı artırdığı organizasyonlar Useem'e göre sınıf çapında bir yarardır.¹⁸⁶

Büyük ailelerin sosyalleşmeleri, daha çok kişisel karakterleri ile ön plana çıkan aile üyelerinin ötesinde bir anlama sahiptir. Dernekler, vakıflar, kulüpler, düğünler, partiler ve sergi gibi organizasyonlar elitlere sadece kendileri gibi olanlarla sosyalleşme imkanı tanıyan eğlenceli faaliyetler olmakla kalmaz. Aynı zamanda elitlerin bir araya gelerek tanışmalarını ve sosyal sermayelerini geliştirmelerine imkan tanır.¹⁸⁷ Pinçon ve Pinçon-Charlot'a göre burjuvazi, yatırımlarıyla kendi toplumsal yaşamını yeniden oluşturmaya çalışır.¹⁸⁸ İstanbul Modern de, İstanbullu elitlere sunduğu çeşitli sosyalleşme imkanlarının niteliği ile bunun bariz bir örneğidir. Sanat eserlerinin sergilendiği bir mekan olmanın yanında, farklı sermaye birikimine sahip elitlerin yemek yiyebildiği restoranlar, doğum günü kutlamaları gibi organizasyonların yapılabildiği salonları ile müze elitlerin görünür olabildikleri bir mekandır.¹⁸⁹ Sergilerin açılışına ya düzenlenen organizasyonlara katılmak, elitler için bir sosyalleşme aracı olduğu kadar zenginliğin ve sosyal konumun da açıkça göstergesidir. Eczacıbaşı ailesi açısından ise, müze, açıkça isimlendirilmese de Eczacıbaşı isminin, değerlerinin ve beğenilerinin bir sembolüdür.

Siyaset ve iş dünyasını bir araya getiren müzenin, uluslararası politika aracı olarak araçsallaştırılmasına yukarıda değinilmişti. Bunun yanı sıra açılış, elit çevrelerden sanat, siyaset ve iş dünyasından yaklaşık 3000 kişinin bir araya geldiği ve sosyalleştiği bir ortam olarak, Milli Görüş geleneğinden gelen AKP için aynı zamanda bu çevrede

¹⁸⁴ Polo, *age*, 1523.

¹⁸⁵ Michael Useem, **The Inner Cycle: Large Corporations and the Rise of Business Political Activity in the U.S. and U.K.**, (New York: Oxford University Press, 1984), 121-122.

¹⁸⁶ *age*, 124.

¹⁸⁷ Pinçon ve Pinçon-Charlot, *age*, 22.

¹⁸⁸ *age*, 78.

¹⁸⁹ Aliçavuşoğlu, *age*, 54.

kabul görme açısından da işlevseldi.¹⁹⁰ Sonrasındaysa, AKP İstanbul milletvekili Egemen Bağış müzenin yönetim kurulunda yer almasının yanı sıra, 2007 seçimlerinin seçim kampanyasına İstanbul Modern de başlamıştır. Sonuç olarak müze, üst sınıflardan sanatçı, siyasetçi ve iş dünyası üyelerini, modern sanat gibi, Türkiye'nin Batılı değerlerini temsil etmesi dışında değer bağımsız bir olgunun etrafında toplanmalarını sağlamıştır.

Müzeler, bienaller ve festivallerin hem özel sermaye girişimi tarafından desteklenmeleri hem de kendilerine yüklenen anlamlar açısından düşünüldüğünde, 1980'lerin siyasal ve ekonomik gelişmelerinin bir ürünü oldukları söylenebilir. Yabancı yatırımları çekmesi, finans ve turizm merkezi olması beklenen İstanbul'da burjuvazinin kültürel hayatına yönelik yatırımların yapılmasının hayati gerekliliği kamu ve özel sektörlerin iş birliğini sağlamıştır. Bu yatırımlarla büyük Avrupa'nın klasik ve modern sanatla markalaşan şehirlerinin bir örneği İstanbul'da yaratılmış hem de İstanbul için yeni yatırım olanakları ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, özellikle kentli elitler ve büyük burjuvazi için, kentin uluslararası alanda kültürel olarak da pazarlanabilir olması sadece ekonomik sermayenin rol aldığı bir süreç değildir. Rıfat Bali'nin deyişiyle, küresel Avrupa kentlerinin elit sakinleriyle rekabet içindeki İstanbullu elitler için konser ve festivaller aynı zamanda bir kıyaslama aracıdır.¹⁹¹ Sibel Yardımcı, küreselleşen dünyada büyük kentlerin rolünü kültür endüstrisi üzerinden anlattığı çalışmasında bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Sermayenin küreselleşmesi ile birlikte kentlerin güzelleştirilmesi de yeni amaçlara hizmet etmeye başlar. Son yılların yoğun kentler arası rekabet ortamında ve kentsel girişimcilik ruhuna uygun olarak, gösteriye dönüştürülmüş kent merkezlerinin inşası, sermayeyi ve vasıflı iş gücünü çekmekte bir silaha dönüşür.”¹⁹²

Ancak bu çekim, kültür alanında bir tabakalaşmayı da beraberinde getirmektedir. Festivaller ve sanat müzelerinin sunduğu kültürel ürünlerin niteliği, bu ürünlerin tüketilmesini kamuya sunulmuş olsalar da ancak belli bir ekonomik ve kültürel sermayeye sahip olmayı zorunlu kılmaktadır.

¹⁹⁰ age, 50.

¹⁹¹ Bali, age.

¹⁹² Sibel Yardımcı, **Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Bienal**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 40.

4.3. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)

1994 yılında kurulan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın tarihi (TESEV) Nejat F. Eczacıbaşı öncülüğünde kurulan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'ne dayanmaktadır. Konferans Heyeti, 1962 yılında Başbakan İsmet İnönü ve Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in katıldığı bir konferans ile açılmıştı.¹⁹³ 50 kişilik bir Danışma Kurulu ve 15 kişilik bir Yönetim Kurulu tarafından yönetilen Konferans heyeti, ayrıca araştırma, basın, konferans etkinlikleri konularında çalışan uzmanlardan oluşmaktaydı.¹⁹⁴

Konferans Heyeti amacını temel olarak iş dünyası, akademisyenler ve kamu kurumları olmak üzere farklı kesimleri bir araya getirerek bilimsel ve politik düşünme biçimleri arasında bilgi alışverişinde bulunmayı sağlamak olarak tanımlıyordu. Nejat F. Eczacıbaşı konferans heyetinin kuruluş amacını anılarında şöyle açıklıyordu:

“1960’lar başında toplumun üç önemli bölümü birbirinden tümüyle kopuktu. Devlet, özel girişime güvenmez; özel kesim devlet otoritesinden ürker, üniversitelerimiz, bilim adamları ise toplumdan ayrı yaşardı. Konferans Heyeti, toplumun bu önemli üç bölümünü bir araya getirmekle işe başlamıştı.”¹⁹⁵

Heyet bu üç kesimi bir araya getirecek konferans, seminer ve toplantılar düzenliyor ve bunlardan hareketle çeşitli yayınlar yapıyordu. 1966 yılında faaliyetlerini dernek olarak yürütme kararı alan heyet, aynı yıl kamu yararına çalışan dernek statüsüne kavuştu.¹⁹⁶ Konferans Heyeti'nin kurucu üyelerini şu isimler oluşturmaktaydı: Nejat Eczacıbaşı (Fabrikatör), Behçet Osmanağaoğlu (Tüccar), Şeci Edin (İşletme Mühendisi), Vakur Versan (Profesör), Nuri Eren (Öğretmen), Robert W. Kerwin (İktisadi ve Kültürel Münasebetler Müdürü), Nezih Neyzi (Öğretim Üyesi)¹⁹⁷ Dernek amacını tüzüğünde

“...ekonomik ve sosyal alanlarda bilimsel araştırmalar yapmak, konferanslar ve seminerler düzenlemek, bu konularla ilgili yayınlar yaparak ekonomik ve sosyal sorunların açıkça ve serbest olarak tartışılabileceği bir forum yaratmak.”

¹⁹³ Dündar, **age**, 99.

¹⁹⁴ Gökhan Demir, Derya Kömürcü, ‘1960’larda Sermayenin Yeni Düzen Arayışı: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti’, **Sosyal Bilimler Dergisi**, c.7. s.2 (2014): 43.

¹⁹⁵ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 150.

¹⁹⁶ ‘Kararname (6/6543 S.K)’, **Resmî Gazete**

¹⁹⁷ Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, **Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Tüzüğü**, 1975, 14-15.

olarak açıklamaktaydı.¹⁹⁸ Bu amaçları hayata geçirebilmek için yaptığı faaliyetler ise tüzükte şu şekilde sıralanmaktadır:

“Teorik ve pratik nitelikte çalışmalar yapmak, bilim adamlarından ve uzmanlardan oluşan komisyonlar kurmak, mesleki toplantılar, seminerler, tartışmalı konferanslar ve kongreler düzenlemek ve bu nitelikteki çalışmalara katılmak, amaçlarını gerçekleştirmek üzere yerli ve yabancı benzer kuruluşlarla işbirliği yapmak, olayların yurdun ekonomik ve sosyal hayatındaki etki ve sonuçları üzerinde incelemelerde bulunmak, anket ve sondajlar yapmak ve etüdler hazırlamak, çalışmaların sonuçlarını ülkeye ve bilime yararlı hale getirmek üzere uygun araçlarla yaymak, bilimsel araştırmaları teşvik için kurumlara ve kişilere yardımlarda bulunmak.”¹⁹⁹

Konferans Heyeti, çalışmalarına 27 Mayıs Darbesi ve 1961 Anayasası'nın etkili olduğu sosyo-politik ortamda başlamıştır. Yönetim kadrosu, ulusal kalkınmacı birikim stratejisini yansıtacak biçimde sermaye grupları, devlet kurumları ve üniversite temsilcilerinden oluşmaktaydı.²⁰⁰ Konferans Heyeti ve özel olarak da kurucusu Nejat F. Eczacıbaşı'nın düşünce ve faaliyetleri, temel olarak 1961 Anayasası sonrasında oluşan yeni düzeni etkileme ve belirleme amacındaydı.²⁰¹

Yeni anayasanın yeni bölüşüm ilişkileri ve yeni bir devlet rolü tanımladığı bu dönemde, bu kuralların eyleme nasıl yansımaları gerektiği konusu hem Eczacıbaşı'nın kişisel yayınlarının hem de Konferans Heyeti'nin çalışma alanının konusunu oluşturmuştur. Konferans Heyeti kendini tarafsız olarak tanımlarken asıl amacının tartışma ve düşünce alışverişinde bulunmayı mümkün kılan bilimsel nitelikli ortamlar sağlamak olduğunu vurgulamıştır. Konferans Heyeti'nin tarafsızlık ve bağımsızlık gibi niteliklerine vurgu yapmak amacıyla Eczacıbaşı anılarında 1963 yılında yapılan seminere İngiliz İşçi Parti'sinden sosyalist Anthony Crosland'in de davet edildiğini aktarır.²⁰² Heyet çalışmalarında gündeme gelen konular ise iktisadi gelişme, çalışma hayatı, işçi-işveren ilişkileri, sanayileşme, Avrupa Birliği ile ilişkiler, dış ticaret ve ihracatı teşvik gibi devletin ve sermayenin ihtiyaçlarına cevap sayılabilecek bazı başlıklardan oluşuyordu.²⁰³ Nejat F. Eczacıbaşı bu girişimi şöyle anlatmaktadır:

¹⁹⁸ *age*, 5.

¹⁹⁹ *age*, 5-6.

²⁰⁰ Gökhan Demir, 'Post-Politik Dönemde Neoliberal Demokrasi ve Sivil Toplum: TESEV Örneği' (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 205.

²⁰¹ Demir ve Kömürcü, *age*, 45.

²⁰² Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 155.

²⁰³ Demir, *age*, 208.

“Türkiye’ye 1961 Anayasası ile yeni bir ortam gelmişti. Bu belge bazı çevrelerde telaş uyandırmış, bazı çevrelerde de kuşkuyla karşılanmıştı. Özel kesim derhal bir şeyler yapılması zorunluluğuna inanıyor, derlenip toplanma zamanının geldiğini görüyordu. Ne var ki, bu konuda yapılan toplantılara katılanlarda, soruna çeşitli yönlerden yaklaşım eğilimleri seziliyordu. Bir takım özel girişimciler, paranın her şeyi çözeceğine inanıyorlar, büyük paralarla mücadeleye girmeyi öneriyorlardı. Ben ılımlı ve tarafsız olmayı daha sağlıklı sayıyordum. Toplantılarda doğan görüş ayrılıkları, sonuçta katılanları iki gruba ayırdı ve ılımlı yaklaşımı öngören kişilerle Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti’ni kurduk.”²⁰⁴

Farklı sektörlerin birbirlerini dinlemek ve anlamak için bir araya gelmelerini sağlamaya yönelik bu girişimin kaynağında, Eczacıbaşı’nın anılarında Amerika’da geçirdiği yılların etkisi açık bir şekilde gözlemlenebilir. 1935 yılında Amerika’da geçirdiği bir yıla ait gözlemlerini değerlendirirken, pek çok kere ekonomik bunalımın birçok insanı sola ittiği ve toplumsal çatışma riskinin arttığı bu dönemde yöneticilerin her kesimden gelen eleştirileri dikkate almaları sayesinde sorunlara uzun vadeli çözümler getirilmiş olduğunu anlatır.²⁰⁵ Konferans Heyeti’nin amacını da “Türk ekonomik ve sosyal gerçeğini bulmaya ve onu geliştirmeye çaba göstermek” olarak tasvir etmektedir.²⁰⁶ Kardeşi, Şakir Eczacıbaşı’na göre de ESEKH, TEV, TÜSİAD gibi kurumların kurulması ve desteklenmesinin altında Nejat F. Eczacıbaşı’nın toplumsal uzlaşmaya dair temel bir düşüncesi yatmaktaydı: “Bunlarının hepsinin bir nedeni vardı. Toplumun farklı kesimleri arasında bir diyalogun muhakkak kurulması. Bu tür diyalog kurulmadığı takdirde Türkiye’nin çok kötü sonuçlara gideceğine inanıyordu. Bu da bir derece oldu zaten.”²⁰⁷

1990’lara gelindiğinde heyet, dönemin dengeleri gereği kurulduğu günden beri düzenlemeye devam ettiği konferans, panel ve toplantıların yanı sıra “bulguya dayalı siyasa üretmeyi amaçlayan” diğer bazı kurumların izinden giderek Konferans Heyeti’nin 30.3.1994 tarihli Genel Kurul’unda, Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti’nden Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) adında bir “stratejik araştırmalar kurumuna dönüştürmüştür.”²⁰⁸ Bu tarihten itibaren vakıf bağımsız kurumlar tarafından fonlanarak, yoksulluk, ekonomi gibi konular başta

²⁰⁴ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 149.

²⁰⁵ *age*, 49.

²⁰⁶ *age*, 150.

²⁰⁷ Dündar, *age*, 99.

²⁰⁸ ‘TESEV Bugüne Nasıl Geldi?’ <<http://tesev.org.tr/tr/tesev-bugune-nasil-geldi/>> [23 Temmuz 2017].

olmak üzere çeşitli konularda araştırma raporları yayınlamaya başlamıştır. Vakıf Senedi'nin 3. maddesine göre,

“Vakfın amacı, Türkiye ve dünyadaki değişme ve gelişmeleri izleyerek, toplum yaşamının her alanını kapsayan konularda bilimsel araştırmalar yapmak, yaptırmak, bunları kamuoyuna ve ilgili kurum ve kuruluşlara sunarak çözüm seçeneklerinin oluşmasına katkıda bulunmak; bu araştırmalar ışığında eğitim çalışmaları yürütmektir.”²⁰⁹

Vakıf Senedi'nin yönetim kurulunun görev ve yetkilerinin tanımlandığı bölümünün maddelerinden biri de “Her yıl konusu, kapsamı ve koşulları belirlenecek bir araştırmaya “Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Ödülü” vermek” olarak belirlenmiştir.²¹⁰ TESEV 2015 yılında kurumsal değişiklikler yaparak “bilimsel araştırmalar ışığında çözüm bekleyen sorun alanlarına politika önerileri geliştirmek” amacıyla “Demokratikleşme”, “İyi Yönetişim”, “Sosyal Eşitsizlikler ve Kapsayıcılık”, “Sürdürülebilir Kentler” ve “Dış İlişkiler” olarak belirlediği temel araştırma alanlarındaki çalışmalarına halen devam etmektedir.²¹¹

Michael Useem'e göre sermaye gruplarının bir sanat kurumuna yardım etmek gibi davranışları kurumsal çıkar mantığı ile açıklanabilir ancak aynı zamanda sınıf çapında ve alınmasında “iç çember” deki kuruluşların etkili olduğu bir karardır.²¹² Useem iç çemberi, özel çıkarlardan farklılaşmış ve sınıf çıkarı ile özdeşleşmiş değerler ve bilinçle hareket eden iş dünyası üyelerini tanımlamak için kullanmaktadır. Bu grubun üyeleri diğerlerinden uzun vadeli çıkarlara odaklanmak noktasında farklılaşmaktadır. Kararın kurum bazında değil sınıf çapında olmasına yapılan vurgunun sebebi, çıkarın kendisinin kurumsal boyutu aşan bir etkisinin olmasıdır. Nejat F. Eczacıbaşı'nın sosyal girişimlerini Eczacıbaşı'nın yürütebileceği boyuttan ziyade büyük sermaye ile ortak olarak çalıştığı büyük çaplı projeler olarak tasarlaması ise aslında bunların geleneksel hayırseverlik faaliyetlerinden farklı olması ve daha ziyade sınıfsal çıkar odaklı olarak planlanmış olmasındandır. Bunun bir örneği olarak Tük Eğitim Vakfı'nın kurulması gösterilebilir. Konferans Heyeti'nin 1966 yılındaki eğitim konulu

²⁰⁹ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, **Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Vakıf Senedi**. http://tesev.org.tr/wp-content/themes/tesev/docs/Vakif_Senedi.pdf

²¹⁰ **age**.

²¹¹ ‘TESEV Bugüne Nasıl Geldi?’ <http://tesev.org.tr/tr/tesev-bugune-nasil-geldi/>

²¹² Useem, **age**, 119.

seminerinin ardından, proje Yönetim Kurulu Üyesi Vehbi Koç'un önerisiyle gündeme gelmiş ve sonrasında büyük sermaye kuruluşlarının desteği ile hayata geçirilmiştir.²¹³

Gökhan Demir, Konferans Heyeti'ni sermaye, emek ve devlet arasında bir uzlaşma çabası ve darbe sonrasında sermayenin kamuoyunun gözünde itibar kazanmasını sağlayacak bir girişim olarak okumaktadır.²¹⁴ Ayşe Buğra da benzer biçimde Heyetin çalışmalarını burjuvazinin toplumsal itibarını sağlamak için girişilen bir çaba olarak yorumlamaktadır.²¹⁵ TESEV, bilimsel yaklaşımla politikanın, politikanın meşrulaştırılması amacıyla bir araya getirildiği bir kurum olarak çalışmıştır.²¹⁶

²¹³ Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, 157.

²¹⁴ Demir, *age*, 209.

²¹⁵ Buğra, *age*, 131.

²¹⁶ Behar, 'La Troisième Génération de La Grande Bourgeoisie Turque'.

5. SONUÇ

Bu çalışma kültürün ekonomi karşısındaki özerkliği düşüncesinden hareketle, büyük bir sermaye grubunu, Türkiye'nin sosyo-ekonomik tarihi üzerinden anlamayı amaçlamıştır. Pierre Bourdieu elitlerin kültür ve sanat alanındaki var olma biçimini yorumlarken bu alanlara yatırım yapmaya ilk yönelenlerin “ekonomik, kültürel ve sosyal olarak en zengin olanlar” olduğunu söylemektedir.²¹⁷ Bu çalışma Eczacıbaşı ailesinin bu alandaki kurumsal ve sembolik varlığının istisnai durumundan hareketle bunun tarihsel arka planını ve nedenlerini kültürel açıdan incelemeyi amaçlamıştır. Kültür kavramı, elitlerin “sahip oldukları bir şey olarak değil, pratikleri”²¹⁸ bağlamında kullanılmıştır. Hem ailenin biyografik tarihi hem de bu gelişmelerin yaşandığı tarihsel arka plan, makro ekonomik gelişmeler ve sosyolojik dönüşümler ile bir arada incelenmiştir. Çalışmada, ailenin ekonomik sermaye girişimlerinin yanı sıra sosyal ve kültürel sermayesinin de izi sürülmüş ve ailenin sahip olduğu sermaye çeşitlerinin birbirlerine nasıl tahvil edildikleri konusunda bir tartışma yürütülmüştür. Bu çalışmada Eczacıbaşı ailesinin kültürel ve ekonomik sermaye birikimine ve bunun kaynaklarına değinilmiştir. Ancak Türkiye'nin yaşadığı büyük sermaye dönüşümüne de tezin konusu olmamakla beraber, bu tezin temel argümanları kapsamında değinilmelidir. Özellikle 2000'lerden itibaren gündeme gelen, farklı ekonomik ve kültürel sermaye kaynaklarına sahip aktörlerin başında İslami burjuvazi gelmektedir. Bu kesim, kültürel sermayesinin ana hatları, küçük farklılıklara rağmen, net bir biçimde çizilebilen büyük burjuvazinin karşısında güçlü bir ekonomik sermaye olarak yer almaktadır. Oysa, bu büyük ekonomik sermaye hareketine karşılık, bu kesimin kültürel sermaye biriktirme biçimleri ya da Türkiye'nin kültürel alanını nasıl etkiledikleri gibi konular kısıtlı çalışmaya konu olmuşlardır.

Dilek Yankaya, yeni İslami burjuvazinin oluşumunu, İslamcı karşı-seçkinlerin, İslami sermaye aracılığıyla ve İslami sermaye adına kurumsallaştırılmış bir çıkar grubu oluşturacak biçimde, özelinde işverenler alanında ve genelinde de toplumsal alanda

²¹⁷ Pierre Bourdieu, **Sanatın Kuralları**, (İstanbul: YKY, 2006), 395.

²¹⁸ Khan, *Privilege: The Making of an Adolescent*, 204.

mobilize olmalarının sonucu olarak alır.²¹⁹ Bunu modern-batıcı olarak gördükleri laik seçkinler karşısında karşı-sermaye, karşı-mekân ve bir tür karşı-kültür üreterek gerçekleştirmişlerdir. Özellikle 1980'den sonra bu karşı-kültür öncelikli olarak ekonomik alanda bir ekonomik dayanışma ve bir iş ahlakı üzerinden bir çıkar grubu oluşturmuştur. Bu anlamda KOBİ'ler ve ihracata dayalı üretim ve klientalizm üzerinden sermaye birikimini gerçekleştirmişlerdir.²²⁰ Bu birikimin bir sonucu olarak ve onu daha da büyütmek amacıyla 1990 yılında MÜSİAD kurulmuştur. MÜSİAD kendini TÜSİAD karşıtı olarak ortaya koymuştu ancak bir yandan da TÜSİAD bu oluşumun rol modeliydi. TÜSİAD'ın kapalı yapısına giremeyen küçük orta boy sermayedarlar MÜSİAD'a dahil oluyorlardı. 2002'den sonra MÜSİAD ve AKP birlikte hareket etmeye başladılar.²²¹ 2002'den sonraki bu süreçte aynı zamanda İslami burjuvazinin seçkinleşmesi ve siyasal ve ekonomik alanlarda hâkim konuma geçmelerine şahitlik edildi ancak kültürel alandaki güç dağılımı görece daha az değiştiği söylenebilir.

Bu yeni grup, ekonomik ve siyasal alandaki sermayelerini kültürel ve sosyal sermayeye dönüştürdükleri çeşitli İslami sivil toplum örgütlerinde, yardımlaşma derneklerinde, spor kulüplerinde, çevre ve kültür, köy kalkındırma, mezun derneklerinde rol almışlardır.²²² İslami kesimin son yıllarda artan ekonomik ve kültürel sermaye türlerindeki birikimi medya, eğitim ve yayınevi gibi bu birikime katkıda bulunacak kurumlara aktarılmıştır.²²³ Bunun yanı sıra koleksiyon yapmak da İslami burjuvazinin Batılı burjuvaziye takip ederek kültürel sermaye biriktirdiği ve görece yeni girdiği alanlardan bir tanesidir. Kültürel sermaye ekonomik eşitsizliklerle ilintisiz gibi görünen ancak son derece ilintili olan eğitim, tüketim pratikleri ve beğenileri ifade etmektedir.²²⁴ İslami burjuvazi açısından bunun en net görülebileceği örneklerden biri Ülker grubu sayılabilir. Sermaye grubunun kökenleri Eczacıbaşı ile aynı tarihe uzanmasına rağmen Ülker grubunun kültürel alandaki girişimleri çok daha yakın bir tarihe rastlamaktadır. Örneğin, sanat uzmanı Rüştü Sungur sanata yatırım yapan büyük ailelerden bahsederken Ülker grubu için şu yorumu yapmaktadır:

²¹⁹ Dilek Yankaya, **Yeni İslami Burjuvazi: Türk Modeli**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 56.

²²⁰ *age*, 78-91.

²²¹ *age*, 145.

²²² *age*, 160.

²²³ Özlem Madi Şişman, **Muslims, Money, and Democracy in Turkey: Reluctant Capitalists**, (New York: Palgrave MacMillan, 2017), 99.

²²⁴ Bourdieu ve Wacquant, *age*.

“Murat Ülker de çok eser alıyor. Hat Sergisi açtı, İslam eserleri de topluyorlar, ayrıca soyut eserler de alıyorlar. Onlar da belli ki 4’üncü aile olacak, olmayı istiyorlar. Yani Koç, Sabancı, Eczacıbaşı ailesinden sonra Ülker Ailesi gelecek gibi.”²²⁵

Ülker grubu bilgi üretimi alanına da diğer büyük sermaye gruplarından çok sonra, 2008 yılında Bilim Sanat Vakfı’na bağlı olarak kurulan İstanbul Şehir Üniversitesi aracılığıyla girmiştir.²²⁶ İslami burjuvazinin kültürel sermayesi laik, Batılı Cumhuriyet seçkinlerine karşı Anadolu kültüründen beslenen bir niteliktedir.²²⁷ Buna rağmen seküler burjuvaziden farksız olarak çocuklarının iyi okullarda okumaları ve Batı dillerini öğrenmelerini istemektedirler.²²⁸

Khan’a göre, elitleri anlamak, ulaşabildikleri ya da sahip oldukları kaynakları anlamının yanı sıra bu kaynakları sermayenin başka biçimlere dönüştürme kapasitesini de göz önünde bulundurmayı gerektirir.²²⁹ Burjuvazinin kültürel yatırımları, sadece ekonomik kapasitesinin bir uzantısı olarak ele alınamaz. Kültürel alan, ekonomik olmayan yatırımların ve kaynakların da varlığını gerektirir ve doğrudan paraya çevrilemeyecek getiriler sağlayacak kadar da ekonomik alandan özerkleşmiştir. Bu nedenle burjuvazinin kültürel faaliyetleri destekleme stratejileri ve yatırım tercihleri, bunların müşterilerine kültürel meta satan ekonomik birer yapı olması ya da “kurumsal sosyal sorumluluk” ya da “iş dünyasının içinde bulunduğu topluma olan borcu” gibi söylemler ön plana çıktığı oranda göz ardı edilebilmektedir. Dolayısıyla sermayenin kültür ve sanat alanına yaptığı yatırımların birer ekonomik işletme olarak analizi, bütünlüklü bir analiz için yeterli olmamaktadır. Bunun yanı sıra “toplumsal uzamda bulunduğu konumu korumak” ve devam ettirmek amacıyla gerek iş hayatında gerekse özel hayatta izlenen bazı stratejilerden bahsetmek mümkündür. Bunları kişisel karar ve seçimlerden ziyade “stratejiler” olarak değerlendirmek, ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye açısından birer kaynak olduklarını kabul etmek demektir.

²²⁵ Elif Ergü, ‘Sanata Yatırımda Koç Sabancı ve Eczacıbaşı’ndan Sonra Dördüncü Aile Ülker’ **Gazete Vatan**, 12 Ağustos 2012.

²²⁶ Bilim ve Sanat Vakfı (BİSAV) 1986 yılında Mustafa Ülker’in de öncülüğünde kurulmuş, “insanlığın ortak birikimini harmanlayarak bugünü inşa etmeyi kendisine amaç edinen” bir sivil toplum kuruluşudur. Faaliyetleri arasında seminer, araştırma, sempozyum, panel, atölye çalışmaları ve yayın faaliyetleri bulunmaktadır. BİSAV aynı zamanda geniş bir kütüphane koleksiyonuna sahiptir ve araştırmacılara burs imkanları sunmaktadır. ‘Bilim ve Sanat Vakfı Hakkında’ <<https://www.bisav.org.tr/Kurumsal/Hakkimizda>> [11 Şubat 2018].

²²⁷ Yankaya, **age**, 179.

²²⁸ **age**, 190.

²²⁹ Khan, ‘The Sociology of Elites’, 362.

Eczacıbaşı ailesi, taşra kökenli Koç ya da kırsal kökenli Sabancı ailelerinden farklı olarak, kent kökenlidir. Ayrıca, aile Batı ile ilişkilerin, ekonomik ve kültürel zenginliğin yoğunlaştığı bir şehir olan İzmir'den gelmektedir. Ekonomik açıdan zenginleşmesinin temeli, yani ilksel birikimi, toprak sahipliği ya da ticaret benzeri bir ekonomik değerden değil, aile üyelerinin batılı ve oldukça nitelikli bir eğitim almış olmasına ve eczacılık gibi teknik bir uzmanlığa sahip olmaya, bu niteliklerin beraberinde getirdiği sosyal ve kültürel sermayeye dayanmaktadır. Basitleştirmek gerekirse, diğer büyük sermaye grupları ekonomik sermaye ile işe başlamış ve sonrasında bu sermayelerini büyütürken kültürel alana yatırmışlar, Eczacıbaşı ailesi ise siyasal ve kültürel sermaye ile yola çıkmış ve zamanla bu sermayesini ekonomik sermayeye dönüştürmüştür. Aile siyasal ve sosyal sermayesini, başta Celal Bayar olmak üzere İttihat ve Terakki ileri gelenleri gibi yerel ve ulusal bürokrasi ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde edinmiştir. Bu ilişkiler ailenin elit konumunu muhafaza etmesine ve üyelerinin ekonomik ve kültürel sermaye biriktirmesine yardımcı olmuştur. Ayşe Buğra, Türk iş adamlarının toplumsal geçmişleriyle değerlendirildiklerinde, başarılarının en önemli kaynağının iş kurulduğu sırada ailenin desteği almak ve siyasi elitlerle kurulan ilişkiler olduğunu söylemektedir.²³⁰ Siyasi elitlerle iyi ilişkiler kurulması da genellikle aile ve çevresi sayesinde gerçekleşebilen, sosyal sermaye kapsamında değerlendirilebilecek bir durumdur. Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın çizdiği, diğer büyük sermaye gruplarının ilk kuşak üyelerinden oldukça farklı olan bu profil sonraki kuşaklarda da varlığını sürdürmüştür. Süleyman Ferit Eczacıbaşı bir sonraki kuşağa ekonomik sermaye anlamında büyük bir miktar bırakmamış olsa da aile üyelerinin küçük yaşlardan itibaren nitelikli eğitim almalarını ve elit bir sosyal çevre ile ilişkiler kurmalarını sağlamıştır.

Kültürel sermaye ise temelde kişilerin eğitim geçmişleri ve kentle kurdukları ilişki biçiminden edindikleri deneyimin niteliğinden kaynaklanır. Aile üyelerinin elit okullarda eğitim görmüş olması, erken yaşlardan itibaren yabancı dil öğrenmeleri ya da müzik aleti kullanabilmeleri, basit görünen ama aslında bireylerin ve ailenin toplumda oldukça ayrıcalıklı bir pozisyon edinmelerini sağlayan son derece değerli niteliklerdir. Bu ayrıcalıklar, Eczacıbaşı ailesinin kültürel alan ile diğer ailelerden farklı nitelikte bir ilişki kurmaya eğilimli olmasına, kültürel alanda egemenlik

²³⁰ Buğra, *age*, 99.

kurmayı, ekonomik kazancı maksimize etmeye çalışmak kadar anlamlı görmesine yol açmış görünüyor.

Ailenin ikinci kuşakta öne çıkan ismi Nejat F. Eczacıbaşı, aldığı nitelikli Batılı eğitim ile özellikle de yabancı dil bilgisi sayesinde, Avrupa ve Amerika'daki burjuvazi ile etkileşime geçebilmiş ve buralardaki burjuvazinin dilini ve stratejilerini Türkiye'nin yerel bağlamına taşıyabilmiştir. Bu anlamda Nejat F. Eczacıbaşı, Türkiye burjuvazisi ile Batılı burjuvazi arasındaki siyasal ve kültürel ortaklığa ve etkileşime önemli katkılarda bulunan bir aracı olmuştur. Bu dönemde Türkiye burjuvazisi içerisinde bu rolü üstlenmeye daha yetkin bir başka aile ya da kişi mevcut olmadığı için, sermaye grupları arasındaki tahakkümün iş bölümünde Eczacıbaşı grubu izlediği kültürel stratejilerle Türkiye sermayesinin sermaye birikim rejiminin küresel birikim rejimi ve uluslararası sermaye ile sosyo-kültürel entegrasyonunu sağlama rolünü üstlenmiştir. Bunun için önemli bir sacayağı olan kültürel altyapının oluşturulması ve düzenlenmesi büyük oranda Eczacıbaşı öncülüğünde gerçekleştirilirken, diğer grupların da her zaman takdir ettikleri bu yaklaşımı zaman zaman da taklit ettikleri görülmektedir. Örneğin Sakıp Sabancı, "*Biz yıllarca halı topladık, resim toplamayı ondan öğrendim.*"²³¹ diyerek Nejat F. Eczacıbaşı'nın büyük burjuvazi için kültürel anlamda nasıl bir ilham kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Nitelikleri, Nejat F. Eczacıbaşı'nı Türkiye burjuvazinin içerisinde bir anlamda kültürel liderliğe taşımış ve Türkiye burjuvazisinin özellikle de yükselen işçi hareketleri karşısında örgütlenmesine TESEV ve TÜSİAD gibi kurumların kuruluşunda yaptığı öncülük ile uzun erimli stratejiler geliştirmek amacıyla katkı yapmasını sağlamıştır. TÜSİAD ve büyük sermayenin öncülük ettiği benzer oluşumlar Ayşe Buğra'ya göre,

"...büyük iş çevrelerinin, kendilerini özel sektörün diğer kesimlerinden soyutlayarak, toplumsal politikaların belirlenmesinde bir rol üstlenmeyi hedeflemeleriyle belirlenen toplumsal sürecin önemli bir boyutunu simgelemektedir."²³²

Nejat F. Eczacıbaşı da böylesi bir liderlik konumunun gereği olarak, Türkiye burjuvazisini, dar ekonomik çıkarlar yerine, kültürel alanda egemenlik kurmaya yönelik yatırımlar için teşvik etmiştir. Eczacıbaşı ailesinin uluslararasılaşma stratejileri de Türkiye'deki büyük sermaye grupları içindeki konumu kadar

²³¹ Dündar, **age**, 188.

²³² Buğra, **age**, 202.

belirleyicidir. Koleksiyonerlik ve eser bağışlama gibi pratiklerin küresel burjuvazi için önemli bir sosyal imleyici olduğu küresel bir ortamda Eczacıbaşı ailesinin de dahil olduğu Türkiye büyük burjuvazisinin küresel burjuvazi içindeki yerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.²³³ Katkıda buldukları organizasyonlarla daha önce de değinildiği gibi sadece İstanbul'un değil, ailelerinin de uluslararası bir ağda yer almasını sağlamışlardır.

Sonuç olarak, bu konuda var olan literatürü de destekleyecek şekilde, elit oluşumunda etkili birtakım faktörlerin Eczacıbaşı ailesi özelinde de geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Aile geçmişi, nitelikli eğitim hayatı, yabancı dil bilgisi, sanatın belli formlarına dair bilgi birikimi ve yatkınlıkların yanı sıra sosyal çevrenin niteliği ve sembolik getirisi yüksek alanlardaki ekonomik alanlara yönelik yatırımların da etkisiyle özellikle Nejat F. Eczacıbaşı'nın kişiliğinde belirginleşen bir ayrıcalıklı konumun varlığı söz konusudur.

²³³ Seni, *age*, 130.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz. "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918". **From Empire to Republic: Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008: 23-61.
- Akça, İsmet. "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi". **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 351-406.
- Akçam, Taner. "**Ermeni Meselesi Hallolunmuştur**" **Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- _____. **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na**. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Aksoy, Yaşar. **Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**. İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1986.
- Albayrak, Aysun. "Les musées des grandes familles turques: Réflexion sur les Pratiques Culturelles des Koç, Sabancı et Eczacıbaşı". **Cahiers de la Méditerranée**. s. 82 (2011): 213-230.
- Aliçavuşoğlu, Esra. "How a National Museum Perception is Created Through a Special Collection from Imaginary to Reality". **Synergies Turquie**. s. 4 (2011): 47-57.
- Bali, Rifat N. **Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Barbera, Filippo, Joselle Dagnes, Angelo Salento. "Investigating Élités: Relationships, Spaces, Rituals: An Introduction". **Sociologica**. c. 2 (2016): 1-10.
- Bayar, Celal. **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş**. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.
- Beckert, Sven. **The Monied Metropolis: New York City and the Consolidation of the American Bourgeoisie 1850-1896**. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Behar, David. "L'inscription de l'héritier dans la Lignée. Filiation, affiliation et Réussite Sociale en Grande Bourgeoisie Turque". **European Journal of Turkish Studies**. c. 4 (2006).

_____. “La Troisième Génération de la Grande Bourgeoisie Turque”. **Cahiers de la Méditerranée**. s. 82 (2011): 231-250.

Bennett, Tony, Lawrence Grossberg, Meaghan Morris. **New Keywords: A Revised Vocabulary of Culture and Society**. ed.. UK: Blackwell Publishing, 2005.

Berberoğlu, Berch. **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

_____. **Political Sociology in a Global Era: An Introduction to the State and Society**. New York: Routledge, 2016.

“Bilim ve Sanat Vakfı Hakkında” <<https://www.bisav.org.tr/Kurumsal/Hakkimizda>> [11.02.2018].

Bora, Tanıl, Necmi Erdoğan. “‘Zengin’ Bir Araştırma Gündemi, ‘Yoksul’ Bir Literatür”. **Toplum ve Bilim**. s. 104 (2005): 3-12.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**. Ankara: İmge Kitabevi, 2005.

Bottomore, Tom. **Elites and Society**. New York: Routledge, 1993.

Bourdieu, Pierre. **Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine**. İstanbul: Hil Yayın, 2015.

_____. “The Forms of Capital”. **Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education**. ed. J.E. Richardson. New York: Oxford University Press, 1986: 46-58.

_____. “The Market of Symbolic Goods”. **Poetics**. c. 14. s. 1–2 (1985): 13-44.

_____. **The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power**. Stanford: Stanford University Press, 1996.

_____. “What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence Of Groups”. **Berkeley Journal of Sociology**. c. 32 (1987): 1-17.

Bourdieu, Pierre, Jean Claude Passeron. **Varisler: Öğrenciler ve Kültür**. Ankara: Heretik, 2014.

Bourdieu, Pierre, Loic Wacquant. **Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Buğra, Ayşe. **Devlet ve İşadamları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Calhoun, Craig. “Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları”. **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**. ed. Güney Çeğin vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 77-131.

Candemir, Aykan, ed. **İzmir 1921 Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi Raporu**. İzmir: İzmir Yayıncılık, 2000.

Cavid, İbrahim. **Aydın Vilayet Salnamesi R.1307 / H. 1308**. ed. Murat Babuçoğlu,

Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Demir, Gökhan. "Post-politik Dönemde Neoliberal Demokrasi ve Sivil Toplum: TESEV Örneği". Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Demir, Gökhan, Derya Kömürcü. "1960'larda Sermayenin Yeni Düzen Arayışı: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti". **Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 7. s. 2 (2014): 32-58.

Demirel, Haldun. "1980 Sonrası Devlet -İş Dünyası İlişkileri Bağlamında Ekonomi Elitlerinin Dönüşümü". Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Dr. Nejat F. Eczacıbaşı için Yazılanlar: Basındaki Yorum ve Değerlendirmelerden Seçmeler. İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1999.

Dündar, Can. **Bir Yaşam İksiri: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı.** İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

Eczacıbaşı, Nejat F. **Kuşaktan Kuşağa.** İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1982.

_____. **Yeni Bir Türkiye.** İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1998.

"Eczacıbaşı 'nın Kökleri" <<http://www.eczacibasi.com.tr/images/pdf/eczkokler.pdf>> [1.10.2017].

Ergu, Elif. "Sanata yatırımda Koç Sabancı ve Eczacıbaşı'ndan sonra dördüncü aile Ülker". **Gazete Vatan**. 12 Ağustos 2012.

Ertuğ, Celal. **Sivil Toplum Lideri: Dr. Nejat Eczacıbaşı.** Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998.

Georgeon, François. **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930).** İstanbul: YKY, 2006.

"Hakkımızda" <<http://www.vkv.org.tr/hakkimizda.aspx?hl=tr>> [28.01.2018].

Hardoon, Deborah, Ricardo Fuentes-Nieva, Sophia Ayele. "An Economy For the 1%: How Privilege and Power in the Economy Drive Extreme Inequality and How This Can Be Stopped". **OXFAM International**. s. Ocak (2016).

Hartmann, Michael. "Elites: Sociological Aspects". **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**. c. 7 (2015): 396-401.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, **Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Tüzüğü**, 1975.

"İstanbul Modern 1 Milyon Ziyaretçi Bekliyor"
<<https://m.bianet.org/biamag/kultur/50779-istanbul-modern-1-milyon-ziyaretci->

bekliyor> [17.09.2017].

James, Harold, Youssef Cassis. **Family Capitalism: Wendels, Haniels, Falcks, and the Continental European Model**. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

“Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (6/6543 S.K)”. **Resmi Gazete**, 18058, Mayıs 1983. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18056.pdf>

Kaya Özçelik, Pınar. “İlk Birikim Sorunsalı Bağlamında ve Türk Ulus Devletinin Kurulma Sürecinde Gayrimüslim Azınlıklar”. **Praksis**. s. 39 (2015): 45-103.

Keyder, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Khan, Shamus Rahman. “Elite Identities”. **Identities**. c. 19. s. 4 (2012): 477-484.

_____. “Elites”. **Oxford Bibliographies Online**. ed. Jeff Manza. (Oxford University Press, 2011).

_____. **Privilege: The Making of an Adolescent Elite at St. Paul’s School**. Princeton: Princeton University Press, 2011.

_____. “The Sociology of Elites”. **Annual Review of Sociology**. c. 38 (2012): 361-377.

Korom, Philipp. “Elites: History of the Concept”. **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**. c. 7 (2015): 390-395.

Kösemen, İkbâl Begüm. “Sosyal Sermaye Kuramı Çerçevesinde Türkiye’de Özel Sektörün Kültür ve Sanat Yatırımları”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

“Kültür Politikaları Çalışmaları”
<http://www.iksv.org/tr/hakkimizda/kultur_politikalari> [17.09.2017].

Lopez, Matias. “Elite Theory”. **Sociopedia.isa**. (2013): 1-12.

Madi Şişman, Özlem. **Muslims, Money, and Democracy in Turkey: Reluctant Capitalists**. New York: Palgrave MacMillan, 2017.

Mills, C. Wright. **The Power Elite**. New York: Oxford University Press, 2000.

_____. **The Sociological Imagination**. New York: Oxford University Press, 2000.

“Oya Eczacıbaşı anlattı/ İstanbul Modern’in ilginç hikayesi”
<<http://www.arkitera.com/haber/7760/oya-eczacibasi-anlatti--istanbul-modernin-ilginc-hikayesi->> [17.09.2017].

Öztürk, Özgür. **Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi**. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2011.

Piketty, Thomas, Emmanuel Saez. “Income Inequality in the United States, 1913-1998”. **The Quarterly Journal of Economics**. c. CXVIII. Şubat (2003): 1-39.

- Pinçon, Michel, Monique Pinçon-Charlot. **Burjuvazinin Sosyolojisi**. Ankara: Epos, 2013.
- Polo, Jean-Francois. "The Istanbul Modern Art Museum: An Urban Regeneration Project?". **European Planning Studies**. c. 23. s. 8 (2015): 1511-1528.
- "Rahmi M. Koç Müzesi" <<http://www.rmk-museum.org.tr/default.aspx>> [18.06.2017].
- Rıfat, Hüseyin. **İzmir 1914 Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Malîyesi Ticaret Rehberi**. ed. Erkan Serçe. İzmir: Akademi Yayınevi, 1997.
- "Sadberk Hanım Müzesi" <<http://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/>> [18.06.2017].
- "Sakıp Sabancı Müzesi" <<http://www.sakipsabancimuzesi.org/>> [18.06.2017].
- Savage, Mike. "Piketty's Challenge for Sociology". **British Journal of Sociology**. c. 65. s. 4 (2014): 591-606.
- Scruton, Roger. **The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought**. New York: Palgrave MacMillan, 2007.
- Seni, Nora. "Istanbul à l'heure des Musées Privés". **Méditerranée**. s. 114 (2010): 121-130.
- Stiglitz, Joseph E. **Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Tantay, Ayfer. "İşgalden Kurtuluşa İzmir'de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri (1919-1922)". Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.
- "Tarihçe - İstanbul Modern"
<http://www.istanbulmodern.org/tr/muze/tarihce/tarihce_6.html> [17.09.2017].
- "TESEV Bugüne Nasıl Geldi?" <<http://tesev.org.tr/tr/tesev-bugune-nasil-geldi/>> [23.07.2017].
- "Kültür Yatırımlarını ve Girişimlerini Teşvik Kanunu (5225 S.K.)". **Resmi Gazete**, 25529, Temmuz 2004.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc088/kanuntbmmc088/kanuntbmmc08805225.pdf
- Tezcek, Özlem, Fuat Ercan. "Türkiye'de Kapitalizmin Güncel Analizine Yönelik bir Deneme: Sınıf ve Elit Teorilerine Bütünsel Bakış". **Emek ve Siyaset**. ed. Ali Rıza Güngen vd. İstanbul: Dipnot, 2010: 81-114.
- Toprak, Zafer. **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi**. İstanbul: Homer Yayınevi, 2003.
- _____. **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Milli İktisat - Milli Burjuvazi (1908-1950)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, **Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Vakıf Senedi**, http://teseiv.org.tr/wp-content/themes/teseiv/docs/Vakif_Senedi.pdf [23.09.2017].
- Useem, Michael. **The Inner Cycle: Large Corporations and the Rise of Business Political Activity in the U.S. and U.K.** New York: Oxford University Press, 1984.
- Vergin, Nur. **Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.
- Wallis, Brian. “Ülkeleri Pazarlamak: Uluslararası Sergiler ve Kültür Diplomasisi”. **Sanat Siyaset: Kültür Çağında Sanat ve Kültürel Politika**. ed. Ali Artun. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 255-280.
- Wu, Chin-tao. **Kültürün Özelleştirilmesi: 1980’ler Sonrasında Şirketlerin Sanata Müdahalesi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Yamak, Sibel. “Changing Institutional Environment and Business Elites in Turkey”. **Society and Business Review**. c. 1. s. 3 (2006): 206-219.
- Yanagisako, Sylvia Junko. **Producing Culture and Capital: Family Firms in Italy**. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Yankaya, Dilek. **Yeni İslami Burjuvazi: Türk Modeli**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Yardımcı, Sibel. **Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul’da Bienal**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Zannoni, Paolo. “The Concept of Elite”. **European Journal of Political Research**. c. 6. (1978): 1-30.

ÖZGEÇMİŞ

Suna Kırdag Mahir 1989 yılında İstanbul’da doğdu. Lisans öğrenimini 2013 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde tamamladı. 2013-2015 yılları arasında çeşitli araştırma projelerinde çalıştı. 2017 yılından beri İstanbul Medipol Üniversitesi Teknoloji Transfer Ofisi’nde Proje Koordinatörü olarak çalışan Mahir, 2013 yılından beri Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü yüksek lisans öğrencisidir.